

DRUŠTVENI ODGOVOR

Beograd, Šafarikova broj 2

Izdavač:

Centar za stratešku analizu
Beograd

Za izdavača:

Darko Obradović

Glavni i odgovorni urednik:

Doc. dr Ratomir Antonović

Zamenik glavnog i odgovornog urednika:

Doc. dr Ilija Životić

Tehnički urednik:

Radenko Mičić

Sekretar:

Biljana Šahrimanjan Obradović

Kontakt:

redakcija@czsa.org;
+381 65 2881 495

Redakcija:

Doc. dr Ratomir Antonović - glavni i odgovorni urednik,
doc. dr Ilija Životić - zamenik glavnog i odgovornog urednika,
Biljana Šahrimanjan Obradović - sekretar, prof. dr Kristijan Ristić,
prof. dr Milan Stanković, prof. dr Eldar Šaljić, prof. dr Duško Tomić,
prof. dr Nikola Smatlik, dr Saša Milutinović, dr Predrag Poleksić,
dr Vasko Stamevski, prof. dr Rastko Jović, prof. dr Dragomir Sando,
Vasko Stamevski, prof. dr Miroslav Baljak, prof. dr Vladan Tatalović,
Ivan Pekić.

DRUPTVENI ODGOVOR BR. VI

S A D R Ź A J

PREDGOVOR	5
Milan Stanković	
BEZBEDNOST SAOBRAĆAJA i FENOMEN GAŽENJA KAO KOMPLEKSNI MENADŽMENT	7
Marko Milović	
SEKSUALNI DELIKTI SA DECOM U SAVREMENOM JUGOSLOVENSKOM I SRPSKOM KRIVIČNOM PRAVU SA OSVRTOM NA KRIVIČNI ZAKONIK IZ 1951. GODINE	26
Bratislav Stanković	
SPECIFIČNA NOMOTEHNIČKA PRAVILA ZA IZRADU TEKSTA PROPISA	39
Ljubiša Zdravković	
HOLOKAUST U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI U TOKU DRUGOG SVETSKOG RATA..	57
Biljana Šahrmanjan Obradović	
Analiza broja 6 : Godišnji pregled agresije na Ukrajinu tokom 2024.godine	73
Miroljub Nestorović	
DOPRINOS VERSKIH INSTITUCIJA U PROCESU EVROINTEGRACIJA – PRIMER SRBIJE	83
Zoran Cvijetić	
SPECIFIČNOSTI RADNJI UVIĐAJA I VJEŠTAČENJA U SLUČAJU SAOBRAĆAJNE NEZGODE	99
UPUTSTVO ZA AUTORE	111
RECENZENTI BROJA 6	114

P R E D G O V O R

SIMBOLI DANAŠNJICE

Svako vreme ima svoje simbole i nosi neku simboliku. U našem društvu, već decenijama u nazad, ljudska ruka, sa posebnim akcentom na šaku ima posebnu simboličku vrednost. U periodu demokratskih promena, po prvi put se javlja simbol pesnice, koja je ujedno bila simbol otpora tadašnjem režimu Slobodana Miloševića. Danas se javlja slična simbolika, ljudske šake, koja je ovog puta širom ispružena, obojena u crvenu boju, koja za cilj treba da simbolizuje krv nevino stradalih. I ovog puta, simbol je usmeren protiv aktuelne vladajuće strukture u Republici Srbiji.

Ne bi bilo zlonamerno, a po najmanje netačno, ako bi rekli da simbol pesnice, sa kraja prošlog veka i današnje krvave šake potiču od istih ili sa njima povezanim autorima. Simbol pesnice je predstavljao takođe otpor mladih prema tadašnjem režimu, kao što danas krvava ruka predstavlja simbol otpora mladih, uz jasno opredeljenje ka studentskoj populaciji, prema aktuelnom srpskom režimu. Otporova pesnica je bila crne boje, a ispod nje je pisao zlokobni slogan, upućen tadašnjem predsedniku: "Gotov je!" Uz današnju crvenu šaku ide poruka "ruke su vam krvave", što treba da ukaže na uzročnopolosledičnu vezu velike tragedije koja se desila 1. novembra 2024. godine, kad se obušila nadstrešnica na novosadskoj železničkoj stanici i ubila petnaest nedužnih prolaznika i problema korupcije u društvu. Iako je sistem preduzeo sve ono što je bilo do njega, podnesene su dve ostavke dvojice ministara u vladi, ostavke su podneli državni sekretari i direktori, protiv svih njih je pokrenut postupak, oni koji iscrtavaju simbol krvavih ruku, i dalje insistiraju na pitanju odgovornosti i zahtevaju očigledno pad cele vlade, a neko bi rekao i potpunu destabilizaciju države.

Međutim, iako se simbol krvavih ruku kod nas prvi put pojavio nakon nemilog događaja u Novom Sadu, on nije nov. U Albaniji se 2003. godine prvi put eksploatisao simbol krvavih ruku, kad je nevladina organizacija "Dosta" ovaj simbol upotrebila kako bi slikovito prikazala problem korupcije u ovoj zemlji. Mnogo strašnija simbolika "krvavih ruku", na koju je ukazao Efraim Zurof, istoričar Holokausta je što je on poveziv sa simbolima terorističke organizacije Hamas. Takvo pokazivanje (simbola krvavih ruku) ukazuje ili na grubo nepoznavanje simbola koje koristi ova teroristička organizacija ili na potpuno neprikladno

simpatizerstvo prema zloglasnoj terorističkoj organizaciji koja je počinila stravične zločine 7. oktobra 2023. godine, kao što je ubistvo nedužnih civila, seksualnog nasilja nad desetinama izraelskih žena i devojaka i spaljivanje živih civila, kako muškaraca, tako i žena i dece. Simbol krvavih dlanova nezaobilazan je prizor na brutalnim antiizraelskim demonstracijama širom sveta, koje uključuju i napade na studente Jevreje u SAD i fudbalske navijače Izraela u Evropi.

Dakle, simboli imaju daleko veće značenje od onog koji mi možemo da pojmimo u datom trenutku. Dok jedni u "krvavim rukama" vide simbol otpora, drugi vide simbol obojene revolucije, treći vide šansu da se domognu pozicija vlasti, četvrti šansu da produže trajanje svog "bezбриžnog studentskog života", a neki se osećaju povređeno jer u simbolima vide glorifikaciju zločinačke terorističke organizacije, koja je odgovorna za hiljade i hiljade nedužnih života. Ujedno, toliko potenciranje krvi i krvavih tragova, po prirodi stvari i zdravoj logici, ne mogu da rezultiraju apsolutno ni sa čim dobrim, već samo mogu da izazovu i isprovociraju nova krvoprolića, kao što se to može videti i u najnovijim incidentima, koji se dešavaju po ulicama Beograda i Novog Sada.

U Beogradu, 17. 12. 2024. godine

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Doc. dr Ratomir Antonović

BEZBEDNOST SAOBRAĆAJA I FENOMEN GAŽENJA KAO KOMPLEKSNI MENADŽMENT

Apstrakt

Današnjicu karakterišu različiti tehničko – tehnološki progresi i razvoji koji su u velikoj meri unapredili život običnog čoveka. Takva je situacija i sa saobraćajem, koji je uveo nove oblike i vidove transporta ljudi i prtljaga i omogućio da saobraćajna sredstva budu još efikasnija, bolja i bezbednija. Međutim, uprkos svim naporima, može se reći da slabu stranu razvoja u saobraćaju predstavlja bezbednost. Statistika daje neumoljive parametre iz kojih se jasno vidi da je veliki broj žrtava nastalih iz saobraćajnih nesreća i incidenata, što je jasan znak da bezbednost u saobraćaju još uvek nije podignuta na adekvatan nivo.

U radu, koautori daju prikaz jedne od specifičnih spornih situacija u železničkom saobraćaju, a odnose se na slučaj gaženja na pružnim prelazima. Pojava koja je prisutna na srpskim pružnim prelazima, a za potrebe statistike se daje prikaz istih takvih nesrećnih slučajevima u zemljama regiona. Koautori nastoje da uđu i u psihološku analizu datog problema, kako sa aspekta same žrtve, tako i sa aspekta lica koja u nesrećnom događaju impliciraju.

Ključne reči: saobraćaj, bezbednost, gaženje, železnica

Uvod

Vreme globalizacije i naučno-tehnološkog napretka polako uzima sve pod svoju kontrolu. Prvenstveno, razvoj telekomunikacija je direktno uticao na to da se tempo života ubrza u svakom smislu, počevši od privatnog života, preko poslovnog

¹ Prof. dr Milan Stanković, redovni profesor Univerziteta Union „Nikola Tesla“, Beograd, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Niš, milan.stankovic@konstantinveliki.edu.rs

angažovanja i na kraju, slobodnog vremena. Kaže se da su sve blagodeti koje naučno-tehnološki napredak omogućio čovečanstvu iskorišćene. Naravno, postoje neke oblasti, naročito vezane za pružanje usluga koje su nepromenljive u svom fundamentalnom obliku, i menjaju neke svoje oblike, ali im je svrha odvajkada identična. Najkarakterističnija oblast koja odoleva vremenu, odnosno koja se menja u skladu sa tehnologijama, ali ne postoji način na koji bi se ona zamenila jeste saobraćaj. Kroz prevoz putnika i robe, prometuju se izuzetno velika sredstva. Saobraćaj se kroz vreme, zahvaljujući dostignućima vezanima za mašinstvo konkretno, ali i za građevinu, razvija izuzetno brzo, sa tendencijom daljeg razvoja. Savremeni putevi, mostovi izgrađeni na vrlo nepristupačnim lokacijama, dovoljan broj kvalifikovane radne snage i inženjera, kojima su informacije i dostignuća dostupna na globalnom nivou su iznedrili to da saobraćaj bude prepoznatljiv kao jedna od najbitnijih privrednih grana, za svaku državu. Ipak na nivou fenomenologije postoje izuzetci, upravo u saobraćaju, a o jednom takvom, u svojoj punoj interdisciplinarnoj prirodi će ovde biti reči.

1. Gvozdeni put železnice

Železnički saobraćajni put sa svojim fiksnim postrojenjima, spada u prvu grupu osnovnih transportnih kapaciteta kao opšti uslov tehnološkog procesa proizvodnje u saobraćaju koji ujedno određuje i karakter tehnologije saobraćaja (Kolarić, N. 2007:322) Kompleksnost železničkog puta, nevezano za kompaniju je velika. Naime, postoji čitav sistem uređenih sekvenci koje se moraju ispuniti kako bi se moglo govoriti o ispravnom železničkom putu koji će zadovoljiti svoje korisnike u najvišoj meri usklađenosti sa svojim karakteristikama. Glavne karakteristike jednog železničkog puta su:

- 1) pruga (jednokolosečna i višekolosečna),
- 2) industrijski koloseci,
- 3) vijadukti (tuneli, mostovi, nadvožnjaci),
- 4) elektrotehnička postrojenja i instalacije,
- 5) postrojenja za signalizaciju,
- 6) sredstva veze i telekomunikacije,
- 7) stanice za daljinsko upravljanje,
- 8) pomoćne zgrade i ostale instalacije.

Kako je u našem fokusu uglavnom pruga, iznosimo podelu po kojoj je prema definisanim parametrima železnička pruga kategorisana prema validnom Zakonu

o železnici (Zakon o železnici, 2018:član 5) na:

- 1) magistralne pruge - od značaja za međunarodni i nacionalni saobraćaj;
- 2) regionalne pruge - od značaja za regionalni i lokalni saobraćaj;
- 3) lokalne pruge - od značaja za lokalni saobraćaj;
- 4) manipulativne pruge - od značaja za privredne subjekte;
- 5) pruge turističko - muzejske železnice.

Pri tom, polazimo od važnosti sagledavanja kategorizacije pruga i njihovih opterećenja u potrazi za početnim parametrima od važnosti za ugrožavanje železničkog saobraćaja sa tragičnim ishodom, kao i odnos kategorizacije pruga i brzine železničkih vozila (Kosijer, V.M. 2013:23).

Tabela 1. Odnos kategorizacije pruga i opterećenja.

GRUPA OPTEREĆENJA	MAGISTRALNE PRUGE	REGIONALNE PRUGE	LOKALNE PRUGE
Grupa 1	$T_f > 130000$ brt/dan		
Grupa 2	$80000 \text{ brt/dan} < T_f \leq 130000$ brt/dan		
Grupa 3	$40000 \text{ brt/dan} < T_f \leq 80000$ brt/dan		
Grupa 4		$20000 \text{ brt/dan} < T_f \leq 40000$ brt/dan	
Grupa 5		$5000 \text{ brt/dan} < T_f \leq 20000$ brt/dan	
Grupa 6			$T_f \leq 5000$ brt/dan

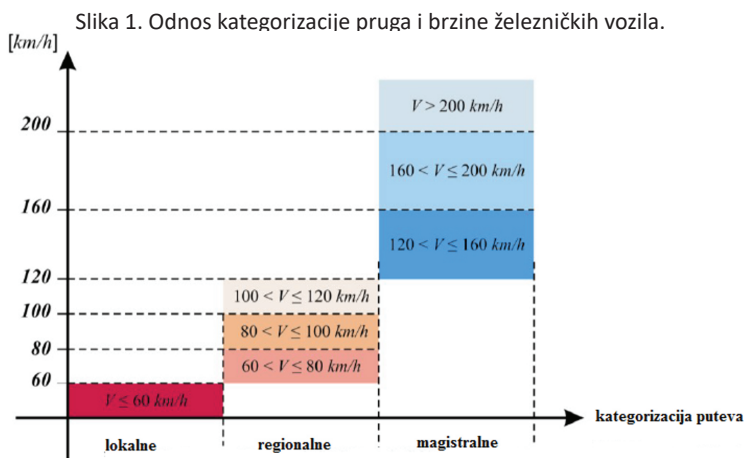
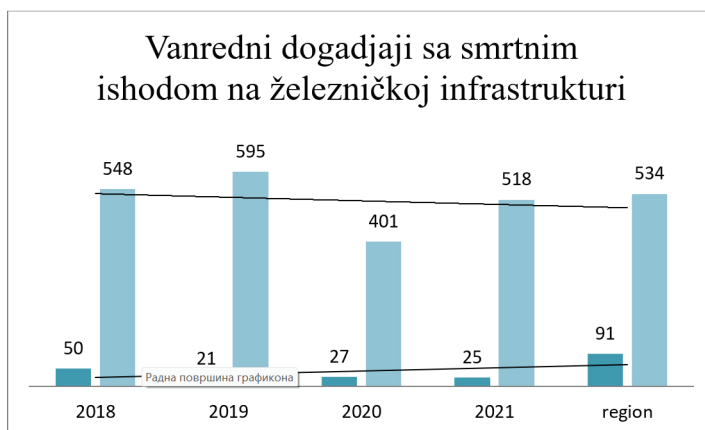

Tabela 2. – Broj usmrćenih osoba na infrastrukturi železnice u Srbiji.

godina	ukupno usmrćeno	vanrednih događaja
2018.	50	548
2019.	21	595
2020.	27	401
2021.	25	518

Izvor: Adaptirano prema <https://infrazs.rs/izs-osnovni-podaci/biblioteka/> datum pristupa:14.12.2022.

Region v.d.534 usmrćeno 91

TDI Radio 91,8MHz februar 2023. *Dobrojutarnji program*

Dok dvadeset prvi vek promiče svojom drugom dekadom i zvižduk parne lokomotive tutnji čežnjom mladosti Generacije X u konačni zaborav, osim na retkim priredbama železničke “romantike” ili “nostalgije”, isključivo komercijalnih poriva; kamen, kao izostavljeni element industrijske revolucije zaslužuje specifičan osvrt. Lokomotiva “je spojila više ljudi no svi pesnici, pisci, filozofi ranijih vekova”; ona “nosi industrijsku revoluciju”, dobija svoje počasno mesto, neretko sinonim za ekonomski progres – locomotion mobile; kod pesnika čak “diše, diše napeto, kao da već dugo čeka na odlazak” (Kreft, B); neretko odiše sjajem i kad prestaje da (po)stoji. (Pavelečka železnička stanica u Moskvi i lokomotiva čuvenog Lenjinovog pogrebnog voza). U isto vreme, kamen što je nosi, bez koga ne može biti niti nje, niti njene pruge, industrije, privrede, sveta, neoliberalizama.. potpuna dva veka nosi običan, ne sakralni, skoro neugledan, “tucanik 30/60mm”, kamen – savremenik, koji je poput Andrićevske (Džadžić, P.) simbolike kamena u ćupriji, umesto nekog drugog, ovde žrtvovao - sebe. (Stanković, M.). To znači da je neophodno

poznavanje psihologije ličnosti, psihologije i sociologije rada, kulture poslovnog komuniciranja i sl.

Pojednostavljena shema ličnosti je prikazana u tabeli.

Tabela 3. Struktura ličnosti

Sposobnosti	Osobine ličnosti	Dinamičke crte ličnosti
Intelektualne	Tip ličnosti	Motivi
Psihomotorne	Temperament	Interesi
Psihosenzorne	Karakter	Stavovi
Perceptivne	Emocionalna stabilnost	

Izvor: Ružičić i saradnici 1998, 51

Psihološki profil je jedinstveni sklop *osobina, potreba, motiva, vrednosti i interesa* osobe. Učestvovanje osobe u procesu komunikacije uslovljeno je, dakle, nizom osobina ličnosti, kao što su: motivacija, sposobnosti, temperament, karakter, odnosno sve ono što obeležava jednu ličnost.

Govorna komunikacija sadrži izrazite psihološke elemente. Svako govorenje je usmereno, naime, samo na jedno – da se zadobije poverenje sagovornika i da se on ubedi u ono što mu govornik iznosi. Odnos je obrnut kada se radi o sagovorniku. On se, naime, dobrovoljno opredeljuje da sluša, da učestvuje u govorenju, te otuda „postoje bitne pozitivne pretpostavke da će se dobiti u ovoj interakciji i najvažnije – fidbek" (Cvetanović 1999, 98).

Težište izlaganja u ovom poglavlju odnosi se probleme motivacije u procesu komunikacije i osobine ličnosti koje su od značaja za komunikaciju.

Brojne psihičke osobine koje su prisutne kod neke ličnosti uobličavaju, kao što je ranije pomenuto, određeni tip ličnosti – njen psihološki profil. Zbog toga su još od antičkih vremena činjeni pokušaji da se iznađe odgovarajuća klasifikacija tipova ličnosti. Tako je starogrčki mislilac Hipokrat definisao četiri vrste temperamenta: (1) melanholični, (2) flegmatični, (3) kolerični i (4) sangvinični.

Melanholik je tip temperamenta okarakterisan snažnim osećanjima koja se

retko menjaju. Melanholična osoba je uglavnom tužnog raspoloženja, puna briga i straha. Prema ovakvom tipu ličnosti mora se biti obazriv i taktičan.

Flegmatik je, nasuprot melanholiku, miran, spor, spokojan i uravnotežen. Ovakvu osobu je teško izbaciti iz ravnoteže. Flegmatik slabo emocionalno reaguje i skon je apatiji.

Kolerik je osoba impulsivne prirode i brza u svemu. Odlikuje se jakim izlivima emocija, plahovitošću i naprasitošću. Kolerik, očigledno, lako dospeva u konfliktnu situaciju.

Sangvinik je brz, pokretljiv i reaguje na sve utiske (kao i kolerik), ali su njegova osećanja slabija i brzo i lako se menjaju. Posle kratkotrajnog tužnog raspoloženja, kolerik prelazi u stanje zadovoljstva, nadajući se uvek najboljem.

Najpoznatije tipologije ličnosti su Jungova, Krečmerova i Šeldonova. Po psihijatru Krečmeru, na osnovu telesne konstitucije, razlikuju se tri tipa ličnosti, i to: (1) atletski, (2) astenički i (3) piknički.

Atletske i asteničke tipove ličnosti odlikuju uzdržanost, manja osećajnost i razdražljivost. Pri tome, atletski tip ličnosti je snažan, mišićav čovek; razvijenih i širokih ramena, grudi i ruku; nešto užeg donjeg dela tela. Nasuprot atletskom, astenički tip je slab, suv čovek. Konačno, piknički tip, za razliku od prethodnih, sklon je gojenju i stvaranju masnih naslaga na svim delovima tela. Odlikuje se širokim i mekim licem, kratkim i širokim vratom. Osobe ovog tipa su otvorene, društvene, taktične, srdačne, vedre, praktične, sklone humoru i nalaze zadovoljstvo u telesnim uživanjima.

Na ovom mestu, pažnja se usredsređuje na teoriju Eriha Froma koji, u knjizi „Čovek za sebe“, svrstava tipove karaktera ličnosti u dve grupe. Po Fromu, srž čovekovog karaktera čini njegova orijentacija prema svetlu, pri čemu ovaj mislilac razlikuje dve takve orijentacije: (1) neproduktivnu i (2) produktivnu.

Neproduktivna orijentacija prema okolini može biti:

(1) primalačka, (2) izrabljivačka, (3) sakupljačka i (4) tržišna.

Produktivna orijentacija je, s druge strane, samo ona koja je stvaralačka.

Primalačka orijentacija. Osoba ove orijentacije je izrazito nesigurna u sebe. Ona veruje da se izvor svega dobrog nalazi izvan nje. Ličnosti primalačke orijentacije su, po pravilu, dobri slušaoci i primaoci informacija. Takođe, ovakve osobe zavise od drugih, očekujući uvek podršku. Važno je napomenuti da osobe primalačke orijentacije karakteriše izrazito pasivan odnos prema uspostavljanju

komunikacije sa drugim ljudima. To, naravno, ne znači da ove osobe neće učestvovati u komunikaciji, već to da neće učiniti ništa da je sami podstaknu. Otuda se može reći da su osobe primalačke orijentacije negativno motivisane za komunikaciju.

Izrabljivačka orijentacija. Poput ličnosti primalačke orijentacije, i ljudi izrabljivačkog tipa karaktera ne veruju u svoje sposobnosti. Ono što ih, međutim, razlikuje od prvog tipa je to da teže da prisvoje od drugih ljudi silom ili lukavstvom ono za čime teže. Pri tome, prisvojene ideje predstavljaju kao svoje i originalne. Kao izrazite osobine ovog tipa karaktera ističu se: cinizam, sumnjičavost, zavist, ljubomora i vlastoljubivost.

Sakupljačka orijentacija. Osobe ovog tipa karaktera odlikuje nizak stepen poverenja prema svemu onom što dolazi iz spoljnog sveta. Izvor sigurnosti ove osobe vide u prikupljanju i štednji. Njihova škrtost se odnosi kako na materijalna dobra, tako i na osećanja i misli. Prošlost uglavnom sagledavaju na romantičarski način (ulepšavaju je). Ipak, zbog ovakve orijentacije, ove osobe nisu sklone stvaralačkom mišljenju.

Tržišna orijentacija. Ovaj tip karaktera, kao dominirajući, vezuje se za moderno društvo. Suština ove orijentacije svodi se na stav: „Sve ima cenu“. Ova misao odnosi se podjednako; i na ljude, i na stvari (robu i usluge). Tako na primer, osoba, da bi udovoljila zahtevima tržišta, mora da bude onakva kakvu tržište zahteva – vesela, agresivna, pouzdana ili ambiciozna. Ovo, s druge strane, dovodi do depersonalizacije, osećanja praznine i nezadovoljstva i težnje da se iznađe prikladniji način života.

Produktivna orijentacija, odnosno produktivnost po Erihu Fromu, podrazumeva sposobnost čoveka da upotrebi svoje snage ka ispoljavanju mogućnosti koje su mu svojstvene. A da bi to mogao, čovek mora biti slobodan, a ne zavisn ili kontrolisan od nekoga. Pri tome, produktivan čovek je vođen razumom, odnosno racionalnim pristupom prema životu.

Motivacija za komunikaciju je, prema tome, posledica čovekovih sposobnosti. Nedovoljne sposobnosti dovode po čestih neuspeha prilikom zadovoljavanja različitih ciljeva. Česti neuspesi rađaju nesigurnost, a iz nje proističu pasivnost ili odbojan stav prema okruženju. Krajnja posledica je smanjenje osećaja potrebe za komuniciranjem sa drugim ljudima, kako u svetu rada, tako i van njega. Prirodno je, dakle, da su osobe većih sposobnosti pozitivnije motivisane za komunikaciju. Čovek, jednostavno, oseća potrebu da svoja nova saznanja prenosi drugim ljudima. Otuda, u tesnoj vezi sa motivacijom za komunikaciju, stoji i tendencija da se

tok informacija uvek kreće od nivoa više ka nivou niže obaveštenosti.

Celodnevni rad je potreban u delatnostima čiji je rad vezan za zadovoljenje raznih potreba stanovništva. "U takve delatnosti spadaju: proizvodnja hrane, saobraćaj, zdravstvo itd. U navedenim i sličnim delatnostima, prekid rada je nezamisliv, jer on služi za zadovoljenje raznih potreba koje su od posebnog značaja za život i sigurnost čoveka."¹⁰¹

Radna sposobnost je usklađena sa ritmom psiho-fizioloških funkcija u organizmu čoveka. Čovek je najaktivniji danju, kada su funkcije u organizmu na visokom nivou, a manje aktivan kada su te funkcije na niskom nivou – noću. Organizovanjem smenskog rada nastaje izmena ovog ritma, koji se odražava na čoveka. Mnoga istraživanja nam ukazuju na reperkusije višesmenkog rada na:

1. kvalitet i kvantitet sna,
2. radnu sposobnost
3. zdravlje
4. socijalni život radnika.

Ovde je neophodno izložiti uticaj noćnog rada na osnovne funkcije biološkog ritma tela, spavanja i ishrane, kao i uticaj na zanimanje radnika i njegove društvene aktivnosti.

"Pitanja bioloških i psiholoških ritmova i radnog rasporeda se nameću kada ispitujemo vezu između ritma radnikove aktivnosti, različitih individualnih ritmova, ritmova njegove porodice, društva i uopšte sredine."¹⁰²

Kod radnika koji rade u smenama dolazi do pogoršanja kvaliteta i kvantiteta sna. Unutrašnjim i spoljnim faktorima narušen je kvalitet i kvantitet sna. Unutrašnji faktori su: poremećaj ritma psiho-fizioloških funkcija u organizmu čoveka, određene tegobe u organizmu (mučnina u stomaku, pečenje u očima, nesanica itd.). Spoljni faktori koji utiču na normalan san nakon noćne smene su sledeći: dnevna svetlost, kućna i ulična buka, kućne obaveze itd. To se odnosi i na zaposlene radnike železnice. Ako radnik radi u različito doba dana (rad u turnusu), to se različito odražava na njegove radne sposobnosti. "Radna sposobnost radnika je podložna određenim kolebanjima u toku radne sedmice, a takođe i u toku radne smene. Istraživanja su pokazala da i u toku radnog dana postoje časovi kada se umor izrazito ispoljava i to su tzv. "kritični časovi rada". To su oni časovi rada u

¹⁰¹ Dr Branko Milisavljević, Skraćenje radnog vremena u odnosu na rad u smenama, Socijalna Politika, Beograd, 1983, str. 15

¹⁰² J. Carpenter, P. Cazamin, Night Work, International Labour Office, Geneva, str. 6-7

kojima dolazi do porasta suvišnih pokreta, promena u reagovanju na situacije i promena u raspoloženju da se nastavi rad."¹⁰³ Karakteristično je da su u I i II smeni to 5 i 6 čas rada (vreme između 02 – 03 časa i 04 – 05 časova). Istraživanja ukazuju da se ti "kritički časovi", u većini slučajeva podudaraju sa vremenom rada fiziološke funkcije, dostižu najniži nivo kod čoveka. Rad u noćnoj smeni se obavlja sa znatno većim naporom, sa odgovarajućim rizikom, u odnosu na druge smene.

Biološki ritam je jedna od osnovnih karakteristika ljudskog bića. U biljnom i životinjskom svetu postoji ciklično smenjivanje perioda hiperaktivnosti i perioda smanjenja aktivnosti. Kod životinja sinhronizirajući faktor je smenjivanje svetla i tame, a kod čoveka je to smenjivanje društvenih navika dnevne aktivnosti i spavanja tokom noći. "Cirkadijalno smenjivanje perioda budnosti (aktivnosti) i spavanja (odmora) je biološki fenomen. Cirkadijalni (dnevni) ritmovi su ritmička kolebanja fizioloških parametara tokom 24 časa. Utvrđeno je da se kolebanja u pojedinim fiziološkim funkcijama ritmično ponavljaju i da su dan i noć (24 časa) period tog ciklusa. Čovek u normalnim uslovima aktivnost obavlja danju, a noću se odmara, odnosno spava. Zato radnik koji mora da radi noću, a spava danju, trpi dve vrste napora:

1. napor što mora da radi tokom perioda neaktivnosti, i
2. napor što spava u periodu aktivnosti."¹⁰⁴

Povećanje napora prouzrokovano noćnim radom (bilo smenskim ili turnusnim) dovodi do dodatne premorenosti radnika.

Uticaj na promene fiziološkim pokazateljima:

Pokazatelji koji su uzeti u obzir su: hipertenzija i otkucaji srca, telesna temperatura itd. Smatra se da nakon određenog vremenskog perioda (3-8 dana) noćni rad izaziva sužavanje amplitude cirkadijalnih varijacija bioloških pokazatelja, ali normalno stanje se uspostavlja nakon jednog dana odmora, kada radnik spava noću ili ako se radi o sedmičnom radu odmora, tako da nema stvarne inverzije ritmova.

Uticaj na rezultate psiholoških testova:

Kod radnika koji rade kao redovni noćni radnici otkriveno je povećanje u motornoj vremenskoj reakciji i padanje učinka kod testa izgovaranja reči (maksimum

¹⁰³ Dr Branko Milisavljević, Skraćenje radnog vremena u odnosu na rad u smenama, Socijalna Politika, Bg. 1983.

¹⁰⁴ Dr Predrag Ognjenović, Psihologija opažanja, Naučna knjiga, Beograd, str. 236-237

je oko 3 sata ujutru) i pad telesne temperature. Pogrešan odgovor je čest posebno u intervalu između 4 i 6 sati ujutru, jer je brzina registrovanja signala i davanja odgovora veoma slaba u tom vremenskom intervalu.

Uticaј na spavanje:

"U kontekstu rasprava o spavanju i budnosti često se postavlja pitanje svesnog i nesvesnog i prelaska iz jednog u drugo stanje. Spavanje se tretira kao reverzibilni fiziološki proces, jer se vraćanje u svesno stanje postiže buđenjem. Smena budnosti i spavanja je ustvari, jedan od endogenih ritmova organizma koji se u prirodnim uslovima usaglašava sa 24-časovnim danonoćnim ritmom."¹⁰⁵ "Spavanje možemo definisati kao period odmaranja karakterističan opštim smanjivanjem i uspostavljanjem svih fizioloških i psihičkih aktivnosti organizma."¹⁰⁶ Za vreme spavanja aktivnost mozga se ispituje merenjem tzv. moždanih talasa pomoću aparata (EEG) elektroencefalografa. Poznato je pet faza spavanja koje se ciklično smenjuju. "U prvoj fazi se gube spori i pravilni alfa talasi i javljaju se kraći, slabiji i nepravilniji talasi. To je stadijum lakog sna. U drugoj fazi se javljaju specifična "vretena" – nešto brži talasi od alfa talasa sa učestalošću od 12-15 cikla u sekundi, velike amplitude i traju 2,5 sekundi. U trećeoј fazi se javljaju spori delta-talasi. U četvrtoj fazi delta-talasi postaju izrazitiji i češći. To je stanje dubokog sna kada se organizam odmara. Ove četiri faze traju oko 60 – 90 minuta s tim što su prve dve faze obično kratke i izražene u minutima. Treća i četvrta faza predstavljaju sporo talasasto i sinhronizovano spavanje, a rem spavanje (rapid eye movement – brzi očni pokreti) se naziva desinhronizovano spavanje."¹⁰⁷

Nakon uopštenih karakteristika spavanja možemo izvršiti njegovu analizu i u odnosu na noćni rad. Istraživanja ukazuju da nespavanje tokom samo jedne noći prouzrokuje sledećeg dana značajan pad prilikom izvođenja različitih aktivnosti. Pitanje za analizu je uticaj dnevnog (umesto noćnog) spavanja na noćne radnike. Što se tiče dužine trajanja, ovo spavanje je u proseku kraće za jedan ili dva sata spavanja noću, bilo da je ispitivanje vršeno anketnom metodom, ili direktno snimanjem pomoću EEG aparata. Ustanovljeno je, ukoliko radnik kasnije dolazi na posao, dužina spavanja će mu biti kraća. Takođe, radnik će manje spavati ukoliko se svakodnevno budi u isto vreme, bez obzira na vreme odlaska na počinak. I spoljašnji faktori (svetlost, galama, saobraćajna buka i sl. nisu odlučujući, ali su značajni

¹⁰⁵ Dr Mira Pašić, Fiziologija nervnog sistema, naučna knjiga, Beograd, 1989, str. 381

¹⁰⁶ Dr Mladen Zvonarević, Psihologija, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 93

¹⁰⁷ Dr Nikola Rot i dr Slavoljub Radonjić, Psihologija, zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1992, str.163-165

faktori koji doprinose buđenju. Spavanje danju nije samo vremenski kraće nego je i više fragmentarno, jer se potreba za hranom sukobljava sa potrebom za spavanjem. Jedno istraživanje je pokazalo da je kod jedne trećine slučajeva spavanje bilo prekinuto u podne zbog jela, što je praćeno ponekad dremuckanjem tokom dana. Dnevno spavanje ima iste ciklične karakteristike kao i spavanje noću, ali nije manje "čvrsto", odnosno "duboko" i znatno je više isprekidano raznim unutrašnjim i spoljnim faktorima.

Uticaj na premorenost:

Radnici koji rade noću su skloni premorenosti zbog toga što su prinuđeni da rade u stanju noćne neaktivnosti i spavaju u stanju dnevne aktivnosti. Premorenost je prouzrokovana neslaganjem faza između dva cirkadijalna ritma: biološkog ritma telesne aktivnosti i psihosomatske neaktivnosti i veštačkog ritma aktivnosti prilikom rada i odmora. Premorenost je regulator aktivnosti. Nijedna vrsta rada se ne može odvijati u dužem intervalu, a da ne uzrokuje premorenost. Ako radnik zanemaruje upozoravajuće znake umora i nastavlja sa radom, umor se neće lako savladati, nego se s vremenom povećava i postaje hroničan. Takav zamor dovodi do patološke iscrpljenosti i psihičkog sloma (neuroze) ili psihosomatskih oboljenja (čir na želucu, infarkt i sl.). Zamor noćnih radnika je posledica ne samo radnog opterećenja, već i smenskog rada. Umor je manji posle podne jer je organizam aktiviran danju nakon normalnog noćnog spavanja.

Uticaj na proizvodnju:

U noćnoj smeni smanjena je proizvodnja. Na osnovu praćenja rada noćnih radnika došlo se do zaključka da je sklonost greškama veća tokom noći, a vhunac se dostiže oko 3 sata ujutru, u vreme kada je cirkadijalna neaktivnost najviše izražena, a posebno je izražena tokom druge sedmice noćnog rada.

Uticaj na sigurnost:

Analize ukazuju da je stopa nesreća tokom noćne smene mnogo veća. To se objašnjava smanjivanjem moždane aktivnosti tokom noći.

Uticaj na odsustvovanje:

Kada se radi o rotirajućim smenama utvrđeno je da je stopa odsustvovanja sa

posla veća u noćnoj smeni. Ukoliko smenska rotacija traje duže od jedne sedmice, odsustvovanje u noćnoj smeni se povećava srazmerno trajanju noćnog rada.

Medicinske i patološke posledice:

Nužno je praviti razliku između radnika noćne i radnika rotirajuće smene (turnusa), kao i radnika dnevne smene.

Većina radnika koji rade u smenama, zbog toga što im rad u smenama postaje prepreka za razne vidove socijalnog života, biva često frustrirana, nervozna i nerapoložena. Radnici se žale da:

- nemaju dovoljno vremena za porodičan život, kontakte sa decom,
- osećaju se izolovano, jer nemaju slobodno vreme kao ostali svet,
- nemaju mogućnost praćenja obrazovnih i kulturnih manifestacija, zabavnih emisija, sportskih utakmica i slično,
- nisu dovoljno angažovani u društveno-političkim organizacijama.

Ovo su nepogodnosti na koje su noćni radnici i njihove porodice najviše osetljivi. Remećenje porodičnog i društvenog života prouzrokovano noćnim radom je i glavni predmet analize i kritike koje sociolozi upućuju noćnom radu (narušavanje porodičnog života, teškoće uključivanja u društveni život, korišćenje slobodnog vremena, organizacija zajedničkog života i sl.).

Rezultati jednog istraživanja su pokazali da 66% radnika koji rade po rotirajućem radnom rasporedu imaju više neprijatnosti u svom porodičnom životu nego u bilo kom drugom pogledu. "Noćni rad, bilo da je redovan ili rotirajući deluje na dva aspekta porodičnog života, svakodnevnu organizaciju porodičnog života i na porodicu, kao celinu, uključujući i odnose među članovima porodice."¹¹⁰

Organizacija porodičnog života:

Organizacija svakodnevnog porodičnog života je poremećena zbog nesklada između radnikovog rasporeda rada i dnevnog rasporeda obaveza njegove porodice.

¹¹⁰ J. Carpenter, P. Cazamin, Night Work, International Labour Office, Geneva, str. 6-7

Prisutne su tri alternative:

1. da se potčini rasporedu svoje porodice, prekidajući spavanje u podne da bi ručao sa njima,
2. da se porodica potčini radnom rasporedu,
3. da sledi sopstvenu rutinu, nezavisno od svoje porodice.

Porodična atmosfera je narušena jer radnik ne može spavati zbog aktivnosti ukućana, a oni su sputani u obavljanju svakodnevnih aktivnosti zbog njegove potrebe za snom.

"Prema jednom istraživanju, 33% radnika smatra da smenski rad ima svoje prednosti; 43% da uzrokuje nepogodnosti; a 24% da ima prednosti a i nepogodnosti. Nepogodnosti su: nedovoljno vremena koje provodi sa porodicom (38%), kućna buka (27%) i neredovni ritam života (28%). Kao prednosti se navode poboljšanje porodičnog života u smislu podele kućnih poslova, zajedničko vaspitanje dece, zajedničko rešavanje problema itd."¹¹¹

Poteškoće uključivanja u društveni život:

Veliki broj autora je proučavao osećaj napuštenosti i izolacije noćnih radnika, koji je uzrokovan neskladom između radnog rasporeda noćnih radnika i rasporeda ostalih radnika. Zbog desinhronizacije slobodnog vremena radnika treba praviti razliku između neformalnih i formalnih društvenih odnosa. Neka proučavanja pokazuju da radnici koji rade noću imaju iste neformalne društvene odnose kao i radnici koji rade danju, mada im nije jednostavno da viđaju svoje prijatelje. Isto tako, krug prijatelja im je sužen zbog teškoća upoznavanja novih prijatelja. Kod smenskog rada sa kraćim ciklusom smenjivanja, a koji je danas sve više u upotrebi, dovodi do većih remećenja društvenih odnosa. Nasuprot neformalnim društvenim odnosima kod formalnih društvenih odnosa imamo situaciju da su noćni radnici posebno pogođeni nemogućnošću praćenja zbivanja sportskih, političkih i kulturnih manifestacija, rada sindikata i sl. (biva isključen, samostalno napušta). Radnici koji rade noću retko zauzimaju neki rukovodeći položaj u sindikatu, kulturnoj, sportskoj ili političkoj grupi.

Odnosi između radnika i lični dohodci noćnih radnika:

¹¹¹ Naveden rad, strana 40-50

Evidentno je da postoji veća povezanost kod radnika koji rade u noćnoj smeni. Radnici iz noćne smene, zbog odsustva kontrolnog osoblja imaju veće slobode u odnosu na kolege koje rade danju. Nisu dovoljno informisani jer do informacija dolaze putem tzv. propagande "od usta do usta", što stvara osećaj izolovanosti od svakodnevnog života u preduzeću. Plate noćnih radnika su veće od plata ostalih radnika. "Nagrade za noćni rad primoravaju radnike da rade u noćnoj smeni i pored velike premorenosti retko se opredeljuju da pređu na druge poslove. Manji broj preduzeća odobravaju prelazak na dnevno radno vreme, uz istu platu, nakon određenog broja godina noćnog rada. Prema Preporuci 178 novčana naknada za noćni rad bi trebalo da bude veća od one koja se isplaćuje za isti rad koji se obavlja danju:

- a) treba uvažavati princip jednakog nagrađivanja muškaraca i žena za isti posao ili posao jednake vrednosti,
- b) može se, putem dogovora, pretvoriti u slobodne dane."¹¹²

Kako je novčana nagrada za noćni rad uobičajeni element, tako bi trebalo da bude uključeno i izračunavanje naknade za plaćeni godišnji odmor, plaćene dane praznika i druga plaćena odsustva, kao i utvrđivanje doprinosa i davanja za socijalno osiguranje.

Organizacija porodičnog života:

Mnogi radnici žive dosta daleko od velikih industrijskih centara, odnosno svog radnog mesta. Pojedina preduzeća organizuju prevoz radnika, dok u drugim radnici koriste javni prevoz. Kada se radi o noćnom radu, putovanje na posao i sa posla je mnogo napornije, u odnosu na dnevnu smenu. Trebalo bi preduzeti mere radi ograničavanja ili smanjivanja vremena koje noćni radnici provedu putujući od svoje kuće do radnog mesta, kako bi se poštedeli od dodatnih troškova puta, kao i za poboljšanje njihove sigurnosti kada putuju noću. Ove mere uključuju:

- a. usklađivanje početka i kraja noćnog radnog vremena sa redom vožnje lokalnog javnog saobraćaja,
- b. obezbeđivanje kolektivnog prevoza za noćne radnike, kada nema javnog prevoza,
- c. pomoć noćnim radnicima za kupovinu odgovarajućeg prevoznog sredstva,
- d. isplata odgovarajuće naknade za dodatne troškove prevoza i
- e. izgradnja stambenih blokova na razumnoj udaljenosti od radnog mesta."¹¹³

¹¹¹ Međunarodna konferencija rada, Preporuka 178, Preporuka u vezi sa noćnim radom koju je usvojila Konferencija na svom 77 Zasedanju, Ženeva, 26.06.1990, str. 3

¹¹³ Međunarodna konferencija rada, Preporuka 178, Ženeva, 26.06.1990, str. 4

Stanovanje: veličina kuće i njen položaj imaju znatan uticaj na kvalitet odmora noćnog radnika i odnose unutar njegove porodice. Prisutne su teškoće prilikom spavanja i odmaranja, u slučajevima kad porodica nema dve sobe. Takođe, okolina u kojoj se nalazi kuća ima bitnu ulogu (seoska okolina olakšava spavanje noćnog radnika).

Psihološke ravnoteže i uloga porodice:

Rezultati psihološkog uticaja noćnog rada na radnika i njegovu porodicu se svode na to:

1. da je radniku teže da uskladi zahteve svog radnog života sa obavezama u privatnom životu, njegova psiha će više trpeti, njegove brige će se povećavati, pri čemu on dolazi u konflikt sa samim sobom i njegovo samopoštovanje se smanjuje. Dakle postoji povezanost između svesnosti problema i psihološke ravnoteže radnika,
2. kada se preplitanja radnog i porodičnog života posmatra detaljnije, dolazimo do zaključka da je veće remećenje u odnosu radnika kao supruga, oca i građanina, što deluje na njegovu psihološku ravnotežu,
3. postavlja se pitanje da li postoji veza između određene uloge koju ima radnik i mentalnog zdravlja, bez obzira na individualne karakteristike radnika i njegovu psihi, tj. porodičnu situaciju i sl.¹¹⁴

Istraživanja su dala potvrđan odgovor na ovo pitanje. Na osnovu psiholoških i socioloških istraživanja možemo zaključiti da noćni rad znatno utiče na narušavanje porodičnog života.

Iz ovog proizlazi da je neophodna humanizacija takvog rada i ona je nužna i nalazi se u dnevnom i sedmičnom skraćanju radnog vremena. To bi doprinelo: smanjenju vremena širenja štetnih uslova i stvaranju uslova za bogatiji socijalni život radnika i sl. Praktična realizacija skraćivanja radnog vremena u cilju humanizacije rada radnika koji rade pod teškim uslovima, može se izvesti ako se radno vreme skрати za toliko da se može uvesti još jedna smena (tamo gde su radile tri smene, trebalo bi dodati četvrtu, a tamo gde su četiri, dodati još i petu smenu). To se posebno odnosi kod kontinuiranog sistema rada.

Zato je neophodno češće konsultovati zdravstvenu službu za medicinu rada, u vezi prevencije i posledica raznih oblika organizacije noćnog rada, posebno kad noćni

¹¹⁴ J.Carpentier, P.Cazamian, Night Work, International Labour Office, Geneva, str. 46-48

rad obavljaju ekipe u smenama. Posebnu pažnju treba obratiti na faktore u okruženju radnika kao što su: toksične materije, buka, vibracije i stepeni osetljivosti radnika, kao i oblici rada, koji zahtevaju poseban psihofizički napor. Poslodavac treba da preduzme neophodne mere da bi za noćni rad obezbedio jednak nivo zaštite od profesionalnih oboljenja, a posebno izbegavanje, koliko je god moguće, izolacije radnika.

Uobičajeno radno vreme noćnih radnika u proseku, treba da bude kraće, a nikako duže, od radnog vremena radnika koji taj isti posao obavljaju danju, a takođe obezbediti im veći broj dana plaćenog odsustva:

- a) treba zabraniti rad u dve uzastopne smene, osim u slučaju vanredne situacije
- b) treba garantovati gde je to moguće, vreme odmora između dve smene.

U noćnoj smeni treba uključiti jednu ili više pauza što radnicima omogućava da se odmore i okrepe. Treba voditi računa o prirodi noćnog rada, prilikom planiranja ukupne dužine ovih pauza.

Mišljenja različitih škola variraju od onih koji preporučuju smensku rotaciju svaka dva meseca i oni koji podržavaju svakodnevnu rotaciju. Ima predloga da se početak smene svakodnevno pomera za 30 minuta, kako bi se izbegli biološki poremećaji. Međutim, to bi negativno uticalo na porodični i društveni život. Uobičajena praksa u industriji, bez obzira da li se radi o proizvodnji sa prekidima ili kontinuiranoj proizvodnji, je sedmična rotacija smene. Današnje studije preporučuju bržu smensku rotaciju, svaka dva ili tri dana. Prema nekim autorima, biološki ritmovi počinju da se menjaju nakon treće noći rada, pa je noćni rad poželjno prekinuti nakon 48 časova.

Raspored radnog vremena:

Ovde se govori o pitanju početka i završetka noćne smene, o kritičnim časovima između noćne i jutarnje smene. Ako se radi o ranim jutarnjim časovima (4 ili 5 sati ujutru), noćni radnik će imati dovoljan jutarnji san, podnevni obrok sa porodicom. S druge strane radnik jutarnje smene će trpeti zbog preranog buđenja. Razlikujemo dve vrste premorenosti. Noćnu smensku premorenost i jutarnju smensku premorenost. Prva je prouzrokovana velikim naprezanjem prilikom izvođenja rada u periodu biološke neaktivnosti, dok se druga ispoljava kod radnika koji rade u dve osmočasovne smene i koji moraju ustajati rano. Premorenost nastaje jer se ovim radnicima oduzima zadnji sat spavanja, kada je san najčvršći. Ako se smena vrši

kasnije u 6 ili 7 sati ujutru, ili još kasnije, ovo će pogodovati jutarnjem radniku, ali će noćni radnik trpeti dvostruki stres (zbog rada u periodu neaktivnosti i odlaganja spavanja do podneva, usled sukoba potreba za spavanjem i potreba za hranom i porodičnim obavezama).

Mesečni slučajevi su manje brojni kada je početak smene pomeren sa 6 na 7 sati ujutru. Problem izbora kritičnog vremena za prelazak iz noćne u jutarnju smenu nije rešen. Izborom jutarnjih sati trpi jutarnji radnik, dok izborom kasnijih jutarnjih sati pogođen je noćni radnik.

Rotirajuće i redovne smene:

- "Jutarnja smena traje od 6 – 14 ili 5 – 13 časova. Omogućava radniku da večera sa svojom porodicom, da učestvuje u porodičnom i društvenom životu. Mnogi radnici su joj naklonjeni iako može biti naporno, posebno ako počinje u ranim jutarnjim satima (u 4 časa ujutru). Njena prednost je što radnik ima više slobodnog vremena. Radno vreme od 8 – 16 časova je najmanje štetno za radnika, jer mu omogućava da normalno učestvuje u porodičnom i društvenom životu.
- Popodnevna smena obično traje od 13 – 21 ili 14 – 22 časa i najštetnija je sa društvenog stanovišta jer narušava porodični život radnika (radnik je kod kuće, a njegova deca nisu prisutna i obrnuto). Ova smena ne pruža mogućnost učestvovanja u bilo kakvim večernjim aktivnostima. Radnici je favorizuju jer ostavlja dosta vremena za spavanje i odmor – okrepljenje.
- Treća smena uzrokuje najviše problema zbog narušavanja porodičnog života. Smena obično počinje u 21 ili 22 časa. Ova smena isključuje sve društvene aktivnosti uveče, ali ostavlja dovoljno slobodnog vremena tokom dana. Veće plate noćnih radnika učinile su ovaj rad prihvatljivim, a i radnici mu ponekad daju prednost u odnosu na druge smene."¹¹⁵

Kada je u pitanju rotirajuća smena, mišljenja radnika su različita. Neki radnici daju prednost redovnom noćnom radu (manji zamor, redovniji dnevni život, zdravstveni razlozi) redovna smena omogućava radniku da prelazi iz jedne u drugu smenu, što nije moguće pri rotirajućem sistemu smena.

¹¹⁵ J.Carpentier i P.Canamian, *Night Work*, Geneva, str. 60-63

I pored toga, najrasprostranjeniji sistemi su rotirajuće radne smene, koje predstavljaju kompromis između prednosti i nedostatka smenskog rada. Radni raspored bi trebalo tako napraviti da ostavlja prostor za porodični i društveni život.

Literatura

Carpentier, J. P. Cazamian, Night Work, International Labour Office, Geneva,

Kolarić, N.: Menadžment u saobraćaju, Visoka turistička škola, Beograd, 2007, str.322

Zakonu o železnici, "Sl. glasnik RS", br.41/2018

Kosijer, V.M. (2013). Optimizacija trase železničke pruge. Saobraćajni fakultet, Univerziteta u Beogradu, doktorska disertacija, str. 23.

Milisavljević, P. Skraćenje radnog vremena u odnosu na rad u smenama, Socijalna Politika, Bg. 1983.

Ognjenović, P. Psihologija opažanja, Naučna knjiga, Beograd

Pašić, M. Fiziologija nervnog sistema, naučna knjiga, Beograd, 1989

Rot, N. i Radonjić, S. Psihologija, zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Zvonarević, M. Psihologija, Školska knjiga, Zagreb, 1971.

¹¹⁵ J.Carpentier i P.Canamian, Night Work, Geneva, str. 60-63

СЕКСУАЛНИ ДЕЛИКТИ СА ДЕЦОМ У САВРЕМЕНОМ ЈУГОСЛОВЕНСКОМ И СРПСКОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ СА ОСВРТОМ НА КРИВИЧНИ ЗАКОНИК ИЗ 1951. ГОДИНЕ

апстракт: Период након Другог светског рата се сматра почетком савременог југословенског и српског кривичног законодавства. Тадашња социјалистичка Југославија је 1951. године донела Кривични законик који је за то време се сматрао за модеран иако је имао изванредно број кривичноправних одредби који су били идеолошки "обојени". У погледу сексуалних деликата, инкриминације су пратиле дух тог времена како у погледу законских решења, тако и у погледу назива кривичних дела (противприродни блуд, блудне радње...), који су код нас већ дуже време превазиђене. У ради је дат посебан осврт на кривично дело Обљуба и противприродни блуд са малолетним лицем из чл. 181. Законика који се односио на кривичноправну заштиту деце у области сексуалних односа односно достојанства личности и морала како се тада звала ова група кривичних дела. Ради боље и потпуније анализе теме овог рада навели смо и неколико пресуда Врховних судова република чланица у којима су заузимају ставови који често нису били јединствени, шта више некада су били супротни, али и такве пресуде осликавају односе у тадашњој ФНРЈ, а после и у СФРЈ. Такође, дат је кратак осврт на кривично дело блудне радње из члана 183. тадашњег КЗ који се односило на децу као жртве, са ондашњом судском праксом.

Кључне речи: деца, сексуални деликти, Кривични законик, обљуба, противприродни блуд, социјалистичка Југославија, блудне радње

¹ Ванредни професор Правног факултета Мегатренд универзитета у Београду

1. Уводне напомене

Кривично законодавство, које се сматра за савремено, се везује за период после Другог светског рата, када почиње период развоја тзв. титове Југославије. Но, његове зачетке налазимо још у току самог рата на територијама које су држале (контролисале) партизанске јединице и у којима више нису функционисали органи некадашње Краљевине Југославије нити су се примењивали њени правни прописи, укључујући и кривичноправне прописе. Следствено томе, на ослобођеним подручјима престао је рад дотадашњих органа власти, као и примена дотадашњих прописа, па и примена одредаба Кривичног законика и Законика о судском поступку, и истовремено је почело стварање новог права. У ратним условима кривично право махом се састојало од обичајног (неписаног) права. Можемо рећи да је у то време најзначајнији писани извор кривичног права била Уредба о војним судовима од 24. маја 1944. године. Овом уредбом (као што произилази и из наслова) су били прописи о организацији и надлежности војних судова, а садржала је и прописе о кривичним делима, казнама и заштитним мерама, да би касније надлежност војних судова била проширена и на цивилна кривична дела.

Након завршетка рата донет је већи број закона,² а посебно место припада *Закону о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације од 23. октобра 1946. године*. Тим законом је у ствари направљен дисконтинуитет са претходном Југославијом (Краљевином), али и истовремено је омогућена примена правних прописа из тог периода које нису били у супротности са идеологијом тадашњег партизанског покрета и прописа нових органа власти. Доношењем Устава ФНРЈ 1946. године, укинута су сви закони и други правни прописи који су били у супротности са уставом.

После Другог светског рата, задржане су неке од тековина науке кривичног права из доба Краљевине Југославије. У том смислу кривично законодавство нове (социјалистичке) Југославије прихвата односно и даље "задржава" поједине одредбе из тог капиталистичко – буржоаског кривичног права, које није у супротности са марксистичким и лењинистичким начелима

² Тако су донети: Закон о сузбијању недопуштене шпекулације и привредне саботаже од 23. априла 1945. године; Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора из маја 1945. године; Закон о заштити народних добара и њиховом управљању од 27. маја 1945. године; Закон о врстама казни од 5. јула 1945. године; Закон о кривичним делима против народа и државе од 25. августа 1945. године (инкриминисао је политичка кривична дела и ратне злочине). – напомена М.М.

и идејама и за већи број кривичних дела примењивале су се норме југословенског кривичног законика из 1929. године. Ова начела и идеје су постале након 1945. године владајуће и доминантне, укључујући и новостворени економски поредак који је настао на новим принципима. Међутим, због политичке ситуације и сукоба са Совјетским Савезом приступило се изградњи новог кривичног законика, што је имало за последицу стварање једног новог правног система.³ Тако је донет Кривични законик ФНРЈ 1951.⁴ године, у којем је кодификован систем општег и посебног кривичног права и са његовим доношењем престале су у потпуности да важе одредбе Кривичног законика из 1929. године, у делу у којем се примењивао.

2. Сексуални деликти са децом у Кривичном законнику Југославије из 1951. године

Кривични законик из 1951. године је у суштини садржао у себи обележја тадашњег социјалистичког друштва, и заснивао се на достигнућима савремене правне науке, али и на прогресивним решењима буржоаске кривичноправне науке и кривичног законодавства. У том смислу, већи број принципа (норми), института, али и поједине одредбе имају сличност, па и истоветност са кривичним законцима буржоаских земаља. Дакле, за то време представљао је модеран, легислативно-технички добро урађен законик, рађен под утицајем страних кривичних законика, нарочито швајцарског, у која су унесена позитивна достигнућа буржоаске кривичноправне науке. Но, добрим делом представљао је оригиналну кодификацију материјалног кривичног права, због чега је и у иностранству имао веома високе оцене.⁵

Овим Кривичним законом су одређеним вредностима, добрима и интересима пружена кривичноправна заштита, па и у погледу сексуалних деликата. Ови деликти су били предвиђени у посебном делу Закона, у глави XVI која је носила назив “Кривична дела против достојанства личности и морала”. Према тадашњем схватању ова кривична дела из ове главе могу се поделити у две групе: 1. Кривична дела против сексуалне слободе; и 2. Кривична

³ Сукоб са тадашњим Совјетским Савезом 1948. године је имао за последицу стварање новог правног система, укључујући и доношење новог кривичног законика – напомена М.М.

⁴ Донет је 2. марта 1951. године и објављен у “Службеном листу ФНРЈ” бр. 13/1951. Ступио је на снагу 1. јула 1951. године.

⁵ Више о томе: 3. Стојановић, Кривично право, општи део, Београд, 2000, стр. 53.

дела против сексуалног морала.⁶ Кривичним делима против сексуалне слободе наноси се и повреда сексуалног морала, јер су ова добра међусобно повезана.⁷

Кривичноправну заштиту деце у сфери сексуалних односа, овај Кривични законик је предвидео у члану 181, и гласи:

(1) Ко изврши обљубу или противприродни блуд са малолетним лицем које није навршило четрнаест година, казниће се затвором најмање шест месеци или строгим затвором до пет година.

(2) Ко дело из става 1. овог члана изврши над немоћним малолетним лицем које није навршило четрнаест година или употребом силе или претњом да ће непосредно напасти на живот или тело, казниће се строгим затвором најмање три године.⁸

(3) Ако је услед дела из става 1. и 2. овог члана наступила тешка телесна повреда или смрт малолетног лица, учинилац ће се казнити строгим затвором најмање пет година.

У ставу 1. радњу извршења чини вршење обљубе или противприродног блуда са малолетним лицем које није навршило четрнаест година, а како се у овом ставу не помиње ни сила ни претња произилази да се обавља уз пристанак тог малолетног лица.⁹ Пристанак које је дало то малолетно лице (до четрнаест година) није релевантно за постојање дела, већ се сматра да такав пристанак не постоји. Шта више, уколико би вршење обљубе или противприродног блуда иницирало само малолетно лице односно детета у конкретном случају, узима се да ово кривично дело постоји.

⁶ Овакву поделу заступао је део правне доктрине. Сходно овој подели, у групу кривичних дела против сексуалне слободе спадају: Синовање – чл. 179; Обљуба над немоћним лицем – чл. 180; Обљуба и противприродни блуд са малолетним лицем – чл. 181; Обљуба или противприродни блуд злоупотребом положаја – чл. 182; Блудне радње – чл. 183; Завођење – чл. 185; Подвођење – чл. 187; и Трговина белим робљем – чл. 188. У групу кривичних дела против сексуалног морала улазе: Јавно вршење блудне радње – чл. 184; Противприродни блуд – чл. 186. и Производња и растурање порнографских списа – чл. 189. Видети: Д. Атанацковић, Кривично право, посебни део, Београд, 1981, стр. 262-263. и Ј. Таховић, Кривично право, посебни део, Београд, 1953, стр.166.

⁷ “Кад кажемо кривична дела против полне слободе то не значи да се њиховим извршењем не напада полни морал, већ се само жели подвући да у основи пре свега то су кривична дела против слободе одлучивања у полном погледу. Исто тако кад кажемо кривична дела против полног морала то не значи да се њима искључиво напада полни морал. Напротив и код ових кривичних дела могу се уочити извесни други објекти који се желе заштити инкриминацијом ових дела.” – Ј. Таховић, *op. cit.* стр. 166.

⁸ До доношења Закона о изменама и допунама КЗ из 1959. године за овај став је била предвиђена казна строгог затвора до петнаест година. – Службени лист ФНРЈ, број 30/59 чл. 109. ЗИД Обљуба или противприродни блуд са лицем које је навршило четрнаест година, уз његов пристанак није кривично дело (осим у случајевима кривичног дела обљубе или противприродног блуда злоупотребом положаја из члана 182. ст. 2 и кривичног дела завођења из члана 185.) – напомена М.М.

⁹ Обљуба или противприродни блуд са лицем које је навршило четрнаест година, уз његов пристанак није кривично дело (осим у случајевима кривичног дела обљубе или противприродног блуда злоупотребом положаја из члана 182. ст. 2 и кривичног дела завођења из члана 185.) – напомена М.М.

Обљубу дефинишимо као природни полни сношај, односно увлачење мушког полног органа у женски, али када је у питању противприродни блуд постојале су одређене недоумице. Наиме, ако се ради о пристанку или пак иницијативи малолетног мушког лица млађег од четрнаест година на вршење противприродног блуда са старијим мушким лицем радило би се о кривичном делу из члана 181. став 1, а не о кривичном делу противприродног блуда из члана 186, као посебног кривичног дела. Није било јединственог мишљења шта би чинило радњу противприродног блуда, па је очекивано било дилема и потешкоћа у судској пракси. Ипак временом су се "искристала" два схватања. Једно схватање, које је екстензивно, према којем противприродни блуд је свако задовољење сексуалног нагона на противприродан начин, односно свако увлачење уда у тело (*immissio membri in os*). Друго, рестриктивно схватање је да се под појмом противприродног блуда подразумева педерастичка, тј. увлачење уда у чмар (*coitus per anum*).¹⁰

У пракси, судови су претежно прихватили рестриктивно схватање, али како је прописано и како се тумачи радња извршења овог кривичног дела, произилази да није инкриминисано вршење противприродног блуда, односно хомосексуалних радњи од стране женског лица према малолетном женском лицу млађем од четрнаест година. Такве би се радње према преовлађујућем схватању судске праксе и доктрине могле подвести под инкриминацију блудних радњи, из члана 183. КЗ.¹¹

У другом ставу предвиђен је тежи облик, који обухвата две инкриминације: обљуба или противприродни блуд над немоћним лицем и обљубу или противприродни блуд употребом принуде. У погледу прве инкриминације, радња се састоји у вршењу обљубе или противприродног блуда са малолетним лицем које није навршило четрнаест година, искоришћавањем његове немоћи. Немоћ, у смислу овог члана, обухвата поред оних стања предвиђених инкриминацијом из члана 180. (кривично дело обљуба над немоћним лицем) и ситуације када дете због свог ниског животног доба није способно да физички и психички пружа отпор. Но, обзиром на неуједначеност тадашње судске праксе у том погледу, налазимо у једној пресуди да је заузет став по којем "када се ради о покушају сношаја са

¹⁰ Тако нпр. у једној пресуди Врховног суда Хрватске Кж. 1055/73 се каже: "Стављање пениса оштећеној малолетници у уста ради сексуалног задовољења, не представља кривично дјело обљубе или противприродног блуда с малолетном особом (члан 181. став 1. КЗ, односно став 2. истог члана), већ само кривично дјело блудних радњи (члан 183. КЗ) Наиме, према владајућем схватању, под противприродним блудом разумеје се само "*inimissio penis in anum*", а не и "*inimissio in os*". ... – Б. Чејовић, Кривично право у судској пракси, друга књига, посебни део, Београд, 1986, стр. 540.

¹¹ Ј. Таховић, Коментар Кривичног законика, Београд, 1956, стр. 401.

девојчицом од свега шест година, у радњама оптуженог стичу се сва законска обележја кривичног дела обљубе са малолетним лицем из члана 181. став 2. Кривичног законика, јер се ту очигледно ради о немоћном малолетном лицу, а не кривичног дела обљубе са малолетним лицем из члана 181. став 1. Кривичног законика, како је то нашао Окружни суд" (Врховни суд Србије, Одељење у Новом Саду, Кж.1598/64, од 22. јануара 1965. године).¹² Међутим, Врховни суд Хрватске је у својој пресуди (Кж. 1670/54 од 17.9.1954. године) заузео став по којем се под "немоћном малољетном особом, која није навршила четрнаест година у смислу члана 181. ст. 2. КЗ ваља сматрати слабању дјевојчицу од тринаест година живота, која је била неспособна за озбиљнији отпор према здравом, јаком и одраслом мушкарцу".¹³

Супротан став налазимо у пресуди Врховног суда Македоније (Кж. 775/73 од 28.2.1974. године) према којем "деветогодишње дете које у психичком и физичком развоју нема видних недостатака, не сматра се за немоћно малолетно лице, па перверзни акт који је над њим извршио оптужени не представља кривично дело из члана 181. став 2. Кривичног законика, већ кривично дело из става 1. истог члана."¹⁴

Из наведених примера, као што видимо, постојала је неуједначеност судске праксе по овом питању. Приметно је настојања неких судова, тог времена, да појам немоћног лица у овом смислу вежу за одређену фиксну старосну границу је у судској пракси оправдано одбаћивано заузимањем става да старост детета сама по себи не значи да је оно било неспособно за пружање отпора већ да је то фактичко питање које треба утврђивати у сваком појединачном случају.¹⁵

У погледу друге инкриминације која је у ставу 2, а која се односи на вршење обљубе или противприродног блуда употребом силе или претње над малолетним лицем млађим од четрнаест година можемо рећи да не зависи да ли ће постојати кривично дело, него да ли ће се радити о основном или тежем облику. С тим у вези се приликом утврђивања чињенице, да ли је

¹³ Став Врховног суда Хрватске оправдано је критикован, јер је сматрано да је отишао предалеко обзиром да је потребно да је малолетна особа толико немоћна, да је неспособна или за сваки отпор или да уопште не схвата о чему се ради. Тако мисли Б. Златарић, који додаје да "Код тринаестогодишње девојчице, ма и слабање, уколико није у неком погледу дефектна, не може се узети још постојање таквог немоћног стања" – Кривични законик у практичној примјени, II свезак, посебни дио, Загреб, 1958, стр. 227.

¹⁴ Билтен Врховног суда Македоније, број 40, 1974, стр. 4-5.

¹⁵ 3. Стојановић, Критеријуми одређивања инкриминација, уопште и у сфери сексуалних односа, докторска дисертација, Љубљана, 1981, стр. 311. "Да ли је малољетна особа, која још није навршила четрнаест година, немоћна особа по чл. 181/2 КЗ јест фактичко питање, које треба посебно утврђивати у сваком конкретном случају; та се околност, дакле, не може утврдити само на основу година старости, Преглед, II, стр. 158. – Кривични законик, с објашњењима, Љубљана, 1961, стр. 292.

коришћена сила или претња узимао се као једини објективни критеријум и то да предузета радња или радње представљају принуду, да је малолетно лице млађе од четрнаест година (пасивни субјект) је пружало отпор итд.

У делу доктрине постојало је мишљење да се став 1. и 2. могу појавити у два облика, у зависности од тога да ли је пасивни субјект мушко или женско малолетно лице, па тако се сматрало да у ставу 1. би била обљуба или противприродни блуд над женским малолетним лицем и обљуба или противприродни блуд над мушким малолетним лицем. У ставу 2. би постојала насилна обљуба или противприродни блуд над женским малолетним лицем односно насилна обљуба или противприродни блуд над мушким малолетним лицем, као и обљуба или противприродни блуд над немоћним женским малолетним лицем и обљуба или противприродни блуд над немоћним мушким малолетним лицем. Наведена подела је релевантна пре свега због извршиоца, јер ако је реч о женском малолетном лицу, извршилац обљубе може бити само мушко лице, а женско лице саизвршилац (у ситуацији када се ради о принуђавању на обљубу, па једно лице – женско врши принуду, а друго лице – мушко врши обљубу) или саучесник (подстрекач или помагач). Када је у питању противприродни блуд, извршилац над женским малолетним лицем може бити такође само мушко лице, док се женско лице може појавити као саизвршилац (на исти начин као код обљубе) односно саучесник. Уколико је пасивни субјект мушко малолетно лице, онда извршилац обљубе може бити само женско лице, док мушко лице може бити саизвршилац односно саучесник (слично као што женско лице може бити саизвршилац односно саучесник код обљубе женског малолетног лица). Најзад, код противприродног блуда над мушким малолетним лицем, извршилац може бити само мушко лице, док женско лице може бити само саизвршилац односно саучесник.¹⁶

Занимљиво је да се у судској пракси за ово кривично дело гонило и у ситуацији када је учинилац био и малолетно лице. Постојала је недоумица треба ли кривично гонити малолетног учиниоца који није употребљавао силу или претњу, а између тог лица и пасивног субјекта разлика у годинама је минимална. Тадашња пракса у судовима тог времена је показивала да се

¹⁶ Више о томе: Ј. Таховић, Кривично право, посебни део, Београд, 1953, стр. 172-174. У том смислу и М. Радовановић – М. Ђорђевић, Кривично право, посебни део, Београд, 1967, стр. 157-159, са извесном разликом у смислу да учинилац противприродног блуда може бити само лице мушког пола услед природе самог дела.

кривично гоњење предузимало и према таквим учиниоцима,¹⁷ али да се у оваквим ситуацијама примењивало и начело опортунитета.

Током важења овог Кривичног законика, временом је преовладао је став да извршилац код овог кривичног дела може бити и мушко и женско лице, а исто важи и када је пасивни субјект у питању.¹⁸

Најтежи облик овог кривичног дела предвиђен је у ставу 3. који постоји уколико је услед извршења кривичног дела из претходна два става наступила тешка телесна повреда или смрт малолетног лица. Судска пракса је показала да последица наступа углавном због коришћења силе при вршењу обљубе или противприродног блуда.

У ставу 1, за постојање кривице, довољна је свест учиниоца да се врши обљуба или противприродни блуд са малолетним лицем испод четрнаест година (са његовим пристанком). У ставу 2. тражи се умишљај који се састоји у знању и хтењу да се врши обљуба или противприродни блуд искоришћавањем немоћи малолетног лица односно употребом силе или претње, док се у ставу 3. поред умишљаја, неопходан је и нехат у погледу наступања тешке последице.

Законом о изменама и допунама КЗ из 1959. године,¹⁹ кривичноправна заштита деце у овој области је делимично проширена. Кривичном делу обљубе или противприродног блуда злоупотребом положаја, из члана 182. додат је и трећи став који се односи на малолетна лица испод четрнаест година. Овим ставом су инкриминисане ситуације када наставник, васпитач, старалац, усвојитељ, очух или друго лице злоупотреби свој положај и изврши обљубу или противприродни блуд са малолетним лицем млађим од четрнаест година које му је поверено ради учења, васпитања, чувања или неге. Предвиђена казна је била строги затвор до осам година.

Из наведене инкриминације видимо да је за постојање овог кривичног дела неопходно да је до обљубе или противприродног блуда дошло злоупотребом положаја од стране учиниоца. Недоумица је да ли постојање

¹⁷ У том смислу истичемо пресуду Окружног суда у Београду Км. 387/70 од 23.12.1970. године где је малолетни учинилац имао нешто више од петнаест година, а жртва тринаест година и шест месеци. Малолетном лицу је изречена васпитна мера упућивања у васпитну установу иако се "раније није водио на евиденцији... као васпитни проблем, а ни као деликвент", зато што му је стављен на терет квалификовани облик овог кривичног дела, јер је суд сматрао да је могао знати да се ради о душевно заосталом, тј. немоћном лицу, што се тешко може прихватити с обзиром на његов узраст и конкретне околности. – 3. Стојановић, *op. cit.* стр. 312-313.

¹⁸ У том смислу: 3. Стојановић, *op. cit.* стр. 306.

¹⁹ Закон о изменама и допунама из 1959. године Службени лист ФНРЈ 30/1959 чл 108.

злоупотребе положаја треба утврђивати у сваком конкретном случају или се таква злоупотреба сама по себи претпоставља постојањем односа између учиниоца и малолетног лица млађег од четрнаест година. Преовладало је схватање да злоупотреба положаја (из става 3.) постоји у сваком случају када се ради о малолетном лицу млађем од четрнаест година које је поверено учиниоцу ради учења, васпитања, чувања или неге јер однос који треба да се између њих успостави и развија неспојив је са вршењем сексуалних радњи - обљубе или противприродног блуда. У том смислу истичемо и пресуду Врховног суда Хрватске (Кж. 1221/63 од 14. маја 1963. године) у којој је заузет став да "Када мајка своје малолетно женско дете, у време док још није навршило четрнаест година, и после тог узраста, поверава на чување и васпитање свом ванбрачном мужу који са њом дуже време живи у трајној ванбрачној заједници и о детету се стара и води сву бригу као да му је очух, - ванбрачни муж у таквим околностима и у таквом положају може да буде учинилац кривичног дела обљубе злоупотребом поверења предвиђеног у члану 182. став 3. Кривичног законика."²⁰

У кривичном делу блудне радње из члана 183. КЗ, на индиректан начин је такође била предвиђена заштита деце у овој области. Из законског текста овог члана "Ко у случајевима из члана 179-183 овог законика изврши само блудну радњу..." произилази да је обухваћен и члан 181. и члан 182. ст 3. КЗ. За разлику од претходно наведених кривичних дела, код овог кривичног дела не ради се о обљуби или противприродном блуду, него о другим сексуалним радњама. Те друге сексуалне радње подразумевају побуђивање или задовољење сексуалног нагона слабијег интезитета, (љубљење, грљење, додиривање делова тела, а нарочито полних органа и сл). С тим у вези, у пресуди Врховног суда Југославије (Кж. 28/67 од 28.3.1967. године) се каже "Када учитељ, у циљу задовољења свог полног нагона према својој ученици која је непунолетна, односно према ученици која нема ни пуних четрнаест година, предузима такве радње да је љуби, грли и дира по телу, његови поступци сами по себи представљају злоупотребу односа који постоји између учитеља и ученице, злоупотребу учитељског позива и положаја и садрже у себи сва обележја кривичног дела блудне радње из члана 183. Кривичног законика у вези са чланом 182. став 3. Кривичног законика."²¹

Кривично законодавство Југославије Уставом из 1963. године је било у

²⁰ Б. Чејовић, *op. cit.* стр. 544-545.

²¹ *Ibid*, стр. 550-551.

потпуној надлежности федерације. Сходно томе, републике чланице федерације су имале веома мала овлашћења у регулисању кривичноправне материје и њихова надлежност се сводила само на прописивању појединих, за њих специфичних кривичних дела, док аутономне покрајине нису имале ни такву законодавну надлежност у овој области. Друштвено-политичке прилике у Југославији шесдесетих и седамдесетих година прошлог века су ишле у правцу слабљења федерације – централне државе и истовремено јачању њених република чланица. Тежило се ка већој самосталности република, као федеративних јединица, а нарочито су биле изражене код партијских руководства Словеније и Хрватске. Последица тих промена или боље рећи резултат тих настојања за већом самосталношћу је доношење уставних амандмана 1971. године, а затим и Устава СФРЈ 1974. године. Устав из 1974. године је "дефакто и де јуре" Југославију претворио у једну врсту конфедерације, у којој су фактички постојале осам држава у саставу једне. Србија је овим уставним променама највише била погођена јер су једино на њеној територији формиране две аутономне покрајине, које су биле равноправне са свим републикама чланицама. Сходно овом Уставу, концепција јединственог кривичног законодавства се напушта и долази до поделе законодавне надлежности између федерације и федералних јединица (република и аутономних покрајина). Подела се нужно огледала и у сфери кривичног права, па је тако уместо јединственог Кривичног законика из 1951. године, који је важио до 1. јула 1977. године, ступило на снагу девет кривичних закона (савезни, шест републичких и два покрајинска).²² Последица тих промена је да смо имали чак осам посебних кривичних дела против достојанства личности и морала (савезни кривични закон није ову област регулисао, већ само републички и покрајински КЗ), и исто толико кривичних дела у којима су пасивни субјекти деца, када су у питању сексулни деликти.

²² Кривични закон СФРЈ (од 28. септембра 1976); КЗ Босне и Херцеговине (од 10. јуна 1977); КЗ Словеније (од 11. јуна 1977); КЗ Македоније (од 18. јуна 1977); КЗ Хрватске (од 20. јуна 1977); КЗ Србије (од 30. јуна 1977); КЗ Црне Горе (од 27. јула 1977); КЗ САП Косова и КЗ САП Војводине (од 29. јуна 1977).

ЗАКЉУЧАК

Кривични законик Југославије из 1951. године је представљао за ондашње услове савремен Законик, иако је био оптерећен многобројним идеолошким одредбама, па и кривичним делима за које би могли рећи да су политичке природе. У погледу кривичних дела против полне слободе односно против достојанства личности и морала како се тада звала, можемо рећи да нису заостајали у односу на кривичне законике других европских држава (без обзира да ли говоримо о западноевропским – тадашњим капиталистичким државама или источноевропским – тада социјалистичким државама). Ова констатација важи и када су у питању сексуални деликти учињени према деци. Но, иако су законска решења у тој области била у складу са временом у којем су важила, проблеми су постојали у погледу тумачења тих одредби у судској пракси. Наиме, као што смо видели из неколико примера које смо навели, имамо различите ставове, некада и супротне од стране врховних судова република чланица. Обзиром да је Кривични законик важио на територији целе некадашње Југославије, таква пракса судова највишег ранга стварала је одређене дилеме (па и проблеме) у њихових примени. Ипак, за нешто више од четврт века, колико је важио овај Законик, показао се као солидан, и одговарао је духу времена, током свог важења. Кривичноправна заштита деце у области сексуалних односа је у Кривичном законiku из 1951. године била сасвим задовољавајућа.

Кривични закони који су ступили на снагу 1977. године су углавном преузели решења из наведеног Законика, тако да у том погледу није никакав напредак учињен. Напротив, са тако великим бројем кривичних закона у једној заједничкој држави направљено је неефикасно и гломазно кривично законодавство које је стварало велике проблеме у пракси. Објективно гледано, није било потребе за мењањем овог Законика, али због друштвено-политичких процеса у тадашњој СФРЈ, а пре свега уставних промена 1971. и 1974. године, дочекали смо да 1977. године добијемо уместо једног Кривичног законика, чак девет (шест републичких, два покрајинска и један савезни). С тим у вези, имали смо осам кривичних закона који су регулисали кривична дела против достојанства личности и морала и у којима су одређена законска решења била различита, па чак и када су деца као пасивни субјекти у питању.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атанацковић Драгољуб, Кривично право, посебни део, Београд, 1981.
2. Билтен Врховног суда Македоније, број 40, 1974.
3. Златарић Богдан, Кривични законик у практичној примјени, II свезак, посебни дио, Загреб, 1958.
4. Кривични закон СФРЈ (од 28. септембра 1976); КЗ Босне и Херцеговине (од 10. јуна 1977); КЗ Словеније (од 11. јуна 1977); КЗ Македоније (од 18. јуна 1977); КЗ Хрватске (од 20. јуна 1977); КЗ Србије (од 30. јуна 1977); КЗ Црне Горе (од 27. јула 1977); КЗ САП Косова и КЗ САП Војводине (од 29. јуна 1977).
5. Радовановић Милош – Ђорђевић Мирослав, Кривично право, посебни део, Београд, 1967.
6. Стојановић Зоран, Критеријуми одређивања инкриминација, уопште и у сфери сексуалних односа, докторска дисертација, Љубљана, 1981
7. Стојановић Зоран, Кривично право, општи део, Београд, 2000.
8. Службени лист ФНРЈ бр. 13/1951
9. Службени лист ФНРЈ, број 30/59
10. Таховић Јанко, Кривично право, посебни део, Београд, 1953.
11. Таховић Јанко, Коментар Кривичног законика, Београд, 1956.
12. Чејовић Бора, Кривично право у судској пракси, друга књига, посебни део, Београд, 1986.

СПЕЦИФИЧНА НОМОТЕХНИЧКА ПРАВИЛА ЗА ИЗРАДУ ТЕКСТА ПРОПИСА

Сажетак: *Форму правног прописа одређују надлежни орган који га доноси, одговарајући поступак у коме се доноси, као и облик акта у коме се доноси. Садржина сваког прописа мора бити, бар на нивоу апстракције и смисла акта, усклађена са садржином акта који има вишу правну снагу, било због вишег места на хијерархијској лествици правних аката због доносиоца тог акта, било због тога што је други акт- специјалне природе и садржине те дерогира овај други. Међутим, ни поштовање захтева форме, као ни исписивање “садржине неког правна акта нису могући без употребе језика. У овом раду, под језиком подразумевамо*

Кључне речи: *право, језик,*

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Претходна појмова одређења и разграничења правне науке, технике и политике

Општа правна наука даје општа знања о суштини, структури и функцији права. Конкретна, позитивноправна наука формира исказе о позитивном праву одређене државе, а правна политика оцењује постојеће право и предлаже његово развијање, преуређење или побољшање с обзиром на друштвене потребе које треба задовољити, односно циљеве и сврхе које праву поставља. Номотехника отуда мора бити снабдевена доступним знањем о природи права и о конкретном правном контексту, али и о идејном пројекту правних установа које она (тек) треба да форматира. И као што

¹ Министарство за бригу о породици и демографију Републике Србије.

² МБ Универзитет, Београд

номотехника не може уместо правне науке да утврђује природу права или описује садржину позитивног права нити да уместо правне политике предлаже садржину и сврху прописа, тако исто ни наука ни политика не могу да одлучују или предлажу које ће методе и како номотехника користити у свом домену практичке делатности. Правна техника је, могло би се и тако рећи, везана ставовима науке и одлукама политике, али је самостална (и креативна) у погледу начина на који ће та сазнања применити у конструисању одлука које ће се увести у актуелни свет нормативитета.³

Назив, појам и предмет номотехнике

Назив посебне дисциплине која се бави структуром правних прописа, њиховим састављањем и израдом, што подразумева језичко-логичко уобличавање, односно изражавање или формулисање нормативног текста, уобичајено јесте номотехника.

За номотехнику се користе и следећи називи: правно нормирање, законодавна техника, техника стварања права, техника израде прописа, наука о изради прописа, номографија, законографија, итд.⁴ Без обзира на термилошке разлике, ради се о дисциплини која обухвата систем начела, правила, смерница и препорука за добру израду прописа.

Номотехника се појмовно одређује на различите начине. У правној литератури се наводе три значења номотехнике.⁵ Најпре се номотехника, у најширем смислу, разуме као скуп практичких делатности – метода – којима се право ствара (општим нормама), за разлику од сазнајних метода, којима се право изучава. Друго, према професору Лукићу она се одређује као „нека врста“ научне дисциплине, односно „посебна правна дисциплина“⁶ која се

³ Наведено према: Р.Васић, *Правна држава и владавина закона: Шта правна наука „поручује“ номотехници*, Номотехника и правничко расуђивање, стр. 36

⁴ Видети више код: М. Вуковић, *Нормирање правних прописа*, Информатор, Загреб 1966, М. Зечевић, *Процес стварања општих правних аката*, Привредни преглед, Београд 1987, М. Вуковић и Ђ. Вуковић, *Израда правних прописа–номотехника*, Информатор, Загреб 1981, И. Борковић, *Поступак и техника израде правних прописа*, Информатор, Загреб, 1985, З. Јелић, *Основи нормативне технике*, Економика, Београд 1986, Љ. Тодоровић и М. Хаџимусић, *Израда правних прописа-номотехника*, Финекс, Сарајево 2002. и *Приручник за израду правних прописа (технички услови и стил)*, група аутора, Савјетодавни одбор за реформу законодавства БиХ, Сарајево 2006

⁵ Ibid., 36

⁶ Видети више код: Р. Лукић, *Систем филозофије права*. I Филозофија. II Филозофија права, Савремена администрација, Београд, 1992, стр. 353.; Р. Лукић, *Методологија права*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1977, стр. 158.

бави (техничким) методима израде општих правних аката као својим предметом, тако што те методе описује, категоризује и вреднује. У том смислу, она представља „скуп исказа“ о најисправнијој, „најкориснијој“ и „најцелисходнијој“ употреби метода као практичних делатности у формирању апстрактних норми. Треће, номотехника се, према изворном смислу, односи и на вештину којом се методи примењују, односно којом се радње стварања прописа изводе. Проширеним експликативним исказом, номотехника се одређује као дисциплина која се бави структуром правних прописа, њиховим састављањем и израдом, што подразумева језичко-логичко уобличавање, односно изражавање или формулисање нормативног текста.⁷ Уобичајено садржи начела, правила, смернице и препоруке за добру израду прописа. Служи се резултатима неправних наука: семантике, граматике, синтаксе, стилистике, логике, психологије, политикологије. Професорка Васић, закључује: Како год била дефинисана, правна техника (номотехника) подразумева практичку делатност стварања (и примене) права, методолошка упутства за правилну примену описаних радњи, као и способност или вештину које се односе на обављање те делатности.⁸

Следом наведеног, предмет номотехнике, као практичног бављења правом, обухвата структуру, систематику и форму прописа, методолошка правила и поступак припреме прописа, као и њихову лингвистичку и логичку обраду.

Правни и институционални оквир за спровођење номотехнике у правном систему Србије

Како је напред наведено, номотехника изучава нормативну делатност као људску делатност чији је резултат стварање правних правила и правних прописа

Нормативна делатност представља скуп политика, активности, радњи, техника и поступака, ради доношења, допуне и/или измене или укидања прописа (закон и/или подзаконски пропис) од стране државних органа и других овлашћених органа и субјеката.

³ Р.Васић, Правна држава и владавина закона: Шта правна наука „поручује“ номотехници, Номотехника и правничко расуђивање, стр. 35

⁴ Ibid., 35

Нормативна делатност је стварање права доношењем општих правних аката (прописа).

Када је реч органима државне управе, нормативна делатност се обавља у министарствима као један од најсложенијих послова у државној управи. У овој фази комбинују се знања струке из области која се жели уредити будућим прописом са уобличавањем у номотехничку форму, при чему треба истаћи да је у овој фази утицај струке доминантнији, што је и логично с обзиром на то да се доношењем тог прописа у одређеној области морају успоставити и постићи одређени циљеви.

У фази кад је нацрт прописа уобличен о његовој номотехничкој ваљаности изјашњава се Републички секретаријат за законодавство. То је посебна организација у систему државне управе која утврђује усклађеност нацрта и предлога аката о којима одлучује Влада и која се стара о њиховој правно-техничкој ваљаности и подобности за објављивање. Нацрт или предлог било ког акта о којем одлучује Влада мора бити покривен позитивним ставом о свим аспектима из надлежности овог секретаријата. Кључне номотехничке корекције спроводе се у овом секретаријату.

Поред овог секретаријата, за потребе насловљене теме, треба поменути и Републички секретаријат за јавну политику који врши **стручне послове** који се односе на планирање, стратешко планирање, регулаторне реформе и спровођење утврђених јавних политика. Овај секретаријат обавља **стручне послове** који се, између осталог, односе на: анализу, идентификовање потреба и достављање иницијатива за израду стратешких докумената којима се утврђују јавне политике; **обезбеђивање усклађености предлога стратешких докумената којима се утврђују јавне политике и нацрта закона са усвојеним стратешким документима којима се утврђују јавне политике, у поступку њиховог доношења**; давање иницијатива за унапређење процедура за израду стратешких докумената којима се утврђују јавне политике; припремање предлога стратешких докумената којима се утврђују јавне политике из делокруга свих органа државне управе; стручне послове који се односе на спровођење регулаторне реформе и **анализу ефеката прописа** које припремају министарства и посебне организације, што укључује: давање претходног мишљења о потреби спровођења анализе ефеката и о потпуности садржаја приложене анализе ефеката; помоћ предлагачима прописа при успостављању механизма за праћење и анализу

ефеката прописа током њихове примене; прикупљање и обраду иницијатива привредних субјеката, других правних лица и грађана за измену неефикасних прописа на републичком нивоу; подношење иницијативе надлежним предлагачима прописа за измену неефикасних прописа, као и друге послове.

Објективне и субјективне претпоставке за израду прописа

Израда и доношење прописа захтева и подразумева добро познавање и поштовање **објективних и субјективних претпоставки**.

Субјективне претпоставке се односе на друштвену свест као израз друштвене стварности, односно правну свест о постојећем и жељеном правном поретку, као и правно (стручно) знање, тј. стручност, искуство и вештине у области материјалног права и нормативне делатности.

Објективне претпоставке су: надлежност доносиоца прописа, спровођење прописаних процедура за доношење прописа, одговарајући садржај прописа и деловање прописа у простору и времену.

На тај начин се у примени прописа обезбеђује и остварује правна сигурност свих субјеката, као основ функционисања правне државе, владавине права и начела легалитета.

МЕТОДОЛОШКА ПРАВИЛА ЗА ИЗРАДУ ПРОПИСА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Поред правне теорије, традиција и пракса правног нормирања у Републици Србији односе се и на раније донета докумената. У оквиру процеса унапређења правног система, ефикасније примене прописа и реформе државне управе Републике Србије, односно поступка и начина израде и доношења прописа и њиховог усклађивања са правом Европске уније, утврђена су одређена методолошка правила за израду прописа:

1) Скупштина Аутономне Покрајине Војводине донела је Одлуку о правном

³ Видети Методологију за израду прописа, Републички секретаријат за законодавство, Београд 1987, Нека правнометодолошка питања израде закона, која је 1997. године усвојио Законодавни одбор Народне скупштине СРС, Методологију за израду прописа, коју је 1989. донело Извршно веће СРС, Основе методологије за израду прописа, Републички секретаријат за законодавство, Београд 2002. и Методологију израде закона, Агенција за унапређење државне управе, Београд 2002.

нормирању,¹⁰ 2) Законодавни одбор Народне скупштине Републике Србије донео је Јединствена методолошка правила за израду прописа¹¹ и 3) Влада Републике Србије је донела Закључак, којим је усвојила Методологију за израду подзаконских прописа.¹²

Садржај, предмет и обим примене методолошких правила за израду прописа

Садржај Јединствених методолошких правила за израду прописа обухвата: 1) Део први - Глава I (Уводне одредбе), Глава II (Садржај прописа), Глава III (Форма прописа) и Глава IV (Језик, стил и начин писања прописа) и 2) Део други - Глава V (Измене и допуне прописа), Глава VI (Пречишћен текст и исправка прописа), Глава VII (Правила израде образложења прописа), Глава VIII (Начин писања амандмана на предлог прописа) и Глава IX (Завршна одредба).

Јединственим методолошким правилима утврђују се правила за израду прописа које доноси Народна скупштина, односно примењују се на израду закона, одлука и Пословника Народне скупштине, а сходно се примењују и на друге опште акте које доноси Народна скупштина.

Предлагач прописа, ако се прописом уређују питања која захтевају његову посебну структуру или форму, може одступити од утврђених правила, с тим што је дужан да разлоге за то посебно образложи.

У Уводном делу Методологије за израду подзаконских прописа утврђују се методолошка правила за израду подзаконских прописа које доносе Влада и органи државне управе (министарства и посебне организације), односно која се примењују на израду прописа Владе (уредаба, одлука и Пословника Владе), као и на израду прописа органа државне управе (правилника, наредби и упутстава), а сходно се примењују и на друге опште акте које, у складу са законом, доноси Влада. Одступања од правила која су уређена Методологијом су, такође, регулисана и у овом методолошком акту. Одељак II. Садржина прописа има исти садржај као и Јединствена методолошка правила, с тим што су прописана и Основна правила (Правни основ за доношење прописа, Ограничења при доношењу прописа, Прописи Владе и Прописи органа државне управе). Такође и остали одељци у обе наведене

¹⁰ Одлука о правном нормирању Сл. лист АПВ, бр. 5/08

¹¹ Јединствена методолошка правила за израду прописа Сл. гласник РС, бр. 21/10

¹² Закључак о усвајању Методологију за израду подзаконских прописа Сл. гласник РС, бр. 75/10 и 81/10

методологије имају углавном исти и/или сличан саджај, у зависности од предмета и обима примене, односно врсте прописа (закон или подзаконски пропис) на који се односе утврђена методолошка правила, као и одређених пословничких одредби Народне скупштине и Владе.¹³

Основни елементи методолошких правила за израду прописа Јединствена методолошка правила за израду прописа и Методологија за израду подзаконских прописа су акта која су по садржају, предмету и обиму примене комплементарна и чине целину правног нормирања, па се, у том смислу, разматрају основни елементи тих методолошких правила за израду прописа: 1. систематика и форма (структура) прописа, 2. језик, стил и начин писања прописа, 3. измене и допуне прописа, 4. пречишћен текст и исправка прописа и 5. начин писања амандмана на предлог прописа. Дакле, приликом израде прописа, односно закона и подзаконских прописа потребно је да се поступа у складу са основним прописаним правно-методолошким правилима.

ПОСЕБНО О СТРУКТУРИ ЗАКОНА

Обавезна структура закона

Закон обавезно мора да садржи следеће: 1) **назив**; 2) **уводни део**, који обухвата предмет уређивања, дефиниције и, по потреби, начела; 3) **главни део**, којим се уређују права и обавезе субјеката, овлашћења и санкције (казнене одредбе); 4) **завршни део**, у оквиру којег су предвиђене прелазне и завршне одредбе, и ступање на снагу. Поједини прописи садрже и **пreamбулу** (визу). Ако природа прописа то захтева, пропис може имати и прилоге, као што су: табеле, тарифе или техничка правила.

Назив закона је основни елемент за идентификацију закона и садржи основне информације о материји која се законом уређује. Назив закона треба да је кратак и да сажето изражава предмет уређивања. Назив треба да одговара садржају закона, а ако то није могуће због тога што се уређују две различите материје или више њих (односно ако би тада назив закона био сувише дуг), назив треба да изрази садржај оне материје која је за закон најважнија. Назив закона пише се без скраћеница.

¹⁰ В. Пословник Народне скупштине, Сл. гласник РС, бр. 52/10 и 13 /11 и Пословник Владе (пречишћен текст), Сл. гласник РС, бр. 61/06, 69/08, 88/09, 33/10 и 69/10.

Уводни део. Уводни део закона садржи предмет уређивања. Уводни део закона може да садржи и дефиниције. Назив уводног дела треба да гласи: „Уводне одредбе“. Ако уводни део садржи и начела у области која се уређује законом (при чему та начела изражавају основне вредности у области која се уређује законом), назив уводног дела треба да гласи: „Основне одредбе“.

Дефиниција. Дефиниција је део уводног дела закона који се налази после предмета уређивања, а садржи објашњење значења појединих појмова који се користе у закону. У дефиницији се користе општепознати и недвосмислени изрази.

Главни део закона. Главни део закона садржи одредбе којима се уређују односи који су предмет уређивања. У том смислу, главни део закона може да садржи: 1) права и обавезе; 2) овлашћења; 3) казнене одредбе.

Права и обавезе. Права и обавезе се налазе на почетку главног дела закона, а садрже одредбе о правима и обавезама правних субјеката, као и о поступку за њихово остваривање, односно извршавање. Одредбе материјалноправног карактера систематизују се пре одредаба процесне природе.

Овлашћења. Овлашћења су део главног дела закона и садрже одредбе о подзаконским прописима које треба донети ради спровођења закона. Овлашћењем се одређује: 1) орган који је овлашћен и одговоран за доношење подзаконског прописа; 2) обим подзаконског прописа. Овлашћење може да садржи и одредбу о временском важењу подзаконског прописа. Ако закон садржи већи број овлашћења за доношење подзаконских прописа, одредбе којима се дају таква овлашћења могу се груписати у ширу класификациону јединицу.

Казнене одредбе. Казнене одредбе су део закона који се налази после одредаба о правима, обавезама и овлашћењима, а садржи одредбе о санкцијама у случају кршења одређене одредбе закона. Казнене одредбе треба, по правилу, да садржи закон који има наређујуће или забрањујуће норме. Свака казнена одредба одређује кажњиве радње и санкције за њих. Дефиниција кажњиве радње треба да се одреди што прецизније, да би се у највећој мери отклонила могућност различитог тумачења. Код казnenих одредаба мора се прецизно утврдити биће дела и субјект одговорности, да не дође до вишеструкеказненоправне заштите истог друштвеног односа. Санкције се прописују у границама законом утврђеног минимума и максимума (минимум и максимум утврђује се за кривична дела Кривичним закоником, за прекршаје – Законом о прекршајима, а за привредне преступе – Законом о привредним преступима). Кривична дела и кривичне санкције, по правилу, одређују се кривичним законом (Кривичним закоником). Врсте

кривичних санкција одређују се само кривичним законом.

Завршни део. Завршни део закона садржи: 1) прелазне одредбе и 2) завршне одредбе, и треба да буде посебно означен у сваком обимнијем закону. Завршни део закона може се исказати као посебан део под називом „Прелазне и завршне одредбе“ или се прелазне и завршне одредбе могу одвојити као засебне целине под називима „Прелазне одредбе“, односно „Завршне одредбе“.

Прелазне одредбе. Прелазним одредбама се успоставља однос између закона који престаје да важи и новог закона, у погледу њиховог дејства на случајеве, ситуације и односе који су настали за време важења ранијег закона.

Прелазним одредбама уређује се поступање са предметима чије је решавање у току:

- 1) одређивањем рока после којег ће се примењивати нови поступак за решавање случајева;
- 2) допуштањем да се започети поступци доврше према одредбама ранијег закона, што треба формулисати на следећи начин: „Поступци који до дана ступања на снагу овог закона нису окончани окончаће се по одредбама закона који је био на снази до дана ступања на снагу овог закона.“

Прелазним одредбама утврђују се и рокови за доношење подзаконских прописа. (Прелазне одредбе не треба да садрже одредбе којима се дају овлашћења за доношење подзаконских прописа.) Када је овлашћење за доношење подзаконског прописа у погледу органа који треба да га донесе и садржине тог прописа у новом закону идентично као и у закону који престаје да важи даном ступања на снагу новог закона, новим законом треба продужити важење подзаконског прописа који је донет на основу ранијег закона до доношења подзаконског прописа на основу новог закона.

Завршне одредбе. Завршне одредбе су део закона који се налази после прелазних одредаба, а садржи информације о прописима који се стављају ван снаге ступањем на снагу новог закона и о томе када нови закон ступа на снагу. У одредбама о стављању прописа ван снаге мора се јасно навести сваки пропис који се ставља ван снаге. Ако се престанак важења односи на више прописа, њихово навођење врши се према њиховом рангу, тако да се виши акти наводе испред нижих, а ако су то прописи исте правне снаге, навођење се врши према времену њиховог доношења.

Ограничавајуће одредбе у односу на време. Завршне одредбе могу садржавати и информације о посебним ограничењима у примени закона у односу на време (временски ограничавајуће одредбе). Ограничење у

примени закона у односу на време треба формулисати на следећи начин: „Овај закон ступа на снагу ____ дана од дана објављивања у '____' (назив службеног гласила), а важи до ____.“

Ступање на снагу закона. Закон, у смислу уставних принципа, ступа на снагу истеком одређеног рока након објављивања, што мора бити означено. Ако је потребно раздвојити почетак важења и почетак примене новог закона, односно примене појединих његових одредаба, постојање временског размака између дана ступања на снагу закона и почетка његове примене, односно примене појединих његових одредаба, треба формулисати на следећи начин: „Овај закон ступа на снагу ____ дана од дана објављивања у '____' (назив службеног гласила), а примењује се од ____ године.“ или „Овај закон ступа на снагу ____ дана од дана објављивања у '____' (назив службеног гласила), осим одредаба члана ____, које се примењују од ____ године.“

Ретроактивност. Завршне одредбе закона могу да садрже, у складу са уставним принципима, и одредбе о утврђивању повратног дејства појединих одредаба закона (ретроактивност). Ако у закону нису посебно означене завршне одредбе, повратно дејство може да се утврди и самом одредбом чије се повратно дејство предвиђа.

Закони и други општи акти не могу имати **повратно дејство**. Изузетно, само поједине одредбе закона могу имати повратно дејство, ако то налаже општи интерес утврђен при доношењу закона, док одредба кривичног закона може имати повратно дејство само ако је блажа за учиниоца кривичног дела (чл. 197. Устава РС).

Потребно је да законска **овлашћења за доношење подзаконских прописа** буду прецизна. Овде треба имати у виду да се подзаконским прописима 1) не могу установљавати права и обавезе физичких и правних лица, 2) прописивати кривичне санкције 3) нити уређивати друга питања која могу бити само предмет закона.

Форма закона

Унутрашња подела закона

Врсте унутрашњих подела. Унутрашња подела закона има за циљ груписање делова материје да би се она систематизовала и лакше применила.

Члан је основна класификациона јединица у закону. Закон не може имати мање од два члана.

Унутрашња подела закона врши се на следеће шире класификационе јединице: 1) део; 2) главу; 3) одељак; 4) пододељак.

По правилу, закон који садржи мање од 20 чланова не садржи шире класификационе јединице.

Део. Део обухвата једну тематску целину закона и најшира је класификациона јединица закона. Део се означава редним бројем, који се пише словима, према редоследу од броја један (нпр.: Део први) и може имати назив, који се, исписан великим словима, ставља испод ознаке. Ако се један део насловљава, назив морају имати сви делови закона.

Назив дела треба да је кратак и да одговара његовој садржини. Не треба користити делове, као најшире класификационе јединице, ако нема довољно материје да би се вршила даља подела на главе, као непосредно уже класификационе јединице.

Глава. Део се дели на најмање две главе, којима се тематске целине деле на више функционалних или смисаоних целина.

Глава се може означити на два начина: 1) римским бројем без тачке (нпр.: Глава I), и тада се испод ознаке пише назив главе великим словима; 2) римским бројем са тачком, и тада се у наставку у истом реду пише назив главе великим словима (нпр.: I. УВОДНЕ ОДРЕДБЕ).

Глава се означава римским бројем почевши од броја један, а затим по редоследу бројевима до последње главе у закону. Назив главе треба да је кратак и да одговара њеној садржини.

Одељак. Глава може бити подељена на одељке. Одељак се означава тако што се изнад текста одељка ставља назив, а испред назива одговарајући арапски број са тачком (нпр.: 1. Прелазне одредбе). Назив одељка треба да је кратак и да одговара његовој садржини.

Пододељак. Одељци се могу разврстати на пододељке, који се означавају тако што се изнад текста пододељка ставља назив, а испред назива одговарајуће мало слово азбуке са заградом [нпр.: а) Овлашћења надлежног органа]. Назив пододељка треба да је кратак и да одговара његовој садржини.

Члан и унутрашња подела члана

Члан. Члан садржи једну или више норми које представљају једну логичку целину.

Члан се означава речју „члан“ са одговарајућим арапским бројем иза којег се ставља тачка, почевши од броја један, а затим по редоследу бројевима до последњег члана у закону (нпр.: Члан 1.).

Члан, по правилу, има назив који се уписује изнад бројчане ознаке члана. Назив члана треба да је кратак и да одговара његовој садржини. Изузетно, ако шири класификациона јединица која има назив садржи само један члан, члан не мора имати назив.

Унутрашња подела члана. Члан се дели на ставове, ставови на тачке, тачке

на подтачке, а подтачке на алинеје. Члан, став, тачка, подтачка и алинеја састоје се од једне реченице, а изузетно, ако је то потребно ради разумљивости, од две или више реченица. Одредбе члана и става увек се завршавају тачком као интерпункцијским знаком, а одредбе тачке, подтачке и алинеје интерпункцијским знаком тачка са запетом или запета, а на крају текста увек се ставља тачка.

Став. Члан се састоји од једног или више ставова. Сваки став почиње новим редом.

Ставови се по нашим номотехничким правилима не означавају нумерички (за разлику од тачака и подтачака).

Тачка. Став се може састојати од две или више тачака. Тачка се означава арапским бројем са другим делом заграде, почевши од броја један, а затим по редоследу бројевима до последње тачке у ставу – на пример: 1). Свака тачка почиње новим редом.

Подтачка. Тачка се може састојати од две или више подтачака. Подтачка се означава арапским бројем у загради – на пример: (1). Свака подтачка почиње новим редом.

Алинеја. Подтачка се може састојати од две или више алинеја. Алинеја се означава водоравном цртом. Свака алинеја почиње новим редом.

ДРУГА РЕЛЕВАНТНА НАЧЕЛА И ПРАВИЛА О ИЗРАДИ ПРОПИСА

Поред наведених основних елемената методолошких правила, потребно је да се приликом израде прописа поступа и у складу са другим релевантним **начелима нормативно-правне технике.**

У том смислу се у правној литератури наводе, између осталих, и одређења правила.

1) у пропису се, по правилу, не преузимају одредбе прописа који у хијерархији заузима више место;

2) прописом се може предвидети примена другог прописа употребом аналогije, када се може предвидети сходна примена другог прописа;

3) подзаконски прописи представљају посебну категорију општих аката, различитих по називу, доносиоцу и правној природи и њих доноси Влада, органи државне управе, имаоци јавних овлашћења, а изузетно их може доносити и Народна скупштина;

4) када је законом или подзаконским прописом утврђена обавеза доношења одређеног подзаконског прописа, пожељно је да се тај пропис припрема истовремено са нацртом закона и да се донесе одмах по ступању

на снагу закона, ради усклађеног унапређења и остваривања конзистентности правног система и ефикасног извршавања, односно примене закона;

5) подзаконским прописима се не могу изворно установљавати права и обавезе физичких и правних лица, прописивати кривичне санкције, нити уређивати друга питања која могу бити само предмет законске регулативе;

6) Влада доноси уредбе и друге опште акте ради извршавања закона (чл. 123. тач. 3. Устава РС) и уредбом подробније разрађује однос уређен законом, у складу са сврхом и циљем закона (чл. 42. ст. 1. Закона о Влади, Сл. гласник РС, бр. 55/05, 71/05, 101/07, 65/08 и 16/11), а одлуке доноси на основу чл. 43. ст. 1. овог закона;

7) подзаконским прописима Владе могу се давати овлашћења органима државне управе да, ради извршавања тих прописа, доносе своје подзаконске акте, односно органи државне управе доносе подзаконске прописе за извршавање закона, других прописа и општих аката Народне скупштине и Владе, с тим да орган управе у саставу министарстава не може доносити прописе (чл. 14. ст. 1. и 2. Закона о државној управи, Сл. гласник РС, бр. 79/05, 101/07 и 95/10);

8) на основу чл. 16. ст. 1. Закона о државној управи, министарстава и посебне организације могу доносити прописе само када су на то изричито овлашћени законом или прописом Владе, а сагласно одредбама чл. 15. овог закона, доносе правилнике, наредбе и упутства;

9) према чл. 16. ст. 2. Закона о државној управи, министарстава и посебне организације не могу прописом одређивати своје или туђе надлежности, нити физичким и правним лицима установљавати права и обавезе које нису већ утврђене законом;

10) ималац јавних овлашћења је, сагласно одредбама чл. 57. Закона о државној управи, дужан да пре објављивања прописа прибави од надлежног министарства мишљење о уставности и законитости прописа;

11) Усклађеност прописа. - *Закони и друга општа акта морају бити сагласни са Уставом РС, општеприхваћеним правилима међународног права, потврђеним међународним уговорима, а сви подзаконски општи акти РС и општи акти организација којима су поверена јавна овлашћења морају бити сагласни закону (чл. 167, 194. и 195. Устава РС), о чијој сагласности одлучује Уставни суд Србије.*

Дакле, при изради прописа треба водити рачуна о усклађености предложених решења са 1) Уставом и правним системом Републике Србије, 2) међународним уговорима и прописима ЕУ. Због потребе усклађености

*предложених решења с међународним уговорима и прописима ЕУ, пожељно је израдити упоредну анализу предложених решења с решењима која се примењују у региону и државама чланицама ЕУ. Када се ради о изради предлога закона о изменама и допунама закона, потребно је водити рачуна о усклађености предложених решења са **основним текстом закона**.*

12) предлагач прописа је дужан да уз предлог прописа, као и текст амандмана, достави образложење, чија садржина треба, по правилу, да буде у складу са Пословником Владе, односно Пословником Народне скупштине и

13) предлагач, као прилог уз предлог закона, доставља и изјаву о усклађености предлога закона са прописима ЕУ или наводи да не постоји обавеза усклађивања, односно да закон није могуће ускладити са овим прописима.

Пожељна правила при изради прописа

У правној литератури се често наводе правила о изради прописа. Тако је при изради прописа, **пожељно придржавати се наведених правила**.¹⁴

Прво, **консултовати** стручну јавност и представнике органа и организација који ће примењивати предложени закон.¹⁵

Друго, израдити **упоредну анализу** предложених решења са решењима која се примењују у региону и државама чланицама ЕУ.

Треће, ради правне сигурности избегавати одредбе којима се **стављају ван правне снаге** одредбе другог закона.

Четврто, настојати да се једним законом обухвате сва питања и односи из једне области, тј. да се одређена материја **целовито** регулише.

Пето, наћи меру у погледу **обима и прецизирања** законских решења. Другим речима, закони не треба да буду преопширни, са мноштвом детаља који по својој природи представљају норме извршног карактера, које су материја подзаконских прописа, јер у супротном носе ризик честих измена. Такође, не треба преписивати одредбе Устава у закон, односно не преносити одредбе хијерархијски вишег правног акта у нижи акт, а ако је то неопходно да би они били целовити, те одредбе треба преузети интегрално, тј. без икаквих измена и допуна.

¹⁴ М. Радаковић, Поступак за доношење закона у Народној скупштини и одговарајућа парламентарна пракса, Номотехника и правничко расуђивање, стр. 213

¹⁵ Фазе при изради предлога закона у Народној скупштини нису предвиђене Пословником Народне скупштине нити је предвиђена обавеза спровођења јавне расправе у току израде предлога акта, као што је то уређено Пословником Владе.

Међутим, чланом 83. Пословника предвиђена је могућност да се одржи јавно слушање ради разјашњења питања важних за припрему предлога акта, као једна од могућих тема јавног слушања

Шесто, *подзаконске прописе* треба припремати упоредо са законом.

ЗАКЉУЧАК

Номотехничка правила за израду прописа у Србији представљају кључну основу за стварање ефикасног, јасног и усклађеног законодавног оквира. Последњих година, процес реформе и усклађивања са европским стандардима додатно је нагласио значај примене ових правила, а њиховом стриктној примени приписује се велики значај у постизању одрживог и праведног друштва. Номотехника изучава нормативну делатност као људску делатност чији је резултат стварање правних правила и правних прописа. Нормативна делатност представља скуп политика, активности, радњи, техника и поступака, ради доношења, допуне и/или измене или укидања прописа (закон и/или подзаконски пропис) од стране државних органа и других овлашћених органа и субјеката. Нормативна делатност је стварање права доношењем општих правних аката (прописа). Ова делатност представља један од најсложенијих послова у државној управи.

Надлежни орган, који је доносилац прописа одређује форму правног прописа, поступак његовог доношења, као и облик акта у коме се доноси. Садржина сваког прописа мора бити, бар на нивоу апстракције и смисла акта, усклађена са садржином акта који има вишу правну снагу, било због вишег места на хијерархијској лествици правних аката због доносиоца тог акта, било због тога што је други акт- специјалне природе и садржине те дерогира овај други. Међутим, ни поштовање захтева форме, као ни исписивање садржине неког правна акта нису могући без употребе језика.

Због великог значај језика, стила и начина писања пропис, ова питања ће бити обрађена у посебном раду. У раду су описана релевантна начела и правила која треба следити при изради прописа у Републици Србији, са акцентом на правну технику, структуру и усаглашеност прописа са вишим правним актима.

Као основне принципе наводимо следеће:

1. Јасна хијерархија прописа – Прописима не треба преузимати одредбе из виших правних аката, осим ако је то неопходно и ако су те одредбе интегрално преузете без измена.

2. Правилна примена аналогије – Прописом се може предвидети примена других прописа путем аналогије, али уз пажљиво разматрање.

3. Подзаконски прописи – Подзаконски прописи су посебна категорија прописа и не смеју уређивати питања која су строго законска, попут правних последица и кривичних санкција.

4. Усклађеност с правним системом – Сви прописи морају бити у складу с Уставом, међународним уговорима и прописима ЕУ, као и с другим релевантним правним актима.

5. Прегледност и консултације – При изради прописа треба консултовати стручну јавност и представнике органа који ће применити закон, као и израдити упоредне анализе са решењима из региона и ЕУ.

6. Целокупност и прецизност – Један закон треба да обухвати целокупну материју и све односе који припадају тој области, избегавајући прекомерне детаље који би могли довести до честих измена.

Ова начела и правила имају за циљ стварање стабилног, доследног и предвидивог правног оквира који ће омогућити ефикасну примену закона и подзаконских аката, уз максималну усаглашеност са међународним стандардима.

Prof. dr Ljubiša Zdravković¹
Mast. organ. nauka Ljubica Davidović²

341.485(=416.11)(497.1)"1941/1945"
341.322.5(=416.11)(497.1)"1941/1945"
94(497.1)"1941/1945"

Holokaust u Kraljevini Jugoslaviji u toku drugog svetskog rata

Apstrakt: Holokaust je bio sistematski državni progon koji je počeo diskriminacijom jevrejskog naroda, a čiji ishod je bilo pogubljenje miliona ljudi zbog njihove etničke, verske ili rasne pripadnosti. Holokaustom je obuhvaćeno oko dve trećine od devet miliona Jevreja koji su ranije živeli u kontinentalnoj Evropi. Prema dosad prikupljenim podacima, pre početka Drugog svetskog rata, bilo je oko 65000 Jevreja stalno nastanjenih u Kraljevini Jugoslaviji, čemu treba dodati oko 15000 izbeglih iz porobljenih zemalja Evrope. Tokom rata stradalo ih je 67248, što ukazuje na to da je gotovo 82 odsto ukupne jevrejske populacije uništeno na području tadašnje Kraljevine Jugoslavije, od čega najviše u logoru smrti Jasenovac u Hrvatskoj.

Evropski Jevreji bili su glavne žrtve holokausta, koji su nacisti zvali Konačno rešenje jevrejskog pitanja. Kao posledice Drugog svetskog rata, pa i samog holokausta, prvo je došlo do suđenja u Nirnbergu, gde je istaknutim nacistima suđeno za zločine tokom rata.

Ključne reči: progon, ubistvo, nacizam, genocid, holokaust.

The Holocaust in the Kingdom of Yugoslavia during the Second World War

Prof. Dr. Ljubiša Zdravković - Faculty of European Legal and Political Studies,
Belgrade, Serbia, ljubisa.zd@gmail.com
Grease. organ. science Ljubica Davidović- Institute for evaluation of the quality of
education and upbringing, Belgrade, Serbia, ljubiczdravkovic1@gmail.com

¹ Fakultet za evropsko pravno političke studije Beograd, Srbija, ljubisa.zd@gmail.com

² Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja Beograd, Srbija, ljubiczdravkovic1@gmail.com

Abstract: The Holocaust was a systematic state persecution that began with the discrimination of the Jewish people, and the outcome of which was the execution of millions of people because of their ethnic, religious or racial affiliation. About two-thirds of the nine million Jews who previously lived in continental Europe were affected by the Holocaust. According to the data collected so far, before the beginning of the Second World War, there were about 65,000 Jews permanently settled in the Kingdom of Yugoslavia, to which should be added about 15,000 refugees from the enslaved countries of Europe. During the war, 67,248 of them perished, which indicates that almost 82 percent of the total Jewish population was destroyed in the territory of the then Kingdom of Yugoslavia, most of which were in the Jasenovac death camp in Croatia.

European Jews were the main victims of the Holocaust, which the Nazis called the Final Solution of the Jewish Question. As a result of the Second World War, and even the Holocaust itself, the Nuremberg Trials were first held, where prominent Nazis were tried for crimes during the war.

Key words: persecution, murder, Nazism, genocide, holocaust.

Uvod

Holokaust ili Šoa (hebr. הַשׁוּאָה, HaShoah (hašō'ā); „katastrofa”, „velika nesreća”) je ime za sistematski državni progon i genocid nad različitim etničkim, verskim i političkim grupama ljudi tokom Drugog svetskog rata od strane Nacističke Nemačke i njenih saradnika. U rane primere holokausta uključuju se progon tokom Kristalne noći i Eutanazijski program T-4, što se kasnije razvilo u upotrebu odreda smrti i koncentracionih logora, kao i masovne i centralno organizovane pokušaje da se usmrti svaki mogući pripadnik grupa na koje su ciljali nacisti. Žrtve obuhvataju i 1,5 miliona dece. Holokaustom je obuhvaćeno oko dve trećine od devet miliona Jevreja koji su ranije živeli u kontinentalnoj Evropi. Šira definicija holokausta obuhvata nejevrejske žrtve nacističke kampanje masovnog ubistva, na bazi bioloških faktora, kao što su npr. Romi, Poljaci, Srbi, članovi drugih slovenskih etničkih grupa, i pacijenti Akcije T4 koji su bili mentalno i fizički onesposobljeni. Jedna čak šira definicija obuhvata Ruse, ratne zarobljenike, homoseksualce, Jehovine svedoke, crnce, političke oponente nacista, i članove drugih manjih grupa.

Od 1941. do 1945. nad Jevrejima je sistematski vršen genocid, što je bio deo šire inicijative koja je obuhvatala progone i ubistva drugih naroda u Evropi. Pod koordinacijom SS, sa uputstvima iz najvišeg rukovodstva Nacističke partije,

svaka grana birokratije u Nemačkoj bila je uključena u logistiku i sprovođenje masovnog ubijanja. Ubistva su počinjavana širom Nemačkom okupirane Evrope, kao i u samoj Nacističkoj Nemačkoj, a takođe su počinjavana i na svim teritorijama pod kontrolom njenih saveznika, uključujući pri tome i Kraljvinu Jugoslaviju koja je u to vreme bila podeljena na više delova i oblasti pod upravom nemaca, ustaša, bugara i drugih kvislinga. Oko 42.500 pritvornih ustanova je korišteno u koncentraciji žrtava s ciljem počinjavanja najgrubljih kršenja ljudskih prava. Procenjuje se da je bilo preko 200.000 počinilaca holokausta.

Evropski Jevreji bili su glavne žrtve holokausta, koji su nacisti zvali Konačno rešenje jevrejskog pitanja. Kao posledice Drugog svetskog rata, pa i samog holokausta, prvo je došlo do suđenja u Nirnbergu, gde je istaknutim nacistima suđeno za zločine tokom rata. Kao kulturološka revolucija, došlo je i do entnacifirunga — denacifikacije, kao i do dogovora o reparacijama između Izraela i Zapadne Nemačke.

Celokupno nemačko društvo je bilo uključeno u aktivnosti vezane za genocid, pretvarajući Treći rajh u ono što je jedan istraživač holokausta, Majkl Berenbaum, nazvao „genocidnom državom“. Birokrate su učestvovala u pronalaženju evidencije za identifikaciju Jevreja, konfiskaciju imovine i planiranje rasporeda vozova kojima su deportovani Jevreji. Kompanije su otpuštale jevrejske radnike, a kasnije zapošljavale Jevreje kao robovsku radnu snagu. Univerziteti su isključivali studente i profesore Jevreje. Nemačke farmaceutske kompanije su testirale lekove na zarobljenicima; druge kompanije su gradile krematorijume. Pri ulazu zatvorenika u logore smrti, bilo im je naređeno da predaju svu ličnu svojinu, koja je bila popisana i označena pre nego što je poslata u Nemačku za ponovnu upotrebu ili recikliranje. Putem prikrivenih računa, Nemačka nacionalna banka je pomogla u pranju dragocenosti oduzetih žrtvama.

Eberhard Jekel tvrdi da je jedno osobeno svojstvo holokausta bilo da je prvi put neka država stavila svoju punu moć iza deklaracije da ceo narod treba da bude potpuno izbrisan bez izuzetka i to što je pre moguće.

Ubistva su sistematski sprovedena u gotovo svim područjima okupirane Evrope, u više od 20 okupiranih zemalja. Ubijeno je skoro 3 miliona Jevreja u okupiranoj Poljskoj i između 700.000 i 2,5 miliona Jevreja u Sovjetskom Savezu. Stotine hiljada drugih Jevreja je ubijeno u ostatku Evrope pod nemačkom okupacijom. Iz diskusija na Vanzejskoj konferenciji jasno je da je nacističko „konačno rešenje jevrejskog pitanja“ obuhvatalo Veliku Britaniju i sve neutralne države Evrope, kao što su Irska, Švajcarska, Turska, Švedska, Portugalija i Španija.

Franc Beme, opunomoćeni komandujući general u okupiranoj Srbiji, je počinio samoubistvo pre početka talačkog suđenja u Nirnberškom vojnom sudu za ratne

zločine počinjene u Srbiji. Harald Turner, August Majsner i Johan Fortner su osuđeni zbog uloga u Holokaustu i masovnim ubistvima, te su pogubljeni u Beogradu 1947. godine, dok je Bruno Zatler osuđen na doživotnu robiju, a Emanuel Šefer na šest i po godina zatvora.

Do 2021. godine, 139 stanovnika Srbije je dobilo počasnu nagradu Pravedni među narodima od države Izrael zbog učešća u spašavanju Jevreja Drugog svetskog rata. Danas, 22. aprila Srbija obeležava državni praznik Dan sećanja na žrtve holokausta, genocida i drugih žrtava fašizma u Drugom svetskom ratu.

O karakteru odnosa Ravnogorskog pokreta prema Jevrejima svedoči feljton Jaše Almulija „Svedočanstva: Da li su četnici zaista ubijali Jevreje“, koji je u beogradskom nedeljniku NIN objavljen tokom 1989. godine,] u kome on navodi da su se u neposrednoj blizini generala Mihailovića nalazila čak trojica Jevreja: Benjamin Samokovlija (kuvar glavnog štaba), dr Tibor Goldvajn (Mihailovićev lekar) i inž. Josif Šlezinger (organizator ravnogorske radio-službe). Jaša Almuli je u više svojih publikacija objašnjavao gore navedene činjenice.³

Holokaust je bio sistematski državni progon koji je počeo diskriminacijom jevrejskog naroda, a čiji ishod je bilo pogubljenje miliona ljudi zbog njihove etničke, verske ili rasne pripadnosti.

Kao Dan sećanja na žrtve Holokausta obeležava se 27. januara. Odabran je datum kada je 1945. godine Crvena armija oslobodila najveći koncentracioni logor Aušvic-Birkenau.

1. Holokaust u Kraljevini Jugoslaviji u toku drugog svetskog rata

Prema dosad prikupljenim podacima, pre početka Drugog svetskog rata, bilo je oko 65000 Jevreja stalno nastanjenih u Kraljevini Jugoslaviji, čemu treba dodati oko 15000 izbeglih iz porobljenih zemalja Evrope. **Tokom rata stradalo ih je 67248, što ukazuje na to da je gotovo 82 odsto ukupne jevrejske populacije uništeno na području tadašnje Kraljevine Jugoslavije, od čega najviše u logoru smrti Jasenovac u Hrvatskoj.**

Za razliku od herojskog ustanka u Varšavskom getu i jevrejskog otpora u drugim delovima porobljene Evrope, Jevreji nekadašnje Jugoslavije imali su jedinstvenu priliku da se u redovima Narodnooslobodilačke vojske, ravnopravno sa drugima, bore protiv naci-fašizma. Oko 4600 Jevreja učestvovalo je u borbama sa oružjem u rukama. Poginulo ih je više od 1300, desetero ih je proglašeno za narodne heroje a četrnaestoro je dobilo činove generala. I pored toga što su pre rata bili mala etnička grupa, svega 0,55 odsto od ukupne populacije, koja je već početkom rata

³ <https://sr.wikipedia.org/wiki>

gotovo uništena - njih 5,60 procenata od ukupnog broja Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji učestvovalo je u borbama na strani Narodnooslobodilačkog pokreta.⁴ Od 127 jevrejskih opština koje su postojale pre rata u Kraljevini Jugoslaviji, život je mogao da bude obnovljen u samo 38.

Svedoci Holokausta su bili borci pokreta otpora, deca, zatočenici konc logora, izbeglice, intencirani, zarobljeni oficiri, radnici na prisilnom radu, i Jevreji kojima su u vreme Drugog svetskog rata poubijani najbliži, koji su ostali bez svojih porodica, domova i hramova.

Najbolji način da prikazemo karakteristike i pojedine oblike holokausta jeste sam iskaz očevidaca koji su preživeli strahote drugog svetskog rata. Iz tog razloga navešćemo samo neke od njih:

Dok su se orili zvuci *Horst- wessellieda* (pesma Horsta Vesela: „Mi ćemo marširati dalje, kroz ruševine i smrt, danas je Nemačka naša, a sutra celi svet“), izvikivale su se preteće parole i razbijali izlozi radnji čiji su vlasnici bili Jevreji. Dva policajca ozarenih lica objašnjavala su prisutnima da se konačno ostvarila davnašnja težnja naroda Austrije izražena u paroli „Ein Volk, ein Staat - Anschluss!“ (Jedan narod jedna država - prisajedinjenje) koju ste mogli još mnogo ranije videti na mnogim zgradama u Beču. „Sutra će u Beč ući nemačka vojska!“, najavili su nam policajci.

Izašao sam na ulicu. Beč je vrvio od radosne svetine, iako je odavno bila prošla ponoć. Bilo je mnogo onih koji su na rukavu nosili traku sa „svastikom“ a ljudi u radnim kombinezonima su po reklamnim stubovima lepili proglase austrijske vlade o prisajedinjenju nemačkom Velikom Rajhu. Tako je prošla noć da bi već u zoru na svim ulicama u centru Beča, a naročito na Ringu, oduševljena masa priredila spontani doček nemačkoj vojsci slušajući sa radija iz okolnih kuća nacističke pesme i poruke, marševe, Vagnera...

Tog 13. marta 1938. godine ceo Beč je bio egzaltiran. Nepoznati ljudi su se grlili i ljubili dok su u velikoj radosti čekali da vide nemačkog vojnika kako gazi bečkom ulicom. Oduševljena masa Bečlija 14. marta dočekala je Hitlera.⁵

Moji su roditelji tamo bili podstanari kod jedne muslimanske porodice, koja ih je srdačno primila i omogućila im da, preodeveni u muslimansku nošnju, uz pomoć očevog nećaka Viktora, izbegnu ustaškom pogromu te preko Mostara i Splita pobegnu u Asti (Italija). O njima su se tamo brinuli fratri.⁶

⁴ Aleksandar Gaon, *Mi smo preživeli ...* 5, Beograd 2009., str. 14.

⁵ Oskar Danon, *Sa pesmom na usnama I puškom o ramenu*, Beograd 2009., str. 26.

⁶ Oskar Danon, *Sa pesmom na usnama I puškom o ramenu*, Beograd 2009., str. 38.

Drugog avgusta 1941. godine, na srpski praznik Ilindan, ustaše su ubile oko 7000 Srba i devet Jevreja iz Sanskog Mosta i okolnih sela. Rijeka Sana danima je tekla krvava jer su ubijeni zakopani tik uz rijeku.⁷

Tužna slika mjeseca jula 1941., vjerna je to fotografija nezavisnosti Pavelićeve države. Bježimo nas četvorica, pješačimo do Plasa po kršu i šumi, oko Hreljina i Praputnjaka, spuštamo se prema Bakmi, ali na cestu ne možemo zbog italijanskih peijaša. Nemamo italijanske vize. Iznenada, zapazismo na cesti procesiju u počast nekog sveca. Jurnemo prema cesti i, začas, stupali smo sa svijećom u ruci, pod zaštitom sveca kojemu sam zaboravio ime, prema Sv. Kuzmu. Dođosmo sa svijećom i na Sušak te se sakrismo kod neke familije ribara. Izdaše nas ljudi, otkriše nas, vezaše u lance i tako dođosmo pod pratnjom na Rijeku, odakle nas prebaciše u NDH kod Bakarca. Opet ustaše... opet nove muke... pobjegosmo iz krčme u Bakarcu u Kraljevicu, a odatle, opet noću, preko italijanske granice na Sušak. Intemiraše nas i, preko Trsta, dospjeli smo u logor Basti, kraj Peruđe (Pemgia), u Umbriji. Moram da priznam da se naši novi stanodavci kud i kamo čovječnije ponašahu od ustaša.⁸

Sudbina naše porodice je bila čvrsto vezana za sudbinu srpskog naroda, koji je i sam u tom ratu spoznao strašnu patnju. Moji roditelji su voleli zemlju Srbiju i gajili su veliko prijateljstvo sa srpskim narodom. Između mog oca, koji je bio veoma plemenit i širokogrud čovek, i prijatelja Srba vladalo je obostrano prijateljstvo. U vreme strašnih ratnih teškoća, prijatelji pravoslavci su pomagali Jevreje i po cenu životne opasnosti. Tako je i kazano u dnevniku moga oca. O takvoj odanosti i pomoći mnogobrojnih prijatelja pravoslavaca govorila je i moja majka. Jedno od najlepših sećanja iz moje mladosti su bili odlasci na „slave“, u kuće njenih srpskih prijatelja. Tamo smo osećali slavljeničku atmosferu kao i duboku ljudsku vezu sa zemljom Srbijom i bratskim nebom što je nad nama. Ta zemlja i to bratoljublje je spasilo moju malu porodicu od nacističkog „konačnog rešenja“. Nit što povezuje događaje tih dana je višestрана. Na strani bespomoćnih bio je David Garti, najmlađi očev brat, u to vreme vojnik. On je ubijen 29. jula 1941. od strane Nemaca, i sav ostatak članova porodice (bake, deke i mnogi drugi rođaci) bili su žrtve zajedno sa drugim Jevrejima i mnogim Srbima bez pogovora.

Sudbina naše porodice je bila čvrsto vezana za sudbinu srpskog naroda, koji je i sam u tom ratu spoznao strašnu patnju. Moji roditelji su voleli zemlju

⁷ Rahela Albanari Perišić, Bila je teška ali časna borba protiv fašizma, Beograd 2009, str. 113.

⁸ Hinko Gerb, Jug stradanja, Beograd 2009., str. 275.

Srbiju i gajili su veliko prijateljstvo sa srpskim narodom. Između mog oca, koji je bio veoma plemenit i širokogrud čovek, i prijatelja Srba vladalo je obostrano prijateljstvo. U vreme strašnih ratnih teškoća, prijatelji pravoslavci su pomagali Jevreje i po cenu životne opasnosti. Tako je i kazano u dnevniku moga oca.

O takvoj odanosti i pomoći mnogobrojnih prijatelja pravoslavaca govorila je i moja majka. Jedno od najlepših sećanja iz moje mladosti su bili odlasci na „slave“, u kuće njenih srpskih prijatelja. Tamo smo osećali slavljeničku atmosferu kao i duboku ljudsku vezu sa zemljom Srbijom i bratskim nebom što je nad nama. Ta zemlja i to bratoljublje je spasilo moju malu porodicu od nacističkog „konačnog rešenja“. Nit što povezuje događaje tih dana je višestrana. Na strani bespomoćnih bio je David Garti, najmlađi očev brat, u to vreme vojnik. On je ubijen 29. jula 1941. od strane Nemaca, i sav ostatak članova porodice (bake, deke i mnogi drugi rođaci) bili su žrtve zajedno sa drugim Jevrejima i mnogim Srbima bez pogovora. Nikakva razlika nije sprečila ljudsku solidarnost istorijske domovine na obalama Save i Dunava, u Srbiji. Moji roditelji su voleli Srbiju i njene ljude pa je i deo te ljubavi ostao i u meni, uprkos tome što ja sada imam drugu domovinu. Tu veliku ljubav prema Srbiji i njenim ljudima gajila je duboko u sebi i moja majka.⁹

Govoriti o sebi, ili publikovanjem sopstvene istorije, shvatam kao neku vrstu obezvređivanja sopstvene intime. O Holokaustu svedočile su preživele žrtve i druge brojne ličnosti, a postojeća dokumentacija bila je dovoljno ubedljiva i bez mog priloga. Nasuprot tome, u meni je nadjačala jedna druga dimenzija, koja se odnosila na zahvalnost ljudima iz jednog zabačenog srpskog sela u podnožju planine Maljen. Ti čestiti ljudi iz familije Arsenijević, objedinjeni u porodičnu zadrugu od četmaest članova, uvrstili su me kao 15-og njihovog pripadnika u najtežim vremenima nemačke okupacije. Oni si vredni pomena. Tada sam imao samo devet godina.¹⁰

Uzgred napominjem da je u Pirotu ostalo samo jedno dete, sinčić Moše Levija, sudije okružnog suda u Pirotu, i to blagodareći požrtvovanosti i velikom riziku g. Bože Zdravkovića, mehaničara iz Pirota koji je, može se reći, ukrao dete iz logora, ali naravno da to policija niti vlasti bugarske ne znaju, a dete se krije i neguje najbrižljivije. Zove se Izi, ali ga sada nazivaju Ilijom, a lično sam se uverio koliko staranje i nege uživa to dete od strane novih mu roditelja samo da ne bi još sada osetilo tragediju njegovih roditelja. Isto tako je spaseno dete g. Leona Avramovića,

⁹ Rafael Garti, Dnevnički zapis Isaka Gartija, Beograd 2009., str. 310.

¹⁰ Tugomir Brukner, Tišina sa Maljena, Beograd 2009., str. 326.

inž. iz Beograda, po imenu Borko, staro 6 godina, blagodareći jednoj dobroj g-đi Veri, a to je dete odmah poslato za Kočane, te ne znam šta je dalje sa njim bilo, no verujem da je u dobrim rukama.

Ovaj spisak nije potpun jer znam da je u svemu deportovano 176 lica iz Pirota. Nažalost, usled teških minulih dana i časova koje sam preživeo, ne mogu da se setim i ostalih, ali napominjem da sam u Pirotu ostavio kompletan spisak svih deportiranih Jevreja i isti se nalazi kod jednog srpskog učitelja, na dobrom mestu sakriven za bolja vremena. Isto tako se kod njega nalazi i sva arhiva pirotske jevrejske opštine iz koje će se mnogo štošta videti, kakvim mučenjima su nas izlagali naši okupatori Bugari.

G. Božidar Zdravković je mnogo učinio i krio mene i ženu moju za vreme dok smo se krili po Pirotu i unutrašnjosti Bugarske, bežeći ispred potera Gestapoa, snabdevajući nas pri tom svim potrebnim sredstvima za održavanje života. Sve do poslednjeg dana, kada smo prešli tursku granicu, najrevnosnije se starao o nama. Isto tako su nas obilno pomagali može se reći svi Srbi-Piroćanci, jer je celi Pirot znao da smo mi u zemlji ali samo bugarska policija nije to znala.¹¹

Posledice sprovođenja donijetih mjera vidljive su iz činjenice da je iz grada Zagreba odvedeno oko 11000 Židova na prinudni i robovski rad. Transporti i koncentracija u razne sabirne centre vršeni su za sve vrijeme ratnih godina, od 1941. do 1944. godine. Iz tih sabirnih centara Židovi su bili odvođeni u logore smrti.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bilo je organizovano više logora. Kao datum osnivanja prvog logora mogu se uzeti 30. i 31. maj 1941, kada je organizovano masovno odvođenje židovskih mladića od 18 do 21 godine života na „radne akcije“ u tvornicu „Danica“, u selu Dimje, kod Koprivnice. Oni su odatle, u ljeto 1941. odvedeni u logor u Gospiću, a zatim u logor Jadovno na Velebitu, gdje je pogubljeno 169 mladića. Svi su ubijeni iz mitraljeza i bačeni u ponor. Tu je poginuo i sin majčine sestre Branko Weiss, koji je imao 21 godinu. Dobro se sjećam da je 4. maja 1943. u našem stanu, u prisustvu mojih roditelja i mene, uhapšena devetnaestogodišnja kćerka sestre moje majke Nada Weiss i odvedena direktno u logor Aušvic (Auschwitz-Birkenau), u kojem je stradala iste godine.

Logori u NDH su se nalazili: u Đakovu, na Pagu, na Rabu, u Jasenovcu, Staroj Gradiški, Loborgradu (u Zagorju), odakle su pretežno žene odvođene u nacističke logore smrti, ponajviše u Aušvic.

Osim u beskrupuloznosti u iznalaženju i provođenju antižidovskih i antisrpskih

¹¹ Aleksandar Gaon, Mi smo preživeli ... 5, Beograd 2009., str. 260.

mjera, ustaše su usavršile mnoge surove i raznovrsne načine pogubljenja: ubijanje klanjem, najčešće nožem posebno napravljenim za tu svrhu, vješanje uz prethodno maltretiranje, udaranje maljem u potiljak, bacanje živih ljudi u jame i Savu, iznurivanje i izgladnjivanje, od čega su zatočenici umirali od bolesti i gladi.

U Zagrebu i drugim gradovima u Hrvatskoj vladala je opšta nesigurnost. Prijetnje za neposlušnost i neodazivanje na naredbe okupatora i ustaša neminovno su ostvarivane, te su u logore osim Židova vođeni i nežidovi koji su u svojim stanovima skrivali židovske obitelji. Inače, odnos nežidovskog stanovništva, susjeda, prijatelja, suradnika okupatora prema Židovima bio je raznolik. Sjećam se s kakvim su oduševljenjem Zagrepčani dočekali njemačke okupatore na Trgu bana Jelačića, 10. aprila 1941, bacajući im cvijeće s uzdignutim desnicama.

Između mnogih, u sjećanje mi se duboko urezala slika o rušenju sinagoge u Praškoj ulici 1941. godine, koje sam i sama s užasom gledala iz prikrajka. Sinagogu su srušile ustaše.

Poznate su razmjere stradanja Židova i Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tih ratnih godina. Od najuže obitelji moje majke izgubila sam 33 člana obitelji u tri generacije, po raznim logorima. Moram dodati da su od majčine obitelji poginuli u logorima njene tri sestre, njihovi supruzi, dva brata i njihove žene, njihova djeca, majčini bratći i sestričine u tri generacije (čak i djeca od 6 i 10 godina starosti).¹²

Kada smo, usled velikih kiša, prestali sa radom u šumi, vraćen sam u Jasenovac I, gdje je počelo temeljito izgrađivanje logora, a ujedno i masovno ubijanje. Ovaj logor izgrađen je na zemljištu Bačić, na kojem su se već nalazile ciglana i tvornica lanaca. Ovaj kompleks opleten je odmah žicom. Logor je dijelila Sava od Bosne. Sava je svake godine ovaj kompleks znala poplaviti, pa da se to ne bi desilo, pristupilo se izgradnji nasipa. Taj rad počeo je u oktobru 1941. i na njega su išli svi oni iz Jasenovca II, koji su bili sposobni. Kako je prijetila opasnost od poplave, forsiran je rad i danju i noću. Pošto je po nazoru ustaša ovaj rad išao presporo, otpočelo se, u svrhu zastrašivanja, sa masovnim ubijanjem, te se može reći da je ovaj nasip sagrađen od kostiju Židova i Srba.

Nasip je sagrađen tako što su u zemlju zabijani kolci, koji su zatim opleteni granjem. Kako se ovdje radilo u blatu, zatočenici su se stalno klizali, te su tom prilikom tučeni i ubijani kundacima, kolcima, klani noževima i ubijani askericama. Dovoljno je bilo da je koji zatočenik nepoćudan, bio je odmah likvidiran. Ovim klanjem upravljali su: Ljubo Miloš, Matković, Matijević, Zrinišić, Alaga, osječka Štirova satnija, te razne satnije Hercegovaca i Ličana, kojima ne znam oznaku.

¹² Ljerka Magdić Hofman, *Doživljeni užasi* ni danas mi ne daju mira, Beograd 2009., str. 374.

Nasip je bio gotov u novembru, otprilike za dva mjeseca. Za to vrijeme računam da je stradalo ovdje 5.000 ljudi.¹³

Godine 1942, u julu mjesecu, došla je jedna komisija na pregled logora. Za tu priliku djeca od jedne godine smještena su u ustašku bolnicu. Čim je komisija otišla, smjesta su djeca poklana. Izvršioi toga zlodjela bili su Bevanda i Gagro, Vrban i ostali logorski satnici.¹⁴

Negde sredinom aprila 1945, počelo je povlačenje ustaša te su tada zatočenike okovane u lance, poslali preko, u Gradinu, na iskopavanje žrtava iz 1941. Cilj je bio da se kosti ubijenih iskopaju i spale, kako zločini ne bi ostavili nikakvog traga. U to doba dopremljeni su u logor i zatočnici iz Sarajeva, koji su odmah poslani u Gradinu na likvidaciju. Bilo ih je oko 450, što muškaraca, što žena. Nakon što su se ustaše povukle iz Osijeka i Đakova, otposlaše opet na likvidaciju jednu grupu Osječana i Đakovčana. Likvidacijom su upravljali Luburić, Picilli, Joja Sudar, Milan Pudić, Ljubo Miloš, Majstorović, Maričić i cijeli logorski sat. Gradina je gorila dvadeset dana od kostiju koje su spaljivali. Poslije spaljivanja kostiju došli su na red i oni iz smanjenog brojnog stanja. Prva grupa od nekih 100 osoba pošla je, navodno, na rad u Lonju, ali se otuda više nikada nije vratila. Druga grupa od oko 500 zatočenika odvedena je, navodno, na rad u Uštice, ali ni ona se nije vratila. Dvadesetog aprila 1945. otpremljeno je 1300 žena i djece u drvene barake, kojih je bilo šest, i tamo zatvoreno. Zatim su te barake polivene naftom, zapaljene i minama dignute u zrak. Nas preostale muškarce, oko 1300 na broju, zatvoriše u jednu dvokatnu zgradu, i to 21. travnja 1945, sa namjerom da i nas unište. Na kraju, noći od 21. na 22. april odveli su radno vođstvo i sve pobili.

Dana 22. travnja, pošto smo vidjeli šta nas čeka, dogovorismo se da ćemo izvršiti udar i da nećemo dati krvnicima da nas jednostavno pobiju. Ja sam se nalazio u prizemlju zgrade u koju smo bili zatvoreni, te mi je poznato da su odluku o udaru donijeli drugovi iz lančare, mehanike, stolarije, postolarije i krojačnice. Znam da su među rukovodiocima udara bili drugovi: Leker (Židov) iz Tuzle, Pfeferman (Židov) iz Osijeka, Oskar Bruker (Židov) iz Zagreba, Milivoj Popović (Srbin) iz Zemuna, Kuijaković Šerif (Bosanac), Lujo Deutsch (Židov) iz Siska, Daus (komunista) iz Broda, Radoš (Hrvat) iz Zagreba, Braco Miiller (Židov) iz Nove Gradiške. Imena drugih se ne sjećam, ali ponovno naglašavam da sam se nalazio u prizemlju zgrade, pa mi oni sa katova nisu bili poznati. Poznato mi je da je glavni organizator udara bio Oskar Bruker.

¹³ Oton Langfelder, Jasenovac, Beograd 2009., str. 430.

¹⁴ Oton Langfelder, op. cit. , str. 432.

Napad je zakazan za devet i pol sati, i to tajno, jer smo se bojali špijuna i izdajica. Sa poklikom „Napred, drugovi!“ provalili smo iz zgrade i odmah ubili dva stražara koji su se pred zgradom nalazili, kao i stražara na cesti, koji je rukovao mitraljezom. Izvidnica sa kapije tukla nas je bombama, dočim su nas izvidnice s lijeve strane, kao i one preko Save, tukle mitraljeskom vatrom. Iz bunkera na cesti u pravcu sela Košutarice, tukli su nas bacačem i mitraljezom. Paljba je bila strašna. Nastalo je strahovito bježanje na sve strane. Ja sam sa jednom grupom drugova obišao izvidnicu, koja se nalazila na kapiji, te sam bježao prema nasipu ka Savi, iako je vatra dolazila i s te strane. Bježao sam s Mirom Trautman, iz Varaždina, koji se je također spasio, Jovom Jagodom iz Sremske Mitrovice, Mamula Stevanom iz Osijeka, Benčić Ivanom iz Zagreba (koji je poginuo), sa malim kurirom iz zapovjedništva, naučnikom iz mljekare i drugima. Ja sam prešao nasip jer nisam bio u kondiciji da preplivam Savu, te sam sa nekolicinom drugova bježao u pravcu šume Košutarica. Tu smo upali u niz bunkera, te smo se probijali kroz unakrsnu vatru. Trčali smo kojih 20 kilometara, dok nismo pregazili rijeku Strug, te smo tek onda bili spašeni. Dalje od šume Košutarica ja sam preuzeo vođstvo nad osam drugova. Nastupali smo prema selu Okučani. Pred Vrbovljanima smo se razišli, a ja sam nastavio put sa drugom Mamulom, nastojeći da se probijemo do Vrbovljana. No, saznali smo da se ovdje nalaze Nijemci, pa smo stoga obišli čak i Okučane i u noći, oko dva sata, prebacismo se preko pruge. Oko sela Bogičevići, bilo je potrebno da se ponovo probijamo kroz ustaške redove jer su se oni povlačili iz Nove Gradiške prema Novskoj. Tu smo upali u front Čerkeza, koji su nas uhvatili, no koje smo uspjeli ubijediti da smo izbjeglice iz Broda i da idemo prema Novskoj. Tako su nas pustili.¹⁵

Po našem dolasku na Sajmište, Nemci su izvršili detaljan pretres nad našim stvarima i nad nama i tom su nas prilikom opljačkali do gole kože. Život u logoru bio je strašan. Paviljon je bio toliko pretrpan da smo se jedva mogli okrenuti. Kupatila nije bilo, nije bilo mogućnosti da se dođe do bar malo tople vode da bi oprale sebe i decu. Bili smo stoga primorani da se peremo ledenom vodom iz vodovoda i to, vrlo često, na polju van paviljona na sred Sajmišta, po najgoroj zimi i vetru jer je čovek s početka imao još stida i nije mogao da to obavlja pred 4.500 žena i, još gore, dece. S gornjih spratova curila je na donje mokraća male dece, tekla je voda kojom su žene, po naređenju Nemaca, morale ribati ležaje tako da su svi donji spratovi bili zagađeni a slama uvek vlažna. Slamu nam uopšte nisu menjali. Mnogi nisu ni imali slame jer nismo stigli da je uzmemo, prve rezerve razgrabljene su vrlo brzo, a novu nam Nemci nisu davali. Kako od kuće nisam ponela posteljinu jer su

¹⁵ Oton Langfelder, op. cit. , str. 437.

mi pre toga Nemci opljačkali stan, bila sam prinuđena da spavam na golim daskama i da se pokrivam svojim tankim kaputićem, tako da sam užasno trpela od zime, od čega i danas osećam posledice.

Naročito teško bilo je jutro kada smo, po naređenju Nemaca, morali puna dva sata da čekamo napolju da se paviljon „vetri“ - što je bio samo jedan oblik mučenja koji su izmislili Nemci. Paviljon se „vetrio“ ceo dan i celu noć jer nije bilo prozora a i zidovi i krov su bili toliko oštećeni od bombardovanja da je stalno ulazio čist vazduh, a i sneg i kiša tako da je beton u paviljonu bio pun bara ili leda, već prema vremenu.¹⁶

Istorija je pokazala da su Jevreji veoma postojan narod, vredan i uporan u svojim nastojanjima ali i sposoban da se relativno brzo prilagodi raznim novim geografskim i društvenim sredinama u koje je protiv svoje volje bio smeštan. Što je najvažnije, pokazali su se dovoljno snažni da i u novim sredinama ostave pozitivan trag o svom postojanju i delovanju.

2. Jevrejska škola u Splitu 1942/43

Težnje naroda i vlastodržaca sa zapadne strane Jadrana da vladaju obema njegovim obalama sežu u vremena Rimskog carstva. Car Dioklecijan smestio je svoju prestonicu na prostoru današnjeg Splita. Moćna Venecija vladala je stolećima Dalmacijom, a posle Napoleonove Ilirije Dalmacija je potpala pod vlast Habsburškog monarhije. Po njenoj propasti posle Prvog svetskog rata, Dalmacija postaje deo Kraljevine Jugoslavije, ali tokom Drugog svetskog rata fašističke sile Osovine komadaju Jugoslaviju i na čelu Hrvatske (a timc i Dalmacije) i Bosne i Hercegovine dolazi štićenik Musolinija (Mussolini) sa Liparskih ostrva, ustaša Ante Pavelić. On je odmah po dolasku na vlast, kao poglavnik Hrvatske i Bosne i Hercegovine, morao da plati Musoliniju račun za svoj boravak (kao i boravak ustaša) pod zaštitom Dučea, i preda Dalmaciju Italijanima, koji su uspostavili vojnu i civilnu vlast na tom području.

Italijani nisu vršili genocidne radnje na područjima svoje vlasti, čak su ih sprečavali. Tako je područje pod njihovom okupacionom vlašću postalo luka spasa za sve progonjene od ustaša: Jevreje i Srbe. Italijani su tolerisali Jevreje i onda kada su ih premeštali na ostrva (Rab i Korčula) i odvodili ih u takozvanu civilnu internaciju u najudaljenije krajeve severne Italije (Pijemont), a Split je posebno do kapitulacije Italije septembra 1943. postao pravo pribežišće Jevreja iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Bio je tu i velik broj omladinaca, godišta za srednje škole. Po fašističkim zakonima Jevreji su bili isključeni iz svih škola. Ali to je bila samo forma. Italijanska civilna uprava bila je ambivalentna. S jedne strane važila je formalna zabrana, s druge je dozvoljena posebna škola za jevrejsku decu i omladince s overenim ispitima od strane italijanskih vlasti.

Jevrejsku školu osnovao je i organizovao gimnazijski profesor, do tada u splitskoj gimnaziji, Sigmund Šteg. On je okupio svoje mesne jevrejske kolege, profesore, kao i doseljene jevrejske izbeglice, među kojima je bilo stručnjaka i intelektualaca, i sastavio nastavnički kolegijum. Tu je, pored njega, bila profesorka Rajner (za jezike), inž. Finci (za prirodne nauke) i drugi. Pisca ovih redova, kao pravnika, angažovao je za predmet istorija. Nastava je održavana u jednoj privatnoj kući, a đaci podeljeni u osam razreda, po nastavnom planu i programu italijanskih škola. Grupe pojedinih razreda bile su ispod deset, nekada i ispod pet. Tako je nastava mogla biti intenzivna i efikasna. Na kraju školske godine 1942/43, jula 1943. đaci su polagali ispit pred zvaničnom italijanskom komisijom i dobili veoma dobre ocene. Kad je jedan veći deo đaka, po kapitulaciji Italije, prebegao u Italiju, svedočanstva izdata od jevrejske škole u Splitu uvažena su u tamošnjim školama kao validna.

Rad jevrejske škole u Splitu 1942/43. bio je značajan. On svedoči o trajnoj volji i akciji kod Jevreja da pod svim, i najtežim okolnostima deci i omladini ne budu uskraćene mogućnosti učenja i obrazovanja, i da, usprkos i najvećih prepreka, budu na najbolji mogući način pripremljeni za zadatke koji ih čekaju u životu.¹⁷

¹⁷ Andreja Preger, Jevrejska škola u Splitu 1942/43, Beograd 2009. , str. 20.

Zaključak

Holokaust je bio sistematski državni progon koji je počeo diskriminacijom jevrejskog naroda, a čiji ishod je bilo pogubljenje miliona ljudi zbog njihove etničke, verske ili rasne pripadnosti.

Celokupno nemačko društvo je bilo uključeno u aktivnosti vezane za genocid, pretvarajući Treći rajh u ono što je jedan istraživač holokausta, Majkl Berenbaum, nazvao „genocidnom državom“.

Pre početka Drugog svetskog rata, bilo je oko 65000 Jevreja stalno nastanjenih u Kraljevini Jugoslaviji, čemu treba dodati oko 15000 izbeglih iz porobljenih zemalja Evrope. Tokom rata stradalo ih je 67248, što ukazuje na to da je gotovo 82 odsto ukupne jevrejske populacije uništeno na području tadašnje Kraljevine Jugoslavije, od čega najviše u logoru smrti Jasenovac u Hrvatskoj.

Svedoci Holokausta su bili borci pokreta otpora, deca, zatočenici konc-logora, izbeglice, intemirci, zarobljeni oficiri, radnici na prisilnom radu, i Jevreji kojima su u vreme Drugog svetskog rata poubijani najbliži, koji su ostali bez svojih porodica, domova i hramova.

Rad jevrejske škole u Splitu 1942/43. bio je značajan. On svedoči o trajnoj volji i akciji kod Jevreja da pod svim, i najtežim okolnostima deci i omladini ne budu uskraćene mogućnosti učenja i obrazovanja, i da, usprkos i najvećih prepreka, budu na najbolji mogući način pripremljeni za zadatke koji ih čekaju u životu.

Istorija je pokazala da su Jevreji veoma postojan narod, vredan i uporan u svojim nastojanjima ali i sposoban da se relativno brzo prilagodi raznim novim geografskim i društvenim sredinama u koje je protiv svoje volje bio smeštan. Što je najvažnije, pokazali su se dovoljno snažni da i u novim sredinama ostave pozitivan trag o svom postojanju i delovanju.

Dan sećanja na žrtve Holokausta ne obeležava se samo u sećanje na milione žrtava Holokausta, već i na sve ljude koji su žrtve genocida počinjenim širom sveta.

Ovaj dan naglašava važnost tolerancije prema verovanjima drugih ljudi i različitostima koja treba da se neguje umesto isključivanja ljudi i širenja mržnje.

Takođe nam pomaže da nikada ne zaboravimo događaje tokom Holokausta, kako bismo mogli da sprečimo da se tako nešto nikada više ne ponovi.

Korišćena literatura

- Albanari Perišić R., Bila je teška ali časna borba protiv fašizma, Beograd 2009,
- Brukner T. , Tišina sa Maljena, Beograd 2009.,
- Danon O. , Sa pesmom na usnama I puškom o ramenu, Beograd 2009.,
- Gaon A. , Mi smo preživeli ... 5, Beograd 2009.,
- Garti R. , Dnevnički zapis Isaka Gartija, Beograd 2009.,
- Gerb H., Krug stradanja, Beograd 2009.,
- Langfelder O. , Jasenovac, Beograd 2009.,
- Magdić Hofman Lj. , Doživljeni užasi ni danas mi ne daju mira, Beograd 2009.,
- Preger A. , Jevrejska škola u Splitu 1942/43, Beograd 2009. ,
- Rot Š. , Sajmište, Beograd 2009.,
- <https://sr.wikipedia.org/wiki>.

Godišnji pregled agresije na Ukrajinu tokom 2024.godine

365 dana iza nas u 2024.godini, prolazili su svakim danom sve teže. Uskoro se približavamo trećoj godišnjici rata u Ukrajini, ali ovoga puta i rata na ruskim teritorijama. Godina iza nas pokazala nam je da je sve moguće, čak i da zauzmete teritorije nekadašnje druge vojne svetske sile. Nakon nekoliko hiljada dana rata, godine iza nas uspele su nam ukazati šta znači kada se kao osoba za koju se predviđala sjajna budućnost upletete u ratni rebus, kako biste rešili geopolitičke prepreke, gde vam se kao jedinim rešenjem čini rat sa zemljom kojom se graničite. Takođe, ono čemu svedočimo mi danas, a sutra buduće generacije, jesu lekcije za sve nas. Prva lekcija naučena jeste kako izgleda zemlja čiji je Predsednik odbio sve predloge za nepokretanje rata kako od strane zemlje sa kojom je ušao u rat, tako i predloge njenih današnjih saveznica. Isto tako, ovde ne bih preskočila ukazati i na činjenicu kako izgleda kada najmoćnije zemlje sveta dožive poraz u svojim pokušajima preko ubeđivanja, diplomatije, preko pretnji da spreče rat u Ukrajini.

Meseci iza nas beleže užase koje sa sobom donosi rat. Nosi živote, propagandu, dezinformacije, sećanja i lične istine. Kroz retrospektivni pregled donosim vam neke od najznačajnijih i najupečatljivijih dešavanja za Ukrajinski rat u prethodnoj 2024.godini.

10. januara u Njujorku je održan sastanak Saveta bezbednosti UN o snabdevanju Rusije severnokorejskom municijom. Tada su se prvi put javno pojavile informacije o namerama vojne saradnje između ove dve države. Evropa je dopustila da jedna azijska zemlja, pošalje svoje trupe na njeno tlo.

12. januara se dogodio prvi raketni napad SAD i Velike Britanije na ciljeve koji obuhvataju baze Huta u Jemenu povodom deblokade plovnih puteva u Crvenom moru. Ovo je bio signal da Vašington i njegovi saveznici ne nameravaju da tolerišu akcije koje štete njihovim interesima.

14. januara Davos je bio domaćin četvrtog sastanka savetnika za nacionalnu bezbednost o ukrajinskoj formuli mira. U Davosu je grupa savetnika radila na pet tačaka Formule mira: povlačenje ruskih trupa, uspostavljanje pravde, ekološka bezbednost, sprečavanje eskalacije i potvrda kraja rata.

15. januara dok je trajao samit u Davosu desio se gubitak ruske avijacije oko Azovskog mora, koji je bio naširoko propraćen među vojnim blogerima. Reč je o oborenom izviđačkom avionu A-50 i IL- 22M „zaštićenom kontrolnim centru u vazduhu“. Ono što se dešava u ruskoj borbenoj avijaciji mora se posmatrati u kontekstu smene Sergeja Surovikina iz komande Vazdušno-kosmičkih snaga. „General Armagedon“ je podsetimo bio suspendovan u avgustu 2023.godine.

21. januar napad ukrajinskih dronova na naftna postrojenja u Sant Petersburgu. Ukrajinski mediji su tada saopštili da je ovo bila operacija službe bezbednosti Ukrajine po gasnim terminalima u Rusiji.

31. januara kao rezultat druge razmene, 207 Ukrajinaca vratilo se iz ruskog zarobljeništva.

Februar mesec bio je obeležen takođe događajima koji će se prepričavati godinama pred nama.

Početkom februara širom Rusije bili su organizovani protesti žena mobilisanih i zvanično proglašenih nestalim muškaraca na frontu.

09. februar objavljen je intervju Takeru Karlsona sa Vladimirom Putinom, koji je po svemu sudeći veoma brzo zaboravljen, kao i svaka loše inscenirana senzacija.

12. februara Savet EU usvojio je rezoluciju koja omogućava korišćenje profita od zamrznute imovine Rusije u korist Ukrajine. Zapadne sankcije su “zamrzle” oko 300 milijardi dolara ruske imovine, od kojih se većina njih nalazi u zemljama EU. Ovo nije nikakav presedan već pravilo uspostavljeno poretom od 1945.godine koji se zasniva na principu da za agresorsku stranu ne važe pravila. Rusija nikada neće dobiti obeštećenje za svoju zaplenjenu imovinu, a ukoliko se primeni Magnitski zakon utoliko je zakonska podloga još delotvornija.

13. februara gornji dom američkog Kongresa glasao je za paket zakona koji uključuje više od 60 milijardi dolara podrške Ukrajini. Sedamdeset senatora,

uključujući 22 republikanca glasalo je za dodeljivanje pomoći Ukrajini.

16. februara dogodila se smrt najpoznatijeg ruskog opozicionara Alekseja Navaljnija, gde je još uvek sijaset nerazjašnjenih okolnosti.

24. februar druga godišnjica rata u Ukrajini

Mart mesec

17. marta održali su se pseudo Predsednički izbori u Rusiji, gde je svega nakon nekoliko dana Moskva bila zavijena u crno, jer se 22.marta dogodio teroristički napad u koncertnoj dvorani "Krokus" City Hall-a u kojem je ubijeno 145 osoba, a više od 500 je povređeno. Dok se Vladimir Putin bavio pripremom za izbore i menjanje zakona, kojim sebe proglašava doživotnim vladarom ruskog naroda, spremao se teroristički napad u glavnom gradu Rusije.

Tokom čitavog meseca imali smo retoriku iz Kremlja koja je bila propraćena nuklearnim pretnjama i učenama. Usledile su izjave Predsednika Francuske Emanuela Makrona za mogućnošću da se francuski vojnici nađu u Ukrajini.

April:

4. aprila 1949.godine pre tačno 75 godina, potpisan je Vašingtonski ugovor o uspostavljanju NATO-a.

Na početku meseca izvedeni su napadi dronovima na ruske rafinerije, kao i stravične poplave u Orskoj oblasti.

5. i 6. aprila došlo je do pucanje brana u Orsku, Orenburška oblast(sagrađena 2014.godine). Evakuacija građana trajala je tokom čitavog meseca, a preko deset hiljada evakuisanih građana ostalo bez svojih domova.

14. aprila dočekala nas je vest o napadu Irana na Izrael.

20. aprila stižu vesti o tome da je Američki predstavnički dom usvojio zakon o pomoći Ukrajini od 60,8 milijardi dolara i da je izglasana dugoočekivana pomoć od strane Sjedinjenih Država.

Maj:

5. maja na dan Uskrsa ruske rakete su neprestano granatirale mirno civilno stanovništvo širom Ukrajine: Harkovsku oblast, Donjesku, Poltavsku oblast i druge regione. Ruska vojska je vođenom vazдушnom bombom pogodila centar Harkova,

gde je oštećeno preko 20 stambenih jedinica, automobile, a preko 15 ljudi ranjeno.

10. maja ukrajinske snage su prešle granicu Ukrajine, započele borbe na teritoriji Rusije iz Kharkovske oblasti. Ruska vojska je upotrebila veliki broj snaga za borbu, koje je izgubila. Ukrajinska vojska je nakon svog drugog upada dočekala u Kursku 2025. godinu. Drže pod kontrolom ruske teritorije.

U maju su se desila i kadrovske smene. Novi sastav vlade Rusije.

Jun

Od 6-9. juna građani zemalja EU imali su izbore za evropski parlament za narednih 5 godina. U 27 zemalja, biralo se 720 parlamentaraca. Pobedu je odneo desni centar sa 184 mesta od 720. Na drugom mestu je levi centar progresivni savez socijalista i demokrata koji su dobili 139 mandata (onoliko koliko su i imali). Treći su bili libelarna frakcija "Obnovimo Evropu", dobili su 80 mandata, odnosno 22 manje od rezultata na izborima za Evropski parlament 2019. godine.

8. juna uništen je ruski višenamenski lovac SU-57, koji je pogođen na aerodromu u Akhtubinks, Astrahanska oblast.

10. juna izašla je vest u ukrajinskim medijima od strane Mediazona da je u bitkama za Bahmut poginulo 19,5 hiljada "Vangerovaca", a od njih 17 hiljada su bili osuđenici pušteni iz zatvora da bi se borili na frontu. Ove podatke Mediazona prikupila je na osnovu dokumenata o isplatama porodicama poginulih na frontu.

11. juna Narodna Republika Kina zahtevala je od Gasproma da im prodaje gas po domaćim ruskim cenama, odnosno za 30% jeftine nego do sada.

15 i 16. juna održao se u Švajcarskoj samit "Formula mira", na kojoj je potpisana zajednička deklaracija koju je potpisalo 78 zemalja i 4 međunarodne organizacije. Ispred Republike Srbije, predstavnik je bio Marko Đurić, Ministar spoljnih poslova.

18-19. jun obeležena je državna poseta Putina Severnoj Koreji, koja je totalitarna izolovana zemlja sa kojom Rusija zajedno sarađuju po zaobilazanju međunarodnih sankcija. Prema nezvaničnim informacijama dobili su severnokorejske balističke rakete i municiju, a zauzvrat im je Rusija dala svoju tehnologiju za satelitske i raketne programe, plus hranu. Divna slika dve zemlje, koje trampe hranu za oružje, kao u srednjem veku.

Jul

Drugi dan jula, obeležen je posetom mađarskog premijera Viktora Orbana Ukrajini. Orban je došao u posetu kao novi predsedavajući Savetom EU. Ova poseta je bila dobra za jačanje Mađarske pozicije i autoritet u EU.

09. jula usledio je početak NATO samita u Vašingtonu. Kijev je imao očekivanja u pogledu potvrde podrške članica Alijanse za njeno buduće članstvo. Ishod samita je bilo saopštenje od 10.juna koje je dao državni sekretar Entoni Blinken o isporuci F-16 aviona Ukrajini. Ovu informaciju je potvrdio i predsednik Džo Bajden. Samitu NATO prisustvovali su svi najviši zvaničnici Alijanse, gde su pokazali još jednom značaj ovakvih saveza. Na samitu po prvi put bio je predstavnik iz Srbije, kao zemlje učesnice u programu NATO "Partnerstvo za mir", gde nas je predstavljao Marko Đurić.

Avgust

06. avgusta Ukrajinske snage su iznenadile čitav svet jer su uspele da upadnu na ruske teritorije u Kurskoj oblasti sa svega par hiljada vojnika. Od avgusta 2024.godine do januara 2025.godine, ruske trupe nisu uspele povratiti kontrolu. Uspeh zadržavanja ruskih teritorija, doprinelo je odluci Bajdena 18.novembra (na hiljaditi dan rata), po prvi put odobrenje Ukrajini upotrebe raketa dugog dometa koje su im isporučile SAD.

11. avgusta Rusija je pokušala sa gašenjem YouTube platforme. Susreli su se sa nizom nezadovoljstva od strane YouTube-era koji zarađuju od ove platforme.

11. avgusta je bio zabeleženo 900 dana od rata u Ukraniji

Septembar

12. septembra ruski avion oznaka TU-22M3, napao je raketom KS-22 brod AUA, koji se nalazio u isključivo ekonomskoj zoni Rumunije. Išao je kroz privremeni morski koridor iz luke Černomorsk sa tovarom pšenice za Egipat.

19. juna Generalni sekretar NATO Jens Stoltenberg izrazio je skeptičnost prema Putinovim pretnjama usred diskusije o tome da se Ukrajini dozvoli izvršenje udara dugodometnim raketama po dubinama ruske teritorije. Stoltenberg je rekao, ako

Ukrajini bude dozvoljeno da gađa ciljeve u Rusiji zapadnim projektilima dugog dometa, pogrešno je govoriti da će od tog trenutka NATO saveznici postati strana u sukobu.

22. septembra Predsednik Zelenski stigao je u Vašington kako bi predstavio svoj "Plan pobeđe", Predsedniku Bajdenu. Njihov susret usledio je 26.septembra. Dok je Predsednik Zelenski boravio u SAD, Marija Zaharova potparolka ministarstva spoljnih poslova Rusije, nije gubila vreme za širenje propagande. Ona je 22.septembra saopštila brže bolje da Rusija neće učestvovati drugom Samitu mira, koji je bio planiran da se održi u novembru mesecu 2024.godine.

25. septembra Lideri grupe G7 i partnerske zemlje usvojili su zajedničku deklaraciju o podršci oporavku i obnovi Ukrajine. Više od 30 zemalja, kao i EU, pristupilo je ovoj deklaraciji.

Oktobar

14. oktobra ratifikacija Ugovora o sveobuhvatnom strateškom partnerstvu između Rusije i Severne Koreje, koji je bio potpisan 19.juna tokom posete Putina Severnoj Koreji. Nakon Putinove posete, ruska vojska je masovna počela koristiti severnokorejske artiljerijske granate.

15. oktobra najviši zvaničnici Južne Koreje i Ukrajine saopštili su da se Severna Koreja pripema za slanje svojih vojnika na front u Ukrajinu. Prema jednoj od verzija oni su trebali čuvati granice Rusije, kako bi više ruskih vojnika moglo učestvovati u borbama u Ukrajini.

23. oktobar održan je Samit BRIKS. Ovaj savez ima mnogo unutrašnjih slabosti, posebno zbog rivalstva Kine i Indije, kao i različitih interesa zemalja članica. Multipolarnost ne mogu graditi zemlje koje su u ratovima, agresijama ili uključene u terorizam kao što je na primer Iran. Ukoliko žele graditi multipolarni svet zemlje trebaju biti društveno, ekonomski i vojno stabilne. Od dana osnivanja BRIKS, nijedna članica ODKB nije pristupila ovome savezu.

Novembar mesec je bio u znaku Predsedničkih Američkih izbora, na kojima je 5.novembra pobeđu odneo Donal Tramp, protiv demokratske kandidatkinje Kamale Haris , pošto je obezbedio 277 elektorskih glasova i postao 47. predsednik SAD-a. Takođe, republikanci su dobili većinu u dva predstavnička doma senatu i

kongresu. Još jednom je SAD pokazala na koji način funkcionise demokratija i kako se na taj način jača država iz godine u godinu. Svi iščekuju 20.januar kada Donald Tramp zvanično stupa na dužnost Predsednika.

Decembar, kraj godine privodi se kraju sa velikim iznenađenjima i nadom za ubrzanim okančanjem rata.

11. decembra Evropski ambasadori su se dogovorili o novom paketu sankcija Rusiji protiv ruske "flote u senci". Ova flota se odnosi na grupu tankera koji se koriste za zaobilaznje međunarodnih sankcija olakšavajući izvoz nafte i naftnih derivata. Ukupan broj ovakvih tankera prelazi 600 , olakšavajući preko 90% ruske prodaje nafte bez pridržavanja ograničenja cene od 60 dolara po barelu.

12. decembra Predsednik SAD Džo Bajden odobrio je 72.paket vojne pomoći Ukrajini. Paket je uključivao dodatne PVO sisteme, artiljeriju, dronove i oklopna vozila.

13. decembra Rusija je izvršila jedan od najvećih napada na energetska infrastrukturu Ukrajine. Tokom ovog napada, lansirano je 93 projektila i skoro 200 dronova.

16. decembra Savet EU usvojio je 15.paket ekonomskih i pojedinačnih sankcija Rusiji. Po prvi put su stroge sankcije EU primenjene na nekoliko kineskih subjekata koji snabdevaju Rusiju komponentama za bespilotne letelice i mikro-elektronske delove.

17. decembra cena akcija ruskog Gazproma pala je na 106 rubalja, što je najniža cena od 2009.godine.

18. decembra po prvi put nakon deset godina, u poseti Ukrajini bila je Ministarka spoljnih poslova Australije Penny Wong. Ukupna pomoć Australije premašuje milijardu dolara, u koju spada skoro 900 miliona dolara za vojnu pomoć.

25. decembra na dan Božića ruska vojska ispalila je preko 184 projektila i dronova gotovo ponovo sve na energetska infrastrukturu u sedam regiona širom Ukrajine. Masovni udari ukazuju nam da Rusija manipuliše oko takozvanog primirja u dane praznika.

31. decembra od 1999.godine navršilo se gotovo 25 godina neprekidne vladavine Vladimira Putina. Tokom ovih 25 godina uspeo je izgraditi diktaturu u Rusiji sa kultom ličnosti. Napao je Gruziju, intervenisao u Siriji, što se nakon sedam godina završilo sa bežanjem Bašar Al Asada u Moskvu. Započeo je rat u Ukrajini. Dopustio gubitak teritorije Nagornog Karabaha i egzodus preko 120.000 Jermena. Od lidera koji je obećavao preporod Rusije Vladimir Putin, prema disidentskim izvorima, ostaće upamćen kao vladar koji je degradirao rusku globalnu moć a samu državu uveo u neizvesnost. Ko zna kako će izgledati Rusija za deset godina?

Godina 2024, nam je ukazala kako izgledaju saveznici koji čvrsto stoje uz Ukrajinu I Izrael, a na primeru Jermenije i Sirije videli smo kako izgleda kada uz vas stoji saveznik Rusija, odnosno Vladimir Putin. Po svemu sudeći nova 2025.godina biće puna novih izazova, ciljeva, balansiranja,a nadamo se i početak mirovnih pregovora između Ukrajine I Rusije.

МА Мирољуб Несторовић

Интернационална полицијска организација, Београд

ДОПРИНОС ВЕРСКИХ ИНСТИТУЦИЈА У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА: ПРИМЕР СРБИЈЕ

Резиме:

Аутор овим радом жели да одговори на витална питања у вези са односом религије и политике, у најширем смислу, односно, утицајем верских заједница и њихових институција на процес евроинтеграција, са посебним освртом на Републику Србију и њен однос са Српском православном црквом. Један од закључака јесте да идеје демократије и саборности по питању духовног и националног идентитета нису у колизији са европским вредностима, као и да сваки народ и свака верска заједница у Европи имају своје место у изградњи заједничких друштвених циљева.

Кључне речи: Европска унија, европске интеграције, религија, Српска Православна Црква

Увод

Европска Унија, као наднационална творевина народа Европе, који су упркос свим културним, језичким и националним барјерама успели да створе једну такву уставну формацију, има заједничку основу у религији, односно у хришћанству. Темељ европског уједињења је, заправо, хришћанско наслеђе које Европа баштини већ више од 2000 година. Покретач настанка ЕУ, поред економских бенефита такве супер државе, је и жеља да се оствари мир на Старом континенту; мир неопходан свету, а самим тим и човеку, што се јасно види из данашњих вести о ратним сукобима у Украјини, на Блиском истоку и шире

Папа Јован Павле II, позивајући се на 2. посланицу Коринћанима (5.18) у апостолском писму објављеном под насловом "Јединство цркве и јединство европског континента", истиче: "Истински мир може постојати само на основу уједињења у ком сваки народ може у слободи и истини бирати путеве сопственог развоја."¹ Позивање Европе, рођене на хришћанским темељима,

¹ John Paul II, *Euntes in Mundum*, у *Хришћанство и европске интеграције*, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 31.

јесте израз бриге о миру међу свим људима. У многим деловима свету мира нема или је он озбиљно угрожен, тако да је потребна стална и усклађена сарадња европског континента са свим народима, како би се осигурао целовит и одрживи мир и спокојан живот, на које свака личност и свака људска заједница имају неповредиво право.

Поред хришћанства, велики утицај на европске народе, а самим тим и на државе, имају и ислам и јудаизам, али и остале религије као што су хиндуизам, будизам, сикизам и друге.² Све наведене поседују изражену идеју коегзистенције и кохезије, са посебним освртом на етику, у својим теолошким разнородним облицима. Не смемо заборавити да идеали Француске револуције имају своју интелектуалну основу у основним елементима хришћанства и његовог социјалног разумевања морала, одговорности и слободе, одакле долазе и прерогативи идеја и праксе парламентарне демократије.

Идеали и циљеви религија и њихових институција, као што су морална одговорност, могу и морају да послуже као основа за изградњу инклузивнијег и толерантнијег друштва. Чување и унапређење ових вредности кроз сарадњу верских институција и политичких организација је неопходно за остварење стабилне и мирне Европе. Идеје хришћанства посебно подстичу активно учешће у друштвеним процесима у борби за правду и равноправност, што подразумева и широку лепезу институција и појединаца чија је основна функција промоција друштва једнаких шанси и норми које покушавају да дезавуишу екстремне идеје настале као интенционо теолошко тумачење стварности, ван контекстуалних оквира.

Простора за сарадњу између религија и европских институција увек има, а неке од њих ћемо на овом месту посебно анализирати.

1. Европска Унија - одређење и историјат

Европска унија је заједница европских држава и има надржавни карактер, настала је 1992. године Мастрихту у Холаднији чином потписивања Уговора о Европској унији. Процес сарадње и интеграције шест европских држава (Немачке, Француске, Италије, Белгије, Холандије и Луксембурга) отпочео је 1951. године.³ Државе чланице су суверене и независне државе и оне

² Види: Гехард, Робертс, *Држава и црква у Европској унији*, Православни богословски факултет, Београд, 2012.

³ Види: *Како, зашто, да ли, када Европска унија?*, Канцеларија за европске интеграције, Београд, 2010, стр. 7-8.

као такве се добровољно удружују и дају део своје суверености како би стекле моћ и искористиле предност коју им даје величина. Другим речима, државе чланице преносе део својих овлашћења која имају у доношењу одлука на заједничке институције које су основале. Овим се доносе одлуке о конкретним питањима од заједничког интереса на демократски начин на нивоу савеза односно ЕУ. Овакав систем је формиран из два система: први, потпуно савезни систем као у Сједињеним Америчким Државама и други, међувладине сарадње који функционише у Уједињеним нацијама. Од оснивања па до данас, ЕУ је успоставила јединствено тржиште роба и услуга са преко 500 милиона грађана који слободно могу да се крећу и живе где год желе у оквирима Уније. ЕУ има сопствену валуту, евро која чини њено тржиште јединственим, а самим тим и ефикаснијим. Треба нагласити и да је ЕУ највећи давалац хуманитарне и развојне помоћи на свету. Поред наведеног, она предњачи у борби против климатских промена и њихових последица; помаже суседним земљама и наставља преговоре о проширењу и гради Заједничку спољну политику која ће допринети ширењу европских вредности у свету. Све ово зависи од могућности доношења делотворних и благовремених одлука као и од њихове ваљане примене.⁴

Настанак Европске уније везује се за говор Винстона Черчила (Winston Churchill) из 1946. године у Цириху и у овом обраћању је указао на чињеницу да је француско-немачка сарадња основна претпоставка европског уједињења. Иначе, сама идеја о европском уједињењу је стара. Многи филозофи и политичари су разматрали ову идеју. Можда највернију идеју ЕУ можемо наћи у идеји Пан-европске уније која датира са почетка двадесетих година XX века, а коју је развио Ричард Николаус вон Куденхове-Калерги (Richard Nikolaus von Coudenhove-Kalergi).⁵

Сарадња Француске и Немачке у производњи угља и челика је омогућила заједничко управљање овим ресурсима и спречила евентуалне сукобе у будућности. Она је била темељ ЕУ који је француски министар спољних послова Робер Шуман (Jean-Baptiste Nicolas Robert Schuman) изнео 9. маја 1950. године. Уговор о Европској заједници за угљ и челик је потписан 18. априла 1951. године, а ступио је на снагу 23. јула 1952. Потписале су га Белгија, Италија, Луксембург, Савезна Република Немачка, Француска и Холандија и то су земље оснивачи ЕУ. Након проширења у мају 2004. године, ЕУ има 25 чланица.

⁴ Види: *Objašnjena Evropska unija: Kako funkcioniše EU*, EU info centar, Beograd, 2015, стр 3-4.

⁵ Види: Benjamin, James Thorpe, *The time and space of Richard Coudenhove-Kalergi's Pan-Europe*, University of Nottingham, Nottingham, 2018.

ЕУ чине три стуба: први стуб су међународне организације, Европска економска заједница и Европска заједница за атомску енергију; други стуб представљају заједничка спољна и безбедносна политика, док трећи стуб чине полицијска и правосудна сарадња у кривичним процесима. Основни задаци ЕУ су одређени у Оснивачком уговору ЕУ, у ком се прецизира да је задатак Заједнице да унапређује складан и уравнотежен привредни развој, трајан и неинфлаторни раст уз поштовање животне средине, висок ниво запослености и социјалне заштите, да подиже ниво и квалитет живота, јача привредну и друштвену повезаност и солидарност међу државама чланицама. Ти задаци се остварују стварањем заједничког тржишта и економске и монетарне уније, као и спровођењем заједничких политика и активности.⁶

Први догађај значајан за ЕУ се десио од 7. до 11. маја 1948. године, јер је у Хагу одржан Европски конгрес са преко хиљаду делегата из европских земаља. На конгресу се дискутовало је о новој форми сарадње у Европи. Том приликом учесници су се договорили да формирају Европску скупштину. Други догађај се одиграо 27. и 28. јануара 1949. године, када је основан Савет Европе. Савет је настао као резултат Конгреса у Хагу и том приликом је одређено да седиште Савета буде у Стразбуру. Затим је уследило потписивање Уговора о оснивању Европске заједнице за угљ и челик 18. април 1951. у Паризу. Овај уговор је ступио на снагу 1952. године и био је орочен на 50 година. Потписивањем уговора 8. април 1965. створени су Европски Савет и Европска Комисија и самим тим је створена Европска заједница. Овај уговор ступио је на снагу 1. јула 1967. године. Први директни избори за Европски парламент који је бројао 410 места одржани су 7.–10. јун 1979. године. У Шенгену је 10. јуна 1990. године потписан уговор, који је имао за циљ да укине границе међу државама чланица Европске заједнице. Европски савет је 9.-10. децембра 1991. године у Маастрихту усвојио уговор о Европској унији. Он се темељи на заједничкој спољној и безбједносној политици, јачој сарадњи у области правде и унутрашњих послова и у креирању јединствене економске и монетарне уније, укључујући и заједничку валуту. Овај уговор је потписан у 7. фебруара 1992. године а ступио на снагу 1. новембра 1993. године. Од 1. јануара 2002. године грађани држава чланица Европске уније које су у еврозони почели су да користе евро као званичну валуту.⁷

⁶ Види: *Како, зашто, да ли, када Европска унија?*, 2010.

⁷ Види: Džombić, Ilija, *Evropska unija-prošlost, sadašnjost, budućnost*, Fondacija Fridrih Ebart, Sarajevo, 2012, стр. 47-55.

2. Европске интеграције - појам и процес

“Да би држава постала чланица ЕУ, она мора да поднесе Европској комисији молбу за чланство, која је праћена захтевом за оценом усклађености правног и економског система те државе у односу на критеријуме из Копенхагена. Молби за чланство претходи закључивање и спровођење Споразума о придруживању као припремна фаза. Након тога, Савет ЕУ тражи мишљење (фр. avis) Комисије, које може бити позитивно или негативно. Ово мишљење није обавезујуће. Савет онда даје препоруку Комисији да започне преговоре о чланству са том државом. У међувремену, Европска комисија израђује преговарачки оквир, који, након анализе у државама чланицама, усваја Савет. Пре отварања преговора спроводи се screening, односно поступак оцене усаглашености законодавства државе кандидата са законодавством ЕУ и дефинисање области које треба ускладити са прописима ЕУ. Проверу усклађености спровode заједно држава кандидат и Европска комисија. Савет ЕУ доноси одлуку о почетку преговора простом већином гласова на конференцији влада држава чланица ЕУ, која се одржава сваке четири године (последња је била 2004. године, а следећа је предвиђена за 2008). Тада се разматрају најважнија стратешка питања у Унији, укључујући и њено проширење. Када конференција закључи да је одређена држава, која је поднела молбу за чланство, спремна да јој се призна статус кандидата, преговори о приступању се покрећу у року од 6 месеци од завршетка међувладине конференције. Преговоре води Председништво ЕУ (које се мења сваких 6 месеци), у име држава чланица, а у сарадњи са Европском комисијом. Пошто се заврше преговори, израђује се Нацрт уговора о приступању између ЕУ и државе кандидата, који морају да одобре Савет и Парламент Европске уније. Након тога се уговор потписује. Да би ступио на снагу, морају га ратификовати државе чланице и држава кандидат. У зависности од уставног уређења државе кандидата, може се спровести и рефереднум, као један од инструмената ратификације. Након завршетка процеса ратификације Уговора о приступању, држава кандидат постаје чланица ЕУ”⁸

Европски Савет је основан у Паризу децембра 1974. године, а први пут се састао у Даблину, марта 1975. године. Његов статус је дефинисан Уговором из Мастрихта и наведено тело чине шефови држава или влада земаља чланица Европске уније, Председник Савета и Председник Европске комисије

⁸ Како, зашто, да ли, када Европска унија?, 2010, стр. 13-14.

Уколико има потребе састанку могу присуствовати и одређени ресорни министри или чланови Европске комисије, зависно од питања о коме се расправља. Функција Европског савета је да дефинише опште политичке правце развоја и приоритете Европске уније. Европски парламент је главна законодавна институција Европске уније, заједно са Саветом Европске уније. Чланови Европског парламента су посланици, који се бирају на 5 година и заступају интересе грађана ЕУ. Институције и одлучивање у Европској унији непосредним изборима сваких пет година, и представљају народе Европске уније. Три су главне функције Европског парламента: расправљање и усвајање закона, заједно са Саветом Европске уније, демократски надзор над европским институцијама, као и расправљање и усвајање буџета Европске уније.

Савет Европске илии Савет министара како се може и другачије назвати, представља владе земаља чланица Европске уније, које делегирају ресорне министре, у зависности од питања о којем се расправља. Функције Савета Европске уније су:

- Финансирање и заједничке политике Европске уније;
- Усвајање закона Европске уније;
- Координација економских политика земаља чланица Европске уније;
- У име Европске уније, потписује међународне споразуме са трећим земљама у различитим областима.
- Заједно са Европским парламентом, одобрава годишње извршење буџета Европске уније;
- Представља главно место сарадње међу државама чланицама на развијању заједничке спољне и безбедносне политике;
- Координација између судова и полиција земаља чланица, у циљу: једнаког третмана свих грађана Европске уније у судовима чланица, граничне контроле, борбе против међународног тероризма и организованог криминала.

Европска комисија је извршно тело Европске уније и као такво једна је од најбитних

њених институција, са мандатом да представља интересе Европске уније као јединствене творевине. Ово тело чине 27 Комесара, из сваке земље чланице по један, и свако од њих има додељен, од стране Председника, један од ресора. Њихов мандат је орочен на 5 година. Главна функција Европске комисије је спровођење политика Европске уније и ту функцију обавља путем четири главне групе активности:

1. предлагање нових закона Европском парламенту и Савету Европске уније, у интересу Европске уније и њених грађана по питањима која не могу бити ефикасно⁹ регулисана у националним државама, или на регионалном или локалном нивоу.
2. спровођење буџета Европске уније и управљање њеним фондовима.
3. спровођење и јачање законитости у сарадњи са Судом правде.
4. представља Европску унију као целину на пољу спољне политике.

3. Улога и значај религије у ЕУ

Европска Унија као наддржавна творевина почива на основним људским правима дефинисаних у Конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, од којих је и право на слободно и неометано исповедање вере. Слободно и неометано исповедање вере је дефинисано у члану 9 који гласи: „1. Свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести; ово право укључује слободу промене вере или уверења и слободу сваког да, било сам или заједно с другима, јавно или приватно, испољава веру или уверење молитвом, подучавањем, обичајима и обредом. 2. Слобода исповедања вере или убеђења сме бити подвргнута само законом прописаним ограничењима неопходним у демократском друштву у интересу јавне безбедности, ради заштите јавног реда, здравља или морала, или ради заштите права и слобода других“.¹⁰ Религија у ЕУ (држава чланица) има своје место и које зависи од државе до државе. Немају све државе чланице ЕУ исте законске норме којима регулишу свој однос према религији, цркви и верским заједницама.

У ЕУ су монотеистичке религије апсолутно доминантне, највише припадника има хришћанство 53%, затим ислам са 17%, јудеизам и будизам са по 1% грађана.

Религија може бити извор инспирације за друштвено и политичко деловање. Многи актери у политичком животу Европе се позивају на религиозне вредности и принципе у својим програмима и аргументацијама. Ово може допринети обликовању јавних политика и законодавства у областима као што су образовање, брачни и породични закони и права мањина. Религија у Европској унији има значајан утицај на друштвени дијалог и међукултурне односе. Разноврсност верских заједница и дијалог између њих може

⁹ Види: Grbić, Vladimir; Antevski, Miroslav i Todić, Dragoljub, *Finansiranje i zajedničke politike Evropske unije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2013, стр. 73-76.

¹⁰ Преузето са: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_srp.

допринети бољем разумевању и поштовању међу различитим групама у друштву, што је важно за изградњу хармоничних и инклузивних заједница у мултикултуралном контексту Европе.

4. Разлике у верским законима међу чланицама ЕУ

У Европи се данас могу приметити три различита правна система која уређују однос између религије и државе. Први је секуларни модел, који подразумева потпуну одвојеност државе и религије, што значи да нити једна страна не интервенише у пословима друге. Француска, Холандија и Словенија су примери земаља у којима је на снази овај модел. Међутим, иако је теоријски примењен, у пракси се показало да овај модел не нуди потпуну одвојеност, као што је случај са Француском где постоји верска настава у државним школама у неким регионима.¹¹

Кооперативни модел је однос у коме су држава и религија одвојене, али постоји сарадња између њих ради општих интереса. Ово је најзаступљенији модел у Европи и свету, а Аустрија, Немачка, Италија и Србија су неки од примера земаља које га примењују.

На крају, постоји модел *државне религије*, где је једна деноминација фаворизована у односу на остале. Примери оваквог односа се могу наћи у Великој Британији, Грчкој и Кипру.

На основу ових система, државе развијају своје односе са црквама и верским заједницама у својим границама. Законске норме које регулишу однос религије и државе су различите и формиране су на основу верске праксе грађана у свакој држави посебно.

У Србији, однос између државе и цркава је регулисан по кооперативном моделу законом из 2006. године.¹² Овај закон утврђује појам Традиционалне цркве и верских заједница као субјекте верске слободе. Според члана 10 овог закона, традиционалне цркве укључују: Српску Православну Цркву, Римокатоличку Цркву, Словачку Евангеличку Цркву а. в, Реформатску Хришћанску Цркву и Евангеличку Хришћанску Цркву а. в. Исто тако, традиционалне верске заједнице укључују Исламску као и Јеврејску верску заједницу.¹³ Овим законом је предвиђен и регистар цркава и верских заједница које не спадају у традиционалне, као и детаљан поступак њихове регистрације.

¹¹ Види: *Хришћанство и европске интеграције*, Хришћански културни центар, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2010, стр. 53-55.

¹² Преузео са: <https://www.ver.gov.rs/DRead/Upload/Dokumenti/ZakonOCrkva-malVerskimZajednicama.pdf>.

¹³ Исто.

5. Улога и Значај Српске Православне Цркве у Европским интеграцијама Р. Србије

Историјски значај Српске православне цркве (СПЦ) непрекидно је потврђиван кроз токове времена, с обзиром на њену улогу као носиоца целовитости идентитета Срба и Србије. Од саме своје самосталности 1219. године, СПЦ је, преко идеје Светосавља као оригиналног израза православне вере, била задужена за пренос и одржавање језичког, педагошког, културног и духовног идентитета српског народа. Ово је посебно дошло до изражаја у време турске окупације, када је СПЦ била не само верска институција, већ и административна и државна. Током овог периода, велику улогу играла је и у историјском догађају познатом као Велика сеоба Срба 1690. године, када је СПЦ помогла у осигуравању елементарних права и повластица за српски народ који се нашао у јужним деловима Аустро-угарске монархије.

Након ослобођења од турске власти и стицања државне самосталности 1878. године, СПЦ је наставила да игра кључну улогу у савременој историји Србије. Током овог периода, црква је запажено допринела у обликовању душевног и духовног живота народа, чиме је стекла велики углед и поверење.

Српска Православна Црква (СПЦ) представља неизоставан део српског друштва и културне баштине, а њена улога у процесу Европских интеграција Републике Србије је несумњиво значајна. Као важан друштвени актер, Црква има изузетан утицај на обликовање јавног мишљења и културног идентитета народа, а такође игра и кључну улогу у процесу изградње и развоја демократског друштва и стабилне државе.

У том контексту, СПЦ је позната по својој активној улози у дијалогу са влашћу и другим друштвеним институцијама, као и у промоцији вредности као што су толеранција, међусобно поштовање и солидарност. Кроз своје многобројне иницијативе и активности, Црква подстиче образовне и културне пројекте који доприносе изградњи модерне и отворене српске друштвене структуре, спремне за интеграцију у Европу.

Истовремено, СПЦ представља важан фактор у споју традиције и модернизације, промовишући укључивост и приступачност свих група у друштву. На тај начин, Црква игра значајну улогу у стварању услова за усаглашавање са европским стандардима и вредностима, што је од суштинског значаја за успешно учешће Републике Србије у процесу Европских интеграција.

6. Став СПЦ према европским интеграцијама - Допринос СПЦ у друштвеним, културним и политичким процесима у вези са ЕУ и другим релевантним организацијама

Још од времена пада режима Слободана Милошевића и доласка на власт Владе премијера Зорана Ђинђића, почетком две хиљадитих, у Србији су европске интеграције најбитније, а у исто време и најосетљивије политичко питање. О њему смо могли да чујемо различите ставове, од прихватања по сваку цену да Србија мора да буде чланица ЕУ, до апсолутног одбијања било каквих евроинтеграција. Једни својим ставом ову тему потпуно банализују тврдећи да ће Србија уласком у ЕУ добити неког ко ће о њој апсолутно бринути, док су други говорили да ће Србија изгубити своју државност, а самим тим и своји национални и политички идентитет. Ово нас недвосмислено доводи до закључка да је проблем евроинтеграција у Србији вишедимензионалан, док је најважнија димензија политичка, која се највише и мењала, јер су главни политички актери постигли договор да је приступ Србије Европској унији главни политички циљ нашег друштва. Овим друштвеним консензусом политички проблем је разрешен и стављен *ad acta*. Постоје минорни покрети, политичке и одређене парацрквене организације које су против уласка Србије у друштво европских народа. Питање које се поставља је: да ли су верујући људи у Србији евроскептици? Одговор на ово питање може доста да одреди будуће место и улогу СПЦ у нашем друштву. Потврдан одговор на ово питање био би стереотип у разумевању наше теме који није редак у јавности, што би значило да је СПЦ конзервативна национална/националистичка институција која се по правилу противи евроинтеграцијама, било да то изричито показује или не.

Самим тим, можемо закључити да они људи који су верујући су против евроинтеграција. Овај стереотип треба превазићи, јер Црква никада није била монолитна, нити је тежила ка монолитности, нарочито не у политичким ставовима. Она је и данас, сем ретких изузетака, опрезна и у политичким стварима дајући ту одлуку на савести грађана, било да су они верујући или атеисти. Исти такав стереотип је да су верујући људи антиевропски расположени, ако не и огорчени противници евроинтеграција. Међутим, многа новија истраживања показују да више не постоји тако јасна и одређена веза између испитаника који се изјашњавају као верујући и политичких идеја и партија које подржавају. Поткрепићу ову тврдњу резултатима пројекта „Истраживање религиозности грађана Србије и њиховог става према процесу европских евроинтеграција“, који су реализовали Центар за

европске студије из Брисела, Фондација Конрад Аденауер и Хришћански културни центар 2010. године. Ограничићу се на два постављена питања и то:

1. На питање да ли испитаник жели да се Србија прикључи Европској унији репрезентативни узорак од 1504 испитаника, од којих је 1493 одговорило на питање, њих 57,7% се изјаснило позитивно, а 24,5% негативно. Од тога су се православни позитивно изјаснили у 49,9%, а негативно 31,6% (Младеновић, 2010, стр. 250).

2. На питање да ли испитаник сматра да прихвата модерне секуларне вредности (демократију, либерализам, капитализам, равноправност полова, поштовање људских права, грађанско друштво) репрезентативни узорак од 1219 испитаника од којих је 1213 одговорило на питање, 52,6% Саборност 9 (2015) 121 је одговорило позитивно, 9,2% негативно, а са 'нисам размишљао о томе' 34,4%.'¹⁴. У одговору на ово питање немамо диференцирање према религији и конфесији. Не може се, дакле, стереотипно и механички повезивати практиковање вере и подржавање претежно националистичких или десничарских политичких опција. Реалност је другачија и то из још једног важног разлога кога су сведоци сви они укључени у пастирски или у катихетски рад Цркве. Након пада комунизма почиње да се мења структура верујућих људи; вера интезивно постаје урбани феномен, те се самим тим мења и структура верујућих, ниво образовања, године старости... На основу овога можемо говорити о једном респектабилном проценту, урбаној, млађој, образованијој и европски оријентисаној популацији верника која се никако не могу уклапати у поменуте стереотипе. Затим, реалност европских друштава која се посматра очима хришћанства не изгледа баш најбоље.

Неретко се у литератури време и друштво у коме живимо означава као постхришћанско. Са друге стране социолози религије говоре о повратку религије у сферу јавног (Public Theology). Међутим, овде није само хришћанство жртва духа индивидуализма и постмодерности, већ су то и неке од главних вредности европских друштава, а пре свега то је демократија. Под демократијом подразумевамо самосвесног и зрелог грађанина који учествује у изградњи бољег друштва, јер он у егзистенцији тог друштва види истинитост сопственог начина постојања. Те две неодвојиве реалности су полазна тачка, како хришћанства тако и демократије. Свака врста самодовољности је покретач урушавања хришћанства које то карактерише као грех, али и урушавања демократије. Овим примером се може

¹⁴ Крстић, Зоран, Црква и европске интеграције, Саборност, Бр. 9, 2015.

илустровати чињеница да проблеми европских цркава нису одвојени, нити независни од друштвених проблема. Решења за овај феномен постоји тако што је потребно веће ангажовање свих, а не искључењем било које друштвене групе, при чему мислим на хришћане и на наш теолошки начин виђења реалности.

Након свега реченог се поставља питање: да ли ће Православна црква нешто добити или изгубити уласком наше земље у ЕУ? Одговор је у савременим модалитетима трајног односа Цркве и света. У Делима апостолским наилазимо на познату визију апостола Павла после које он доноси и преноси Јеванђеље у Европу: И Павлу се показа виђење ноћу: беше неки човек Македонац, који стајаше и мољаше га говорећи: Пређи у Македонију и помози нам (Дел. 16, 9). Ово би требало да буде вапај те нове Европе — помози нам. Да њен секуларизовани део схвати да је сувише времена провео у вредносној изолацији, ослањајући се искључиво на себе и свој разум, а хришћански да престане да гледа у прошлост и прижељкује политичку моћ. То је помоћ коју очекујемо од Бога¹⁵.

Закључак

Идеја настанка ЕУ у својој бити има мир као одредницу и смер ка економском напретку и сигурнијој будућности целог континента. Мир као појам несумљиво има своју основу у религији, а самим тим и у хришћанству. ЕУ се темељи на хришћанској култури свих народа Старог континента који имају једини основ који се налази у традицији која их међусобно повезије. Та традиција и духовни идентитет оличен у хришћанству које им даје могућност за њихов суживот, као и напредак упркос сталним и крвавим сукобима који су се кроз историју дешавали на тлу европског континента. Оно што би свакако требало истаћи то је, да су Европа и хришћанство блиско повезани историјом, духовношћу и културом. Европа је домовина хришћанства. У прилог томе говори нам и податак да је Роберт Шуман (Robert Schumann), један од оснивача ЕУ, могао бити проглашен за блаженог од стране Римокатоличке цркве. Према речима бискупа Антона Стреса, Римокатоличка црква је подржавала развој међународних институција које су настале у Европи, попут ЕУ, Савета Европе, Конференција за безбедност и сарадњу у

¹⁵ Преузето са: [https://docplayer.gr/62408621-Zoran-krstitsh-1-uni-](https://docplayer.gr/62408621-Zoran-krstitsh-1-uni-vezitet-u-beogradu-pravoslavni-bogoslovski-fakultet-beograd-crkva-i-evropske-integracije.html)

[vezitet-u-beogradu-pravoslavni-bogoslovski-fakultet-beograd-crkva-i-evropske-integracije.html](https://docplayer.gr/62408621-Zoran-krstitsh-1-uni-vezitet-u-beogradu-pravoslavni-bogoslovski-fakultet-beograd-crkva-i-evropske-integracije.html).

Европи и других. Римокатоличка црква је узимала учешћа у раду свих европских институција, јер уједињење Европе она схвата као заштиту, а не као брисање националних и културних идентитета народа Европе. Евроинтеграције су могуће само ако народи сачувају своју слободу, територију која му припада и духовни и културни идентитет. Римокатоличка црква иде у корак са европским интеграцијама и сама оснивала своје европске институције попут Европско веће бискупске конференције Европе, Комисија бискупских конференција Европске уније.¹⁶

Такође треба напоменути да ЕУ недвосмислено почива на темељима хришћанства је и сам настанак заставе ЕУ. Наиме, Европска застави састоји се од 12 жутих петокраких звездица поређаних у круг на азурноплавом пољу. Оваква застави 1985. године усвојена од стране Европска економске заједнице. Ову заставу је дизајнирао Арсен Хеиц (Arsène Heitz) који је 1987. године изјавио је за овакав дизајн добио инспирацију из његове вере. Он је изјавио како 12 звезда представља 12 златних звезда које се приказују на иконама Девике Марије, где је њена глава окружена ореолом од 12 златних звездица. У овој изјави је напоменуо да је усвајање ове заставе на 8. децембра 1955. године се пало на Богородичин празник Благовести.¹⁷

¹⁶ Види: *Хришћанство и европске интеграције*, 2010, стр. 35-42.

¹⁷ Преузето са: <https://povijest.hr/drustvo/politika/europska-zastava/>

Библиографија:

Benjamin, James Thorpe, *The time and space of Richard Coudenhove-Kalergi's Pan-Europe*, University of Nottingham, Nottingham, 2018.

Grbić, Vladimir; Antevski, Miroslav i Todić, Dragoljub, *Finansiranje i zajedničke politike Evropske unije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2013.

Гехард, Робертс, *Држава и црква у Европској унији*, Православни богословски факултет, Београд, 2012.

Хришћанство и европске интеграције, Хришћански културни центар, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2010.

John Paul II, *Euntes in Mundum*, у *Хришћанство и европске интеграције*, *Хришћански културни центар*, Београд, 2010.

Објашњена Европска унија: Како функционише ЕУ, ЕУ info центар, Београд, 2015.

Како, зашто, да ли, када Европска унија?, Канцеларија за европске интеграције, Београд, 2010.

Крстић, Зоран, *Црква и европске интеграције*, Саборност, Бр. 9, 2015.

Džombić, Ilija, *Evropska unija-prošlost, sadašnjost, budućnost*, Fondacija Fridrih Ebart, Sarajevo, 2012.

Интернет:

https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_srp.

<https://povijest.hr/drustvo/politika/europska-zastava/>

<https://www.ver.gov.rs/DRead/Upload/Dokumenti/ZakonOCrkva-malVerskimZajednicama.pdf>.

<https://docplayer.gr/62408621-Zoran-krstitsh-1-univerzitet-u-beogradu-pravoslavni-bogoslovski-fakultet-beograd-crkva-i-evropske-integracije.html>.

Summary:

The author of this work aim to address vital questions regarding the relationship between religion and politics in the broadest sense, particularly focusing on the influence of religious communities and their institutions on the process of Euro-integration, with a specific emphasis on the Republic of Serbia and its relationship with the Serbian Orthodox Church. One of the conclusions drawn is that the ideas of democracy and concordance regarding spiritual and national identity are not in conflict with European values, and that every nation and religious community in Europe has its place in building common societal goals.

Keywords: European Union, European integration, religion, Serbian Orthodox Church

SPECIFIČNOSTI RADNJI UVIĐAJA I VJEŠTAČENJA U SLUČAJU SAOBRAĆAJNE NEZGODE

Apstrakt: U radu je korišten uporedni metod za analizu prekršajnog i krivičnog postupka u Bosni i Hercegovinii. U zaključnim razmatranjima iznijeti su propusti koji dovode do parnica i vještačenja, kao i određena rješenja i preporuke za prevazilaženje iznijetih problema sa radnjama uviđaja i vještačenja.

Ključne riječi: vozilo, radnje uviđaja , prekršajni postupak, krivični postupak, parnični postupak.

U V O D

Saobraćajne nezgode nastaju kao posledica protivpravnog ponašanja učesnika u saobraćaju a u takvim situacijama logičan slijed događaja je sudski proces.

Sudski proces treba da je efikasan i da na argumentovan i na materijalnim dokazima zasnovan način utvrdi uslove pod kojim je nastala saobraćajna nezgoda i propuste koji su doprinijeli nastanku saobraćajne nezgode a to će postići ako ima kvalitetno i stručno urađen uviđaj saobraćajne nezgode.

UVIĐAJ SAOBRAĆAJNE NEZGODE

Kvalitetno urađen uviđaj saobraćajne nezgode je osnova da sudski proces , koji sledi nakon saobraćajne nezgode , bude efikasan i brz i da isti utvrdi koji su propusti doprineli nastanku opasne situacije, koji su postupci mogli doprinijeti izbjegavanju nezgode i kolike su posledice saobraćajne nezgode

Uviđaj se može definisati kao dokazna radnja, koja se preduzima neposrednim čulnim opažanjem određenih predmeta, mesta ili lica. Uviđaj se sprovodi od strane postupajućeg sudije a izuzetno, ako ne postoji prijedlog, uviđaj se može sprovoditi i po službenoj dužnosti.

Uviđaj sprovodi sudija koji rukovodi postupkom uviđaja. Pored sudija, uviđaj mogu još da vrše i organi uprave, što jasno govori da se poslovi uviđaja od strane suda mogu delegirati i drugim organima. Konkretno, kod saobraćajnih nezgoda, uviđaj vrši saobraćajna policija, koja prvo izlazi na lice mesta kad se nesreća dogodi. . Uviđaju prema potrebi može prisustvovati i vještak koji odmah može davati svoje stručno mišljenje u vezi sa nekim značajnim činjenicama. Nakon saobraćajne nezgode neophodno je da uviđajna ekipa brzo dođe na lice mjesta i stvori uslove da se zatečeno stanje zadrži, počne sa sačinjavanjem uviđajne dokumentacije koja se prosleđuje sudu.

Uviđajna dokumentacija za saobraćajnu nezgodu sačinjava se shodno zakonskoj regulativi, pravilnicima i uputstvima koji su mjerodavni za sačinjavanjem navedene dokumentacije.

Uviđajna ekipa, ako su se stekli zakonski uslovi, obavještava tužioca o predmetnoj saobraćajnoj nezgodi i na osnovu njegovih instrukcija nastavlja sa radom na terenu.

Često se događa da prije uviđajne ekipe na lice mjesta stigne policijska ekipa koja obezbjeđuje lice mjesta i brine da se vjerno prikaže stanje nasalo saobraćajnom nezgodom i sa bitnim podacima upoznaje uviđajnu ekipu i pomaže istoj u daljem radu.

1. Zapisnik o uviđaju saobraćajne nezgode

Zapisnik o uviđaju saobraćajne nezgode je najznačajni dokumenat uviđajne dokumentacije i isti se prosleđuje sudu i čini osnovu sudskog spora pa iz tih razloga isti se mora raditi po pravilima stuke i naročito pažnjom o unijetim podacima. . Svaka nejasnoća ili greška u zapisniku o saobraćajnoj nezgodi stvaraju velike probleme u radu vještaka a samim tim i suda.

Zapisnik o uviđaju često ima oblik formulara i potrebo je da se pažljivo i tačno unesu traženi podaci jer ti podaci su značajni za vještačenja i postupanja suda.

U Zapisnik o uviđaju (u daljem tekstu Zapisnik) unosi se broj Zapisnika i datumi izrade Zapisnika kao i datum nastanka saobraćajne nezgode i vrijeme nastanka iste. Posebno je bitno navesti tačno vrijeme nastanka saobraćajne nezgode kao i vrijeme završetka uviđaja.

Globalni pozicioni sistem (GPS) sa kordinatama X i Y je sledeći bitan podatak i isti je značajan za sudski postupak jer na osnovu ovih podataka vještaci mogu definisati mjesto saobraćajne nezgode i uz ostale podatke iz Zapisnika i sudskog spisa može se vršiti rekonstrukcija saobraćajne nezgode, ako se ukaže potreba za istim. Iz navedenih razloga upisivanje koordinata GPS mora biti urađeno sa

maksimalnom pažnjom i tačnošću.

Nakon definisanja mjesta saobraćajne nezgode pristupa se identifikaciji učesnika u saobraćajnoj nezgodi a pod tim mislim:

- Identifikacija vozila podrazumjeva da se iz Potvrde o registraciji preuzmu podaci o vozilu i vlasniku navedenog vozila kao i pripadajuća polisa o obaveznom osiguranju vozila . Prilikom evidentiranja podatak obratiti pažnju na sve podatke i rokove važenja dokumenata i određene podatke provjeriti na vozilu (registarske oznake , idetifikacion broj vozila (broj šasiije) nalepnicu o roku važenja registracije vozila)

- Idetifikacija lica koje je upravljalo vozilom sa svim podcima o istom kao i podatak o vozačkoj dozvoli

- Sledeći korak u u idetifikaciji vozača vozila koji su učestvovali u saobraćajnoj nezgodi je definisanje njihovog psiho fizičkog stanja (mjerenje koncetracije alkohola u krvi vozača kao i prisustvo opojnih droga ili psihoaktivnih lijekova u organizmu .

- Kada se završi idetifikacija vozila i lica koji su učestvovali u saobraćajnoj nezgodi treba konstatovati da li ima i lica i vozila koja se ne mogu identifikovati (NN učesnici)

Sledeća stavka u Zapisniku je definisanje vremenskih prilika u vrijeme vršenja uviđaja ali ako su vremenske prilike u vrijeme saobraćajne nezgode bile različite od onih kad se sačinjava zapisnik to treba naglasiti (ljetnji pljusak) .

Ako se zapisnik radi noću treba definisti da li je mjesto saobraćajne nezgode osvijetljeno i kako je osvijetljeno (ulična rasveta , reklamnim panoima rasvjetom prodavnica ,ugostiteljskih objekata , benzinskih pumpi ..)

Može se dogoditi da je rasvjeta oštećena u samoj saobraćajnoj nezgodi ali je prije iste bila ispravna pa u takvoj situaciji to treba navesti u Zapisniku.

Vrsta ,stanje i oštećenja kolovoza zanačajno utiču na nastanak saobraćajne nezgode pa iz tih razloga u Zapisniku treba tačno navesti podatak o kolovozu.

Oštećanja na vozilima

Posledica saobraćajne nezgode je i oštećenje vozila pa ovom oblliku oštećenja treba posvetiti značajnu pažnju jer ovi podaci o oštećenju vozila i njihovo dobro i kvalitetno evidentiranje je dobra ulazna informacija za rad viještaka .

U obrazcu Zapisnika navede se vidljiva oštećenja dijelova i sklopova Prilikom ovog nabiranja razdvojiti koji su dijelovi oštećeni prilikom samog kontakta vozila

učesnika u saobraćajnoj nezgodi a koji su nastali na drugi nači a to može biti : od kontakta vozila sa objektima kraj puta ,saobraćajnim znakovima ,branicima ,prilikom sletanja s puta ,prilikom izvlačenja vozila i pripremanje za prevoz sa vozilima za prevoz havarisanih vozila.

Ovako razdvojena oštećenja pomažu vještacima da pravilno zaključie kako je tekao sam tok saobraćajne nezgode.

Evidentiranje ovih oštećenja treba da bude praćeno odgovarajućim brojem fotografija koje potvrđuju ta oštećenja

Ovako opisana i prikazana oštećenja na vozilima su dobra podloga za izradu Zapisnika o oštećenju vozila koji sačinjava osiguravajuće društvo a taj zapisnik je osnov za naplatu štete u saobraćajnoj nezgodi uz predkodno proglašenje pravosnažnom prsudom Suda da je drugi učesnik kriv za nastalu štetu u predmetnoj saobraćajnoj nezgodi

Opis događaja je sledeći korak u izradi Zapisnika i u tom opisu događaja hronološki se opisuje nastanak saobraćajne nezgode , opisuje položaj vozila , uzimaju izjave od učesnika u saobraćajnoj nezgodi i njihovo stanje i opisuju radnje koje su obavljene u sklopu ovog Zapisnika na licu mesta (fotografisanje,fiksiranje tragova,skiciranje)

. U opisnom dijelu događaja navode se i podaci koji su značajni za vještaka i sud a to mogu biti :

- opis aktiviranih vazdušnih jastuka (specifičan prah u vozilu i miris)
- Da li je rotaciono svijetlo traktora radilo prilikom dolaska uvđajne ekipe i izvrši provjera ukljućenjem istog.
- Opis stvari nađeni u vozilu i identifikacija istih

Fotografisanje

Fotografisanje je jedan od najobjektivnih način fiksiranja tragova .Fotografija je dokumenat koji sveobuhvatno prikazuje prostor koji je optički vidljiv i nevrši selekciju da li je nešto bitno ili nebitno a to je dobar ulazni podatak za vještaka.

Fotografisanje saobraćajne nezgode sprovodi se tako što se slika širi izgled mjesta saobraćajne nezgode ,iz oba pravca , a zatim se vrši bliže slikanje mjesta .Prilikom fotografisanja vozila treba voditi računa o redosledu i metodologiju fotografisanja da bi iste bile svrsishodne i funkcionalne .

Prva fotografija treba da prikaže opšti izgled i stanje vozila .Ona prikazuje prednji dio vozila i lijevu stranu vozila , druga desni dio vozila i zadnji dio vozila , treća prednji dio vozila i

četvrta zadnji dio vozila .

Sledeće fotografija su fotografije koje služe za identifikaciju vozila tačnije prikazuju bliži izgled identifikacione pločice.

Za procijenu stanja vozila prije saobraćajne nezgode bitan faktor je i broj pređenih kilometara pa je neophodno fotografisati brojčanik pređenog puta ,

Nakon ovih fotografija veši se fotografisanje oštećenih delova vozila , prvo opšti izgled , a zatim detalj u krupnom planu .

Pri vizuelnom prgledu treba detaljno analizirati lomove vitalnih dijelova vozila njegovih sistema (kočioni , upravljački ,vješanje i sl) i strukturu lomova fotografisati u krupnom planu .

Delovi vozila koji nisu direktno učestvovali u kontaktu vozila obavezno se slikaju jer ti delovi daju neosporne podatke o opoštem stanju vozila prije saobraćajne nezgode .

Fotografije imaju značaj sa dva aspekta i to :

- DOKUMENTACIONI i
- MIJERNI

Dokumentacioni značaj fotografije daje :

- izgled fotografisanog objekta
- postojanje (nepostojanje) oštećenja i tragova istih
- podršku zapisnicima i skicama
- dokaz da predmet potiče sa lica mjesta

Mijerni značaj fotografije karakteriše se sledećim :

- koristi se za određivanje značajnih dimenzija vozila ili lica mjesta
- daje mogućnost da se pomoću mjerne trake odredi mjesto kontakta vozila i slično

• upoređivanje poznatih dimenzija i stvarnih na vozilu nakon saobraćajne nezgode

• na osnovu njih može se odrediti doprinos pojedinih učesnika u saobraćajnoj nezgodi

Sve fotografije moraju biti dobro identifikovane to jest adekvatno obeležene :

- rednim brojem
- datumom snimanja
- časom snimanja
- na koje se vozilo odnosi
- na koji se štetni događaj odnosi
- broj predmeta
- odgovarajućim pečatom i potpisom

Fiksiranje tragova

Zapisnikom treba da budu evidentirani tragovi koji su zatečeni na licu mjesta i isti da se fiksiraju (obilježe brojevima) a položaj istih da se evidentira na skici lica mjesta .Ovako definisani tragovi i uz to i fotografisani su dobra podloga za izradu zapisnika o vještačenju i davanju mišljenja vještaka Ako se ukaže potreba , neke tragove treba izuzeti pa se ta operacija mora raditi sa povećanom pažnjom.

Skica lica mjesta

Skica je grafički prikaz zatečenog stanja na licu mjesta a nastala je slobodnoručnim i jednostavnim prikazom saobraćajne nezgode.U skicu se unosi sve što je mjereno i kako je mjereno

Skica je sastavni dio Zapisnika i obavezno se dostavlja sudu pa samim tim dokazuje koliko je značajna za dalji tok sudskog postupka ,

Skica je značajna za vještačenja saobraćajne nezgode i propusti u izradi iste stvaraju problem za rad vještaka .

Situacioni plan lica mjesta

Situacioni plan je crtež u razmjeri i koji je urađen tako da veoma korektno prikazuje zatečeno stanje na licu mjesta. Činjenica da je urađen u razmjeri daje mu na značaju jer vjerno definiše zatečeno stanje i na najjednostavniji način prikazuje geometriju lica mjesta i međusobni položaj vozila ,tragova i predmeta saobraćajne nezgode.

1. Tehnički pregledi:

- Redovni tehnički pregled vozila i
- Vanredni tehnički pregled vozila

Kod utvrđivanja tehničke ispravnosti vozila u krivičnom i prekršajnom postupku kao dokazno sredstvo koristi se vanredni tehnički

Vanredni tehnički pregled sastoji se iz:

- identifikacije vozila
- vizuelnog pregleda
- pregleda uz korišćenje uređaja i opreme u stanici

Identifikacija vozila

Identifikacija vozila je postupak pri kom se vrši upoređivanje broja šasijske, broja motora i registarske oznake na vozilu i u pratećoj dokumentaciji .

Vizuelni pregled vozila

- karoserije vozila
- pneumatika
- staklenih površina
- boje vozila

Pneumatici su značajni elementi bezbjednosti vozila pa pri vanrednom tehničkom pregledu isti se detaljno pregledaju i eventualna zapažanja koja mogu doprineti rješavanju predmetne saobraćajne nezgode obavezno se unose u zapisnik službenog lica uz odgovarajući broj fotografija.

Staklene površine se pregledaju naročito zbog oštećenja i analize tih oštećenja sa aspekta njihovog nastanka po obimu i vremenu se evidentiraju .

Analiza boje se vrši upoređivanjem boje na vozilu i u dokumentaciji kao i kompletnosti iste po cijeloj površini vozila . eventualna odstupanja se evidentiraju .

Pregled uz korišćenje uređaja i opreme u stanici tehničkog pregleda sprovodi se po dijagramu toka koji je definisan članom 23 pravilnika . Mjerni podaci dobijeni pri ovim aktivnostima su predmet daljih analiza

Vanredni tehnički pregled koji se vrši nakon saobraćajne nezgode i služiće u daljem sudskom postupku (krivičnom ili prekršajnom) ne može se obavljati na način kako je do sada predviđeno jer dosadašnji postupak daje završnu ocijenu o tehničkoj ispravnosti vozila (ispravno ili neispravno) i uslovljen je vremenom završetka shodno važećem normativu vremena za obavljanje tehničkog pregleda .

Vanredni tehnički pregled vozila koji se vrši nakon saobraćajne nezgode i služiće u daljem sudskom postupku (krivičnom ili prekršajnom) treba da se radi po posebnoj proceduri i na način da može poslužiti u sudskim postupcima i uz mišljenje odgovarajućih vještaka dati svoj doprinos da se kvalitetno okonča sudski postupak.

O angažovanju sudskih vještaka odlučuje Sud odgovarajućim riješenjem ili naredbom.

2. Sudsko vještačenje

Vanredni tehnički pregled i Zapisnika o vanrednom tehničkom pregledu uz stručna mišljenja voditelja tehničkog pregleda i kontrolora daju mogućnost da se po Naredbi suda pristupi vještačenju vozila na određene okolnosti. Ovakvim pristupom stvaraju se uslovi da se sudsko vještačenje obavi kvalitetno i stručno a takva vještačenja daju dobru podlogu za donošenje kvalitetne presude .

Pored redovnog Zapisnika o vanrednom tehničkom pregledu ovakva stručna mišljenja daju mogućnost da se po naredbi suda pristupi vještačenju vozila na određene okolnosti

Zakonom o krivičnom postupku RS (u daljem tekstu ZKP RS) definisano je kad se određuje vještačenje a to je kada za utvrđivanje ili ocjenu neke važne činjenice treba pribaviti nalaz i mišljenje lica koja raspolažu potrebnim stručnim znanjem .

Da bi pristupio vještačeju vještak treba da ima Naredbu o vještačenju a istu izdaje tužilac ili sud sa preciznom definicijom činjenica u pogledu kojih se vrši vještačenje .

Dužnost vještaka koga odredi tužilac ili sud je da dostavi izvještaj koji sadrži sledeće :

- dokaze koje je pregledao
- obavljene testove
- nalaz i mišljenje do kog je došao i dr.

Postupkom vještačenja rukovodi organ koji je naredio vještačenja. Prije početka vještačenja pozvaće se vještak da predmet pažljivo razmotri i posebno će se upozoriti da je lažno vještačenje krivično djelo.

Vještačenja se obavljaju po Naredbi o vještačenju i često predmetno vozilo nije dostupno vještaku pa on svoj nalaz sačinjava na osnovu dokumentacije iz spisa .

Zaključak

Kvalitetno urađen uviđaj saobraćajne nezgode je osnova da sudski proces ,koji sledi nakon saobraćajne nezgode.

Zapisnik o uviđaju saobraćajne nezgode je najznačajni dokumenat uviđajne dokumentacije i isti se prosleđuje sudu i čini osnovu sudskog spora.

Vještačenje predstavlja proces u kom se traži ekspertiza, stručni pregled, odnosno ispitivanje koje vrši vještak kao ekspert za datu oblast. Vještačenje je kreativna aktivnost zarad utvrđivanja činjenica uz korišćenje naučnih i tehničkih dostignuća koja se primenjuju u skladu sa važećim pravilima struke i propisa, uz uvažavanje iskustava i na osnovu sposobnosti uočavanja i utvrđivanja značajnih tragova.

Vještaci mašinske i saobraćajne struke analizira saobraćajne nesreće, rekonstruišu tok odvijanja saobraćajne nesreće i to po karakterističnim fazama. Oni to čini na osnovu raspoloživih spisa, uviđajne dokumentacije, izvještaja o vanrednom tehničkom pregledu, izjava svjedoka i tome slično. Vještaci mogu vještačiti i određeni dio same nesreće, kao što je na primer brzina kretanja vozila, analiza učesnika u nesreći, samog mjesta nastanka nesreće, utvrđivanje tehničke ispravnosti vozila, utvrđivanje da li je tehnička neispravnost vozila uzrokovala nesreću, posljedice nesreće i druge moguće elemente nesreće.

Sam zahtjev za vještačenje određuje obim i cilj rekonstrukcije nesreće koja je predmet vještačenja. Vještak može, shodno tome da izabere metod postupka koji bi mu omogućio da pouzdano formira argumente i odgovore na pitanja vještačenja. Za to su vještaku potrebni polazni elementi kao činjenice predmeta vještačenja.

Vještačenje rezultira nalazom i mišljenjem, koji moraju da budu istiniti, jasni, nedvosmisleni i saglasni zadatku vještačenja. Vještak je u obavezi da čuva tajnu i ne daje podatke i obavještenja o činjenicama koje je saznao tokom vještačenja. Kod saobraćajnih nesreća, danas se mogu koristiti i savremene metode kompjuterskih simulacija.

KORIŠĆENI IZVORI I LITERATURA

1. Antonović, R; Cvijetić, Z. (2018) „Tehnička ispravnost motornih vozila kao element bezbednosti u saobraćaju“ Koridori Srbije – međunarodni i društveno – ekonomski značaj, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti i Internacionalni Univerzitet u Travniku, Velika Plana;
2. Cvijetić, Z; Antonović, R. (2022) „Parnični postupak naknade štete nastale usljed oštećenja motornog vozila“, Aktuelna pitanja iz oblasti građanskog prava u Bosni i Hercegovini, Udruženje sudija Republike Srpske.
3. Delić, N; Bajović, V. (2018) Priručnik za prekršajno pravo, Službeni glasnik RS;
4. Kovačić, A. (1991) „Vještak i vještačenja u prekršajnom postupku“, Vještak br. 8/2, Zagreb;
5. Pešić, D; Antić, B. (2020) Bezbednost saobraćaja – procena štete, Pekograf, Zemun;
6. Posavac, V; Ružić, D. (2000) „Identifikacija drumskih motornih vozila sa posebnim osvrtom na putničke automobile“ Vještak, broj 1/2 , Banja Luka.
7. Radosavljević, D. (2012) „Saobraćajno – tehničko veštačenje, veštak i stručni savetnik kroz novi Zakon o krivičnom postupku u Republici Srbiji“, Analiza složenih saobraćajnih nezgoda i prevare u osiguranju, Zlatibor;
8. Tošić, N; Antonović, R. (2019) „Saobraćaj kao bezbednosni rizik na području Jugoistočne Evrope“, Savremeni trendovi u razvoju saobraćaja i bezbednosti regiona Jugoistočne Evrope, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Niš;
9. Vujanić, M; Lipovac, K; Vučen; N; Sređić, Z; Talijan, D; Cvijan, M; Selman, S. (2000) Priručnik za saobraćajno – tehničko vještačenje i procjena štete na vozilima, Modul, Banja Luka;
10. Zakon o prekršajima („Službeni glasnik RS“ broj 65/13, 13/16 i 98/16).

UPUTSTVO ZA AUTORE

-koji žele da se njihov naučni rad objavi u časopisu DRUŠTVENI ODGOVOR-

DRUŠTVENI ODGOVOR je časopis koji se bavi proučavanjem društvenih nauka i to: sociologije, prava, kriminalistike, bezbednosti, vojnih nauka, političkih nauka, menadžmenta i biznisa, ekonomije i teologije.

DRUŠTVENI ODGOVOR je periodična štampana publikacija, koja izlazi dva puta godišnje (u maju i decembru) tokom kalendarske godine.

DRUŠTVENI ODGOVOR vrši recenziju radova i objavljuje samo radove koji su prošli recenziju.

Objavljeni naučni radovi predstavljaju rezultat sopstvenog ili koautorskog teorijskog i empirijskog istraživačkog rada.

Autori i koautori imaju obavezu i zadatak da u svojim radovima poštuju autorska prava drugih autora i koautora.

Prilikom slanja rukopisa rada, autori su dužni da dostave potpisanu autorsku izjavu, kojom se garantuje da je rad koji se želi objaviti u časopisu DRUŠTVENI ODGOVOR rezultat sopstvenog ili koautorskog rada, te da rad predstavlja autentično autorsko ili koautorsko delo. Teks izjave predstavlja sastavni deo ovog Uputstva.

Već objavljeni radovi, koji se po sadržini podudaraju više od 50 posto sa nekim već objavljenim radom u DRUŠTVENOM ODGOVORU ili nekoj drugoj naučnoj publikaciji, neće biti objavljeni.

Autori su dužni da poštuju sledeća uputstva i pravila u izradi radova:

DRUŠTVENI ODGOVOR objavljuje samo radove koji su usklađeni sa ovim uputstvima za izradu rada.

Radovi se pišu u elektronskoj formi u programu „Microsoft Office Word, u fontu Times New Roman na latinici (Serbian Latin), veličina slova 12 pt, razmak između redova 1, margine 2,5 sa gornje i donje strane, leve i desne). Tekst mora biti poravnan sa obe margine (Format).

Reči se ne dele na slogove na kraju reda. Sve stranice moraju biti numerisane na sredini stranice.

Dužina radova: jedan autorski tabak (ne kraće od 13, ne duže od 16 stranica)

NASLOV: Treba da na što bolji način ukaže na sadržinu rada. Piše se velikim slovima (14 pt) boldovan, obavezno na srpskom i engleskom jeziku, s tim što engleski naslov rada ide na sam kraj teksta.

Ispod naslova se navodi ime/imena autora/koautora, kojih može biti najviše dva i to tako što se navede prvo: prezime, ime, naučna i stručna afilijacija, naziv ustanove u kojoj radi, a u fusnoti se navodi kontakt e-mail adresa svih autora.

APSTRAKT: Obavezno se navodi na srpskom jeziku i na engleskom, s tom što engleska verzija ide na sam kraj teksta, ispod engleskog naslova rada i podataka o autoru/autorima. Apstrakt predstavlja kratki prikaz samog rada, dajući kratke smernice o sadržini rada, ciljevima i metodama korišćenim u radu. Dužina apstrakta treba da bude do 250 reči. Apstrakt na srpskom jeziku se piše odmah ispod naslova i podacima o autoru/autorima.

KLJUČNE REČI: Predstavljaju reči koje tematski, teorijski, metodološki i disciplinarno upućuju na sadržaj rada. Treba da ih bude do pet. Pišu se ispod apstrakta, boldovano i italikovano. Pišu se na srpskom i engleskom jeziku, s tim da se na engleskom pišu ispod apstrakta na engleskom jeziku na samom kraju rada.

PODNASLOVI: Predstavljaju podnaslov jedne tematske celine u radu. Treba da iskažu o čemu se govori u toj celini. Zavise od teme i sadržine čitavog rada. Pišu se boldovano 12 pt. Podnaslovi se numerišu arapskim brojevima sa tačkom iza broja.

OSTALO: Svaki početni red novog pasusa se uvlači tabulatorom.

Strane reči, izrazi, fraze i izreke se pišu italikovano sa transkripcijom na srpski jezik u zagradi, gde se za time javlja potreba. Izuzetak su opštepoznate fraze, koje se koriste i u našem jeziku kao odomaćeni termini. Strana imena i prezimena se pišu transkribovano, s tim da se u zagradi italikovano može navesti ime i prezime u originalnim pismu, ako autor/i smatra/ju da za time postoji potreba.

Kad se navode normativni izvori, bilo domaći, bilo strani, neophodno je navesti njihov pun naziv, a u fusnoti navesti broj službenog glasila u kojem je taj akt objavljen, sa svim izmenama i dopunama. Kad se navode sudske presude i odluke, potrebno je navesti naziv suda ili ustanove koja je donela presudu ili odluku, uz navođenja broja odluke i godina donošenja iste (Npr: Apelacioni sud u Beogradu, Gž. br. 1055/2020).

IZVORI: Neophodno je citirati izvore koji su korišćeni pri izradi rada. Citiranje se vrši u fusnoti, koja se otvara (*) na kraju rečenice koja predstavlja završetak citata. U fusnoti se obavezno navodi prezime, početno slovo imena autora, godina objavljivanja rada, naslov rada i naslov publikacije, mesto izdavanja i broj stranice na kojoj se citirana rečenica/ce nalazi/ze. (Npr. Životić, I (2020) „Adaptability of Organized Criminal Groups to the Situation Caused by the COVID 19 Pandemic”, Institute of knowledge International Journal Vol.43.5, Skopje, pp. 40-42. Ako je dva ili više autora: Životić, I; Antonović, R. (2021) “Security Challenges and Risks During the Pandemic COVID”, The world after/in global pandemic, National Security Department, University of Veliko Trnovo, Bulgaria, pp 37-39) U slučaju da se ponavlja isti izvor, u fusnoti se stavlja samo *Ibid.* ili *Ibidem* sa navođenjem broja strane na kojoj se citat nalazi. Ako se autor/i poziva/j una elektronski izvor, u fusnoti se obavezno navodi veb adresa sa datumom i časom kad je sajt posećen (Npr: https://www.academia.edu/50805965/Security_Challenges_and_Risks_During_the_Pandemic_COVID, posećeno dana 22.02.2022. godine u 9 časova)

Molimo autore da ne koriste irelevantne i neproverene izvore, kao što su novinski članci, tekstovi sa sumnjivih sajtova i druge naučno bezvredne literature!

LITERATURA: Navodi se na kraju rada po abecednom redu, gledano po prvom slovu prezimena autora čiji rad se navodi. Navode se svi štampani izvori najpre, potom normativni akti i na posletku se navode elektronski izvori.

DOSTAVA RADOVA: Vršiti se isključivo u elektronskoj formi na adresu redakcije:
redakcija@czsa.org, najkasnije 30 dana pre objavljivanja DRUŠTVENOG ODGOVORA.

U Beogradu, 22.02.2022. godine

REDAKCIJA DRUŠTVENOG ODGOVORA

RECENZENTI BROJA 6

- **Prof. dr Wolfgang Rohrbach**, Dunavski Univerzitet, Krems, Austrija;
- **Prof. dr Tibor Jugovits**, Dunavski Univerzitet, Krems, Austrija;
- **Prof. dr Milan Milošević**, Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd;
- **Prof. dr Dragana Nešović**, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki”, Niš;
- **Prof. dr Momčilo Sekulić**, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd;
- **Prof. dr Milomir Čodo**, Pravni i poslovni fakultet Privredne akademije Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine;
- **Prof. dr Cvijetin Živanović**, Pravni i poslovni fakultet Privredne akademije Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine;
- **Prof. dr Ljubiša Mitrović**, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici;
- **Prof. dr Dragan Bataveljić**, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu;
- **Prof. dr Dragomir Sando**, Bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu;
- **Prof. dr Ilija Životić**, Fakultet za inženjerski menadžment, Beograd;
- **Doc. dr Marina Mijatović**, Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić;
- **Doc. dr Fatima Ribić**, Pravni i poslovni fakultet Privredne akademija Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.

